ERDOĞAN AYDIN

İslamiyetin Ekonomi Politiği

1992
Turan Dursun
Araştırma ve İnceleme
Ödülü

İslamiyet Gerçeği
IV

9. BASKI
kırmızı

İSLAMİYETİN EKONOMİ POLİTİĞİ

(İSLAMİYET GERÇEĞİ – IV)

ERDOĞAN AYDIN

ISBN 978-975-9169-85-5

İSLAMİYETİN EKONOMİ POLİTİĞİ / ERDOĞAN AYDIN

1. Baskı: Kaynak Yayınları, 1993
9. Baskı: Kırmızı Yayınları, Temmuz 2008

Genel Yayın Yönetmeni: Fahri ÖZDEMİR
Düzelti: Esra KOÇ

Kapak Tasarımı: Akçura Serap ERTEMİN

Dizgi: Kırmızı Yayınları
Baskı ve Cilt: Euromat Matbaacılık

© Kırmızı Yayınları, 2008, İstanbul
Bütün hakları saklıdır.

Kırmızı Yayınları
Bağdat Caddesi No: 142/13 Maltepe/İSTANBUL
Tel: (0.216) 371 36 29

Kırmızı Yayınları, bir OPUS LTD. ŞTİ. kuruluşudur.

www.kirmiziyayinlari.com.

İSLAMİYETİN EKONOMİ POLİTİĞİ

(İSLAMİYET GERÇEĞİ – IV)

ERDOĞAN AYDIN

İÇİNDEKİLER

1. Genel Olarak İslamiyetin Ekonomik Karakteri 11
2. Şeriata Göre Kölecilik ve Talancılık 31
3. İslamiyette Faiz Karşıtlığının Anlamı 45
4. İslamiyetin Refahla Şükür Arasında Kurduğu Bağıntı 61
5. İslamiyette Çalışmakla Zenginlik Arasındaki İlişki ve Miras 71
6. Şeriat, Sınıflı Bir Toplum Düzeni Öngörür 79
7. İslamiyet Sınırsız Eşitsizliği Meşru Görür 93
8. İslamda Sosyal Adalet Öngörülmüş müdür? 119
9. İslamiyette Zekât Kurumu ve Anlamı 131
10. İslamiyette İşçi ile Sermayedar İlişkisi 149
11. İslamiyet Tüccarlığı Yücelten Bir Dindir 165
12. İslamiyet Sınırsız Bir Pazar Ekonomisi Öngörür 181
13. Şeriatçı Ekonomik Söylemin Mantıksal Açmazları 193
14. İslamiyet Adil Bir Toplum Kurma Yeteneğine Sahip midir? 203
15. Sonsöz 221

Birinci Bölüm

GENEL OLARAK İSLAMİYETİN EKONOMİK KARAKTERİ

Diğer sorunlarda olduğu gibi İslamiyetin ekonomi politikasına ilişkin de aşırıya kaçan yanıltma çabaları ile karşı karşıyayız. Bunlar İslamiyetin "adil", "fakiri gözeten", "ekonomik bunalımlar üretmeyen", "emeği yücelten" bir sistem olduğu iddiasından başlayıp onun "sınıfsız bir toplum önerdiği" fikrine kadar uzanmaktadır. Peki, öyle midir gerçekten?

Bu sorunu aydınlatabilmek için elimizde hem teorik hem de pratik olarak fazlasıyla veri bulunmaktadır. Öncelikle bir siyasal ve ekonomik sistemi olarak, bütün potansiyelleri ile uygulandığı 14 yüzyıllık uzun zaman zarfında, gerçek nitelikleriyle belirginleşmesini sağlayacak somut verilerine sahibiz. Üstelik bu uygulamanın, inancın mantığı gereği, "her şeye muktedir" bir Tanrı'nın desteğinde gerçekleşmesi de, herhangi bir dünyevi teori için öne sürülebilecek mazeretlerin, onun için ileri sürülebilmesini olanaksızlaştırır. Zaten, temel belgelerini bilimsel bir soğukkanlılıkla incelememiz halinde bile, onun toplumsal adalet bilincinden uzak, sömürü, eşitsizlik, talan ve daha da ötesi köle emeği üzerine oturan bir sistem olduğu gerçeği ile karşılaşırız.

İslamiyet, kutsal kitabında ve peygamberinin belirttiği görüşlerle, dönemin ekonomik düzenlemelerine ilişkin ayrıntılı

bilgiler içerir. Bu bakımdan da kendinden önceki dinlerden farklı olarak, onun ekonomik karakterini çözümlemek çok daha kolaydır.

Prof. Afif Abdülfettah Tabbara'nın da belirttiği gibi "İslam iktisadında ilk karşılaştığımız şey, İslam'ın mülkiyete hürmet etmesidir."

"İkinci olarak karşılaşacağımız husus İslam teşriinde fertlerin ve milletin malının korunması özelliğidir."[1] Ancak bundan sonradır ki, "bunun ötesinde İslam iktisadının hedefi fakir sınıflara iyilik ve ihsandır."[2]

Birazdan ayrıntılarında da göreceğimiz gibi, insanlar arasında nesnel bir ayrıcalık oluşturan mülkiyetin korunması temelinde biçimlenen İslam ekonomi politikası, işte ancak bundan sonra, fakirlere "iyilik" ve "ihsan'da" bulunmak yoluyla, toplumsal eşitsizliği kendisine sorun edinir. Fakirlik ve eşitsizlik sorununa yaklaşımı da egemen sınıflar düzeninin yeniden üretim koşullarını, istikrar içinde sağlamak kaygısından ibarettir. Nitekim "şurası bir gerçektir ki –der Tabbara– cemiyetlerde aşağı derecede bulunan fakirler, o cemiyetler için huzursuzluk kaynağıdır. Fakirliğin zincirlerine düşenler, hayatın idamesi için zaruri ihtiyaçlarının temini maksadıyla, birçok kötülükleri işlemeye tevessül ederler. Çünkü açlık, insanı her türlü suçu işlemeye sevk eder. Her türlü çirkin fiiller de işlenir."[3]

Özetle fakirlerin sorunlarını, onlara "iyilik ve ihsanda" bulunmak şeklinde zenginlerin insafına bırakan, buna karşılık zenginlere hem dünya ve hem de ahrette ödüller vaat eden, bir düzenlemedir İslamiyet. Bu "iyilik ve ihsan"ın gerçek nedeni, söz konusu düzenin fakirlikten kaynaklanan çelişki ve tepkilerden korunmasıdır. Yani yoksulluk ve eşitsizlik sorunu, düzenin kendini yeniden üretmesi ve sürekli kılabilmesi açısından zorunlu olan önlemler çerçevesinde ele alınmakta-

(1) Tabbara, *İlmin Işığında İslamiyet*, s. 341.
(2) A.g.e.
(3) A.g.e., s. 364.

dır. Kaldı ki benzer önlemlere, diğer tüm din ve dindışı sınıflı toplum hukuk ve pratiklerinde olduğu gibi, İslam öncesi "cahilliye" devrinde ve çok daha kapsamlı olarak kapitalizmde rastlamaktayız. Çünkü bütün eşitsiz düzenlerin, kendilerini yenileyerek üretebilmek için, üzerine oturdukları toplumsal ilişkilerde, asgari bir dengeye gereksinimleri vardır. Yasalar da bu değişken dengelerin hukuki belgelerinden başka bir şey değildir.

İslamiyet, içinden çıktığı koşullara göre reformist bir niteliğe sahiptir. Önceki dönemde Mekke egemenleri arasında yapılan Hılfu'l-fudûl anlaşması, yeniden üretim koşullarını düzenlemekte yetersiz kalınca, toplumun ezilen kesimleri olan köleler ve mevaliler lehine de bir takım düzenlemeler yapmak gerekmiştir. Gerek dönemin kültürel geriliğinin sonucu olan metafizik düşünme tarzı gerekse yeni reformist düzenlemelerin, öncekilerden farklı olarak etkili ve süreğen olması, İslamiyetin, toplumun karşısına insani değil "ilahi" bir perspektif olarak çık(arıl)masına neden olmuştur. Onun sınıflı toplumlara ilişkin diğer ideolojik yapılardan farkı, getirdiği düzenlemelerin, içinden çıktığı toplumdan kaynaklanan ayrıntıların yanı sıra işte bu "ilahilik" iddiasıdır.

Örneğin Hilfu'l-fudûl (fazilet-liler anlaşması), her sınıftan insana zulmetmeyi yasaklaması bir yana, mülkiyet hakkını ve o günkü hak anlayışı çerçevesinde, insan haklarının korunmasını, güvence altına alıyordu. Öyle ki bu anlaşmaya tabi olanlar; "Allah'a yemin ederiz ki mazlum ile birlikte, bu zalim mazlumun hakkını verinceye kadar bir el gibi olacağız. Bu ittifakımız, denizde bir tüyü ıslatabilecek kadar su kalıncaya dek ve Hira ve Sevir tepeleri yerinde durdukça ve mazlumun iktisadi durumunda eşitliğe tamamen riayet edilerek devam olunacaktır"[4] şeklinde yemin etmektedirler.(*) Anlaşmanın im-

---

[4] Aktaran M. Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 59.

(*) Diğerleri pek çok yerde de örneklerini gördüğümüz gibi, anlaşmayı imzalayan Mekke egemenleri putlar üzerine değil, Allah üzerine yemin etmektedirler; ki bu durum, İslamiyet öncesi Arap din inanışına ilişkin İslamcı anlatıların nasıl ciddi çarpıtmalar içerdiğini gösteren bir diğer olgudur.

zacıları arasında, sonradan İslam'ı kuracak olan Mekke eşrafından Muhammed ile İslam tarihinde adaletsizlik ve zulüm temsilcileri olarak gösterilen Ebu Leheb, Ebu Cehil, Ebu Süfyan gibi egemenler de vardır.

Kuşkusuz bu anlaşmadaki zalim ve mazlum kavramlarına, sınıfsal bir anlam yüklemek doğru olmayacaktır. Anlaşma, egemen güçlerin çıkarlarını sağlayan düzeni, hukuksal açıdan disipline sokmayı ve aksi davranışları yaptırımlarla önlemeyi amaçlamaktaydı. Bu anlamda 'zalim', sınıflı bir toplumun adalet ufkuyla sınırlı bir hak ihlalcisidir. Örneğin borcunu ödemeyen, haksız kazanç elde etmek için zorbalık uygulayan, başka bir kabilenin veya ticaret kervanının mallarına el koyan, karısına veya kölesine meşruiyeti aşan bir baskı uygulayan, vb. 'Mazlum' ise bu bağlamda hak ihlaline uğramış olandır.

Ne var ki bu anlaşma, o günün toplumunu disipline etmekte yetersiz kalacak ve kısa zamanda etkisiz hale gelecektir. Bu durum, metafizik düşünen ve kabile örgütlenmesi nedeniyle merkezi bir düzenlemeden yoksun olan, herkesin kendi kabilesinin çıkarlarına göre tutum aldığı o günkü toplumsal yapıda, "tanrısal" ve herkesi kapsayan merkezi bir düzenleme gereğini gündeme getiriyordu. İşte Muhammed'in de İslamiyetle yaptığı bu olmuştur. Gelinen aşamada, artık kendini üretemez hale gelip tıkanmış olan Arap toplumunun parçalı yapısını, "tanrısal" ve kapsayıcı bir ideolojiyle aşarak yeniden üretim koşullarını yaratmıştır. Bu bağlamda O, çok küçük düzeltmelerle Hilfu'l-fudûl'un yaklaşımını "ilahi" bir sistem olarak yeniden topluma sunmuş ve kısa bir mücadele süresi içinde onu egemen kılmıştır.(*)

(*) Bu noktada bir ayrımı belirtelim: "Bir zenginin cennete gitmesi, bir devenin iğne deliğinden geçmesi kadar zordur" diyen saf Hıristiyanlık, köleci egemen sınıflara karşı emekçilerin yaygınlaşan tepkisi temelinde çıktığından çok zorlu ve eziyetlerle dolu 400 yıla yakın süreçten sonradır ki egemen din olmaya başlamıştır; buna karşılık İslamiyet, o günün Arap toplumu sınıf dengelerine egemen sınıf geleninin temel çıkarlarına dokunmayıp aksine düzenin kendini yeniden üretmesi için artık zorunlu hale gelmiş olan reformları içerdiğinden çok kısa zamanda egemen sistem haline gelmiştir.

Aynı oluşum süreci, iktisadi evrimle bağlantılı olarak diğer toplum biçimlerinde de gözlenmektedir. Örneğin, yeni egemen sınıf burjuvazi adına yapılan 1789 Fransız Devrimi, "Eşitlik-Özgürlük-Kardeşlik" sloganı temelinde gerçekleşmiştir. Gerçekte bu değerler, burjuvazi onları savunduğu için değil, sömürüsüne nesne olacak olan diğer sınıfları, ideolojik hegemonya altına almak gerektiği için söz konusu ediliyordu. Kendisini aristokrasiyle aynı hukuksal konuma yükseltmek için aristokrasinin ayrıcalıklar ekseninde kurulmuş düzenini yıkarken, kendisini, gerçek bir eşitlik-özgürlük-kardeşlik değerlerini engelleyen bir egemen sınıf konumuna yükseltiyordu. Bunu yaparken de yoksulları kendine yedekleyici bir işleve sahip olan kavramları kendine bayrak yapmaktan çekinmedi. Toplumsal gelişmenin her aşaması, sömürü ilişkilerinin kendini güvenceye alabilmesine uygun ve eskisinden ileri bir hukuksal normu zorunlu kılar. Tıpkı bugün, gelişmiş ülkelerde sömürü ilişkilerinin kendini yeniden üretmesi için demokratik hak ve özgürlüklerin varlığının zorunlu olduğu gibi.

Bu bakımdan, "... mal, yalnız zenginlerin arasında dolaşan bir devlet olmasın ..." (Haşr-7) gibi, somut anlamlarından koparılıp demagoji nesnesi olarak kullanılan kimi ifadeler, sonraki bölümlerde ayrıntıları ve bütünlüğü içinde göreceğimiz gibi, İslamiyetin sınıflar-üstü olmasını getirmez. Aksine bu ifadeler, o günkü köleci-tüccar egemenliğindeki düzenin, karşı karşıya kaldığı tıkanıklıkları aşmaya yönelik çözüm önerilerinden ibarettir.

Bu noktada daha bütünlüklü ve nesnel bir kavrayış açısından şunları anımsatmadan geçmeyelim:

Tüm egemen sınıf unsurları, her dönemde, sorunlara genellikle kendi dar çıkarları bağlamında baktıklarından, düzenin genel dengesini bozmaktan, bizzat kendi uzun vadeli çıkarlarını baltalayıcı birçok şeyi yapmaktan geri durmazlar. Buna karşılık ideologlara, partilere, devlete düşen, bu sınıfın üyelerinin değil, genelinin çıkarlarını düşünmek ve var olan düzenin kendini yeniden üretmesinin önlemlerini almaktır. Bu-

nu gerektiğinde tek tek egemenleri cezalandırmak pahasına gerçekleştirmelidir.

Malın yalnızca zenginler arasında dolaşması, çoğunluğun alım gücünün daralması, kısa zamanda kaçınılmaz olarak bir yandan ekonomik bunalımı diğer yandan da toplumsal bir krize neden olacaktır. Oysa bazı ekonomist teorisyenlerin, örneğin 1929-1933 krizi sonrasındaki Keynes ve benzeri reformcuların yaklaşımı, bir zamanlar Muhammed'in yaptığı gibi, söz konusu düzenin kendini yeniden üretmesinin koşullarını oluşturmuş, onu çöküntüden kurtarmanın yolunu açmıştır. Esasen asgari sağduyuya sahip herkesin rahatlıkla göreceği gibi –işin "ilahi" boyutu bir yana– Muhammed'in ekonomik yaklaşımı ile Keynes'in vb. konjonktür ideologlarının yaklaşımı arasında, ortak bir payda söz konusudur. Hepsi de bulundukları toplumun egemen sınıflarının uzun vadeli çıkarlarının korunmasını sağlamıştır.

"İslam'ın ferdi hak ve hürriyetleri güvence altına alan bir din olduğu" şeklindeki övgü ifadeleri de emeğin sermaye karşısındaki hak ve özgürlüklerinin değil, mülk sahipliğinin güvence altına alınmasından başka bir anlam taşımaz. Esasen tüm sınıflı toplumlarda, düzenin yeniden üretim dengesine zarar vermemek koşuluyla ve bizzat bu dengenin gerçekleşebilmesi için bir hak ve özgürlükler çerçevesi bulunmaktadır. Tarihsel olarak en geniş boyutlarına burjuva toplumlarında ulaşılmış olan bu hak ve özgürlüklerin sınırları da yine, o düzenin egemen sınıflarının genel çıkarlarına göre belirlenir. Bu açıdan burjuvazinin yükseliş dönemi ideolojisinde "özgürlük-eşitlik-kardeşlik"in ve İnsan Hakları Bildirgesi'nin gördüğü işlev ortadadır. Buna karşılık İslami hukuk, insanlığın ulaştığı bu standardın çok gerisinde bir niteliğe sahiptir. İnsan eksenli olmadığı gibi, kölelik ve kadın erkek eşitsizliğini de meşru kabul eden bir niteliği vardır. İslam hukuku; inanç, cinsiyet ve konumlarından bağımsız olarak eşit haklara sahip oldukları varsayılan bireylere göre değil, Müslüman, mülk/köle sahibi ve erkek olup olmadıklarına göre belirlenir.

Tabbara'nın da belirttiği gibi İslamiyetin ekonomi politikasında ilk karşılaştığımız şey, mülkiyet 'hak'kına saygı ve bu mülkiyetin güvence altında tutulmasıdır. Yani her sınıflı toplumda olduğu gibi egemenlerin, sömürü ilişkilerini genişletme 'hak'kını kullanabilecekleri güvenli bir ortam sağlamaktır. Bu yalnızca kılıçla sağlanamaz. Sorunlara uzun vadeli bakabilen her egemen güç ideologu, toplumun alt katmanlarına karşı bir eliyle "sopa" tutarken diğer elinde de mutlaka "havuç" olması gerektiğini, hatta düzenin genel çıkarlar için, sopayı kimi zaman egemen bireylere de uygulamak zorunluluğunun gündeme gelebileceğini bilir. Bu durumda gerek toplumsal tepkilere karşı gerekse mal dolaşımı olanaklarının genişletilebilmesi için, tek tek sömürücülerin dizginlenmesi gerekebilir. Nitekim İslamiyet öncesi Hilfu'l-fudûl anlaşması da bunun örneğidir.

Kimi yeni İslam ideologlarının iddiasının aksine, İslam toplumu sınıfsız bir toplum olmayıp, bu anlamda diğer sınıflı toplumlardan da bir nitelik farkı içermez. Yani İslami toplumun, kapitalizm ve sosyalizmin tam ortasında, onların iyi yanlarını barındıran bir toplum biçimi olmadığı gerçeğini özellikle hatırlatalım. Kapitalizmle arasındaki ayrım, farklı iktisadi, tarihsel, coğrafi koşullar üzerinde yükselen her sınıflı toplum yapısının diğerinden farklılığı anlamında biçimsel bir ayrımdan ibarettir. Nitekim Tabbara, İslam ekonomisinin bu niteliğini kabul etmekte, ancak onun "kapitalizmin zararlarını azaltan" bir sınıflı toplum ideolojisi olduğunu belirtmektedir.

Bu nedenle İslamiyetin, "servetin belirli ellerde toplanmasında, kapitalizme tamamen muhalif" olduğu iddiası doğru değildir. Aksine o, sermayenin birikim düzeyine ilişkin en küçük bir muhalefette bulunmaz, sadece savurgan olmamayı öğütler. Nitekim İslamiyet, "hesapsız" zenginleşme 'hak'kının yasallığını birçok yerde özellikle belirtme gereği duyar ki, çok zenginlerin malı fakirin gözünde "Allah'ın ihsanı" olarak meşrulaşsın. "Allah dilediğini hesapsız rızklandırır" (Al-i İmrân-37) ifadesi bunlardan sadece biridir. Yine diğerlerine za-

rarlı, "fahiş" olmamak koşuluyla "hiç kimse(nin) mülkünden tasarrufta men olunamayacağı"[5] yaklaşımı da, konumuz açısından aydınlatıcıdır.

Bu bakımdan, somut anlamını daha sonra göreceğimiz, Haşr-7'deki "malın yalnız zenginler arasında dolaşmamasına" ilişkin cümle ile Al-i İmrân'daki eşitsizlikçi anlatım arasında gerçekte hiçbir çelişki yoktur. Zaten bu anlatım Kur'an'ın bütününe egemendir. Az önce de belirttiğimiz gibi her sınıflı toplum, egemen sınıfların "hesapsız rızıkları" ile emekçi tepkileri ve çöküntüye karşı, belli bir dengeye gereksinim duyar. Aksi taktirde mal satış ve ticari dolaşım düzeyi, egemenleri ve düzeni bunalıma itecek denli daralır. Dolayısıyla Haşr-7'ye yüklenmeye çalışılan anlamın doğru olduğunu bir an kabul etsek bile, benzer ifadelere her sınıflı toplum ideologunun yorumlarında sıkça rastlarız. Nitekim kapitalist hukukta bugün, "sosyal devlet" normları olarak çok daha üst düzeyde kurumsallaşan bu yaklaşımlar, gerçekte adaletin değil, sınıf sömürüsü ekseninde şekillenen toplum yapılarının kendilerini devam ettirilebilmelerinin gereğidir.

Dahası İslamiyet, emekçilerin hak mücadelelerinin sonucunda da olsa, günümüzde burjuva düzenlerin ulaştığı sosyal devlet normunun çok gerisinde bir adaletsizlikle örtüşmektedir. Bu bağlamda iş hakkı, konut hakkı, eğitim ve sağlık hakkı, işsizlik sigortası, emeklilik hakkı, vb. kavramlar, İslamiyetin teorik ufkuna girmemiştir bile. Aksine İslamiyet; kapitalizmin sosyal devlet ekseninde görece giderdiği sorunları, zekat, sadaka gibi yoksulları zenginlere karşı kişisel bir diyet yükü altına sokan yöntemlerle hafifletme yoluna gitmiştir. Sorunu çözmekte oldukça yetersiz olan bu bu yöntemler ayni zamanda insan haklarına da aykırıdır.

İslamiyet en geniş anlamıyla mirasa, ticarete, borçlanmaya, artık-değer sömürüsüne, kâr ve sermaye birikimine, hem de Kur'an'ın ifadesiyle "sınırsız/hesapsız" birikime olanak

---

[5] Mecelle... Akt. A. Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 327.

verir. Daha önemlisi zenginliğe, hem "Allah'ın bağışladığı" hem de bir "hak" gözüyle bakar. Böylece en geniş anlamda özel mülkiyeti benimsemekle kalmayıp, onu böylelikle Allah katında kutsayarak sorgulanmasının kapılarını kapatır.

Eğer zenginlikler İslam'ın belirlediği "meşru" yollardan kazanılmışsa ve onu sahiplenenlerin ehliyet noksanlığı söz konusu değilse, bu zenginliklere "...müdahale eden kim olursa olsun herkese karşı (koruma)(...), tasarruf yetki ve iktidarını kullanabilme hakkı"[6] tanınır. Bakara suresine atfen, "kendi rızası olmadıkça normal şartlar altında malı, kendi mülkiyetinden çıkmaz" denilerek bu çerçevede mülkiyetin kutsallığı ve dokunulmazlığı güvence altına alınır.

"Servet, İslam'da kazanılmış ve meşru bir haktır. İslamiyet onu 'helal' ve 'rızk' olarak benimsediğinden düşmanlara karşı savunur. Ancak onun dini kurallarına, 'kerim ahlaka' ters düşmemesi, rüşvet, nüfuz, insanları kandırmaya, hırsızlığa, tahakküme, milletin zararına, mal karaborsacılığına yol açmaması şarttır."[7]

Bu noktada, "İslamiyet diğer sömürü toplumlarından ayrımla, alt tabakaların zararlarını nötralize ederek kazancı belli ahlaki yaptırımlar altına almıştır" gibisinden sıkça rastlanan savunmaların değeri nedir?

Bilindiği gibi hukuki sınırlamalar altına girmiş olan tüm devletler, sermayenin özgür birikimine belli "meşru" kurallar, sınırlar getirmiş, rüşvet, nüfuz, karaborsa, sahtecilik, vb. "gayri meşru" yolları yasaklamıştır. Üstelik burjuva düzenlerde, İslam hukukundan farklı olarak, bu tip suiistimaller cezalandırılmıştır. Buna rağmen, "gayri meşru" yönelimler eşitsizlik ilişkilerinin var olduğu her yerde varlığını sürdürmüştür. Çünkü sorun, bizzat düzenin kuruluşunda, mülksüzler aleyhine ayrıcalık elde eden eşitsizlik ilişkilerinin kutsal veya yasal görülüşünde düğümlenmektedir. Sorun bu şekilde ele alınma-

---

(6) M. Şeker, a.g.e., s. 4.
(7) Huni'den akt. A. Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 328.

dıkça, ister "cehennem azabı" korkutması, ister uzun hapis veya para cezası isterse de adil bir halifenin Kur'an'ın iradesi hilafına uygulayacağı cezalar olsa da azami kâr'ı gerçekleştirmek için her türlü yola başvuranlar her zaman çıkacaktır. Tüm İslam tarihi de bunu göstermiyor mu zaten?

Kaldı ki İslamiyetin bu noktadaki ahlâki açmazı daha da büyüktür. Çünkü Kur'an'da da sıkça yinelendiği gibi onun inanç çerçevesinde, insan karakterinin bireyci, çıkarcı, açgözlü yapısı, "kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük(ün) insanlara çekici kılın(ması) (Al-i İmrân-14)" bizzat Allah'ın takdiri gereğidir. Bu durumda tüm bu gibi olumsuzluklardan doğrudan Tanrı sorumlu olur. Bu gerçek bir yana, yüksek ahlâki değerler ve yasaklayıcı önlemler de sömürü ve mülkiyet ilişkileri var oldukça ancak kısmi bir sınırlayıcılığa sahip olabilecektir.

Yani bu çerçevede, sömürü ve eşitsizlik düzenlerinin insanı olumsuzluklara koşullayan yapısından önce ve çok daha önemli olarak, bizzat "yaratılıştan" gelen bir sorunla karşı karşıyayız! Dolayısıyla İslamiyetin, en parlak olduğu dönemde bile bu sorunları aşma yeteneği gösterememiş olmasında öncelikli pay, bizzat "yaratıcıya" aittir. Üstelik birazdan da göreceğimiz gibi O, mülkiyetin korunmasında gösterdiği duyarlılığı rüşvet, karaborsa, faiz, vb. gayrı meşru uygulamalara karşı göstermemiştir. Birincisinde vahşete varan katı sınırlamalara giderken ikincilerde sadece "cehennem azabı" ve "lanet"le yetinmiştir. Salt bu durum bile İslam hukukunun gerçekte kimlerin çıkarlarını koruduğunu, kimlere karşı kükreyip kimlere karşı eğildiğini anlamamıza yeter.

İslamiyette mülkiyetin korunmasına verilen önem, hadislerde çok geniş biçimde örneklendirilir ve mülk sahibi sınıfların hakları tüm ayrıntılarda korunur.

Birkaç örnek vererek, insanın bu en ilkel dürtüsünün İslamiyet tarafından nasıl büyük bir duyarlılıkla korunduğunu görelim:

"Ensardan bir kişinin bahçesinde Semure İbn Cündüb'ün bir hurma ağacı vardı. Semure ve ailesi söz konusu bahçeye giderek bu kişinin rahatsız olmasına sebep oluyordu. Ensardan olan zat, bu durumu Hz. Peygambere şikâyet etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber ağaç sahibi Semure'ye ya satmasını ya kesmesini veya hibe etmesini söylediği halde, bu tekliflerinden hiç birine razı olmadı. Bunun üzerine Resulullah, bu ağacı sökme iznini bahçe sahibine vermek suretiyle zarar ve ziyana sebep olan ve başkasının mülküne tecavüz niteliği taşıyan bir durumu ortadan kaldırmış oldu."[8]

Bu hadis İslamiyetin mülkiyet karşısındaki tavrını çok net ortaya koyar. Burada, çelişkiye düşülmesi halinde, büyük mülkiyetin çıkarlarının küçük mülkiyete tercih edileceğini, İslam'ın büyük mülkiyetten yana tavır aldığını, bu anlamda genelde mülkiyetin mutlaklığı ile yetinmeyip, mülkiyetçiliğin doğası gereği büyük mülkiyetin çıkarlarını esas aldığını, çok net ortaya koyar. Böylece İslam, mülksüzlerle mülk sahipleri arasındaki tavırla yetinmeyip mülk sahipleri arasında da bir tercihte bulunmaktadır.

Dikkat edilirse söz konusu örnekte, ağacın sahibi olan Semure'nin, kişi malına tecavüzü söz konusu değildir. Zarar ziyan vermek de yoktur. Yapılan, Semure'nin Ensardan kişinin bahçesine gidip gelirken, büyük mülk sahibi Ensarın mülkiyet duygusunu zedelemesinden ibarettir.

Ebu Hûreyre'den rivayet edilen bir diğer hadiste: "Herhangi bir komşu, duvarına ağaç çakmaktan komşusunu men etmesin" denilerek mülkiyet hakkının korunmasına verilen önem anlatılır.

Ne kadar çok olursa olsun, başkalarına ait mallara, fakirliğin kol gezdiği koşullarda bile el sürülemeyeceği, çünkü onların Allah'ın rızkı olduğuna ilişkin Nizam-ül Mülk'ün ünlü ese-ri Siyasetname'sinde bolca örnek mevcuttur. Öyle ki mülkiyet hakkının kutsallığı, ona el uzatacak kişi vezir bile olsa korun-

---

[8] Ebu Zehra'dan akt. M. Şeker, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 31.

muştur.[9]

Yani İslami çerçevede mülkiyet hakkı, halk çoğunluğunun çıkarları gerekçe yapılarak zedelenemez bir mutlaklığa sahiptir. Buna karşılık, fakirlik sorununun "çözümü", kırkta bir orandaki zekâta bağlanmıştır. Yani yapıldığında zenginin cennetlik olacağı, yapılmadığında cehennemle tehdit edildiği soyut bir yaptırım söz konusudur. Özetle zenginin insafı ve cehennem korkusuna bırakılmıştır.

Esasen bu noktada, mülkü, iktidara karşı bile mutlak güvenceye alan bir mantıkla karşı karşıyayız. Yoksa vezirin, halifenin hukuk dışı, insan haklarını çiğneyen, köle kullanan, başka ülkeleri işgal edebilen monarşik iktidarı tartışma konusu yapılmaz. Nitekim bu mantık çerçevesinde M. Şeker, M. Ebu Zehra'dan hareketle mülkiyetin iktidara karşı korunması gerektiğini söylüyor. "zira hâkim veya devlet bakanlarının her zaman adil olamayacakları göz önüne alınarak, her şeyi en iyi bilen ve her şeye en iyi nüfuz eden Cenab-ı Allah'ın tavzifinin devamının, yine O'nun koyduğu şeriat hükümleri ile şüphesiz daha faydalı ve daha az hatalı olacağını[10] öne sürüyor. "Şaşmaz adalet" örneği olarak sunulan "Allah'ın adaleti" ise şu iki ayette özetleniyor:

"... Dilediğine mülkü verir, dilediğinden alırsın, dilediğini aziz kılar, dilediğini zelil edersin" (Al-i İmran-26); "Allah'ın sizi birbirinize üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin..." (Nisa-32)

İşte Tanrı'ya atfedilip yöneticinin keyfiyetine kapanan "adalet" böyle bir adalettir. Esasen Muhammed tarafından Veda Hutbesi'nde de belirtildiği gibi İslamiyet, Müslüman'ın malını tıpkı canı gibi haram kılar.[11]

Hadislerden örnekler, Muhammed'in, bir egemen sınıf mensubu olarak mülkiyeti ne derece kutsadığını ve güvenceye aldığını daha iyi görmemizi sağlar.

---

[9] Akt. M. Şeker, a.g.e., s. 32.
[10] A.g.e., s. 28.
[11] A.g.e., s. 82.

Bir gün, bir adam "biri gelip malımı almak isterse ne yapayım?" diye sorduğunda, Peygamber'le aralarında şöyle bir konuşma geçiyor:

"Ona malını verme."

"Öldürmeye kalkışsa ne yapayım?"

"Sen de onunla savaş."

"Ya beni öldürürse?"

"Sen şehit olursun"

"Ya ben onu öldürürsem?"

"O cehenneme gider."[12]

Dikkat edilirse, burada mala göz dikenin durumu sorgulanmıyor. Çünkü o her koşulda, örneğin ailesini geçindiremez hale gelmiş sefalet içinde bir kişi bile olsa, Allah'ın ilahi adaletine ve kaderine isyan etmiş, Allah'ın başkalarına bağışladığı zenginliğe el uzatmış bir münafıktır. Buradaki "adalet", tüm sınıflı toplumlara özgü, mülkün korunmasını temel alan bir "adalet" değil de nedir?

Mülkiyet öylesine kutsaldır ki, "borcu olduğu halde bir adam Allah yolunda şehit edilse, (sonra) diriltilse(?!), tekrar şehit edilse ve diriltilse(?!), tekrar şehit edilse, üzerindeki borcu ödemediği sürece cennete gidemez."[13] Bu durumda söz konusu kişiyi cehennemden kurtarmanın tek yolu vardır. Borç sahibinin bağışlaması... Burada, günahlarından bir kısmının affedilmesi ve cennet ödülü ile bağışlayıcılığın özendirildiği, ama bağışlamama hakkının da tamamen korunduğunu belirtelim. Nitekim Abdullah İbn Amr İbn As'tan rivayet edilen Hadis'te, "Allah yolunda ölmek, borçtan başka her şeyi örter" denir. "Resullullah'ın bu hadislerde örtülmekten istisna ettiği borç, kul borçlarıdır. Onları şehitliğin bile örtemeyeceği tasrih edilmiştir. Onların günahından ancak dünyada iken hak sahipleri ile helalleşmek sureti ile kurtulunacaktır."[14]

---

(12) Riyazü's Salihin'den akt., A. Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 329.

(13) et-Tac, 11-226, Akt. M. Şeker, s. 46.

(14) Bkz. Sahih-i Müslim Tercemesi, c. 6, s. 90.

Denilecektir ki, "Müslüman kişi zaten bağışlayıcıdır"! Oysa hukukta bu mazeretin hiçbir değeri yoktur. Kaldı ki burjuvazinin hukukunda bile böylesi bir bağnazlığa rastlamak mümkün değildir. Aksine emekçilerin mücadelesi ve iletişim olanaklarının gelişimi sonunda, mülk hakları, belli hafifletici nedenler dikkate alınarak korunur. Daha ötesi, borçlu olduğu halde, ölen insan mezarında rahatsız edilmez.

Bir diğer örnek; yine Muhammed'ten: "Bir kimsenin misvak ağacından bir dal parçası kadar dahi olsa hakkı gaspedilirse, onu gaspedenin cehennemlik olduğu..."[15]

İşin garip olan yanı, mülkiyetin korunmasındaki bu aşırı duyarlılığın, İslam teorisyenleri tarafından kişi haklarına saygı, İslami "sosyal adaletin" göstergesi olarak sunulmasıdır. Halbuki bu "sosyal adalet" anlayışı, kendi sınıfsal temellerini yansıtır.

Burjuva mülk bağnazlığında bile, bir misvak ağacı dalı gibi küçük bir hırsızlık, böylesi sorgusuz ve katı bir sistemle cezalandırılmaz. Kaldı ki toplumbilim ve insanbilim, cezalandırmanın suçları engelleyen temel bir öğe olmadığını, sorunun özünde, ekonomik faktörlerin ve toplum yapısının kuruluş biçimi ile anlam kazanan ahlâki değerlerin yattığını açıklar. Dolayısıyla sorunun çözümünün de bu temellerde aranması gerektiğini, cezalandırmanın da mutlaka her olayın kendi kapsamında ayrı ayrı sorgulanarak ve tabii vahşi yöntemlerle değil, yine insani olarak verilmesi gerektiğini öğretir. Ama görülen o ki şeriat, mülk koruyuculuğu noktasında, burjuvazi kadar bile insancıl olamamıştır. Bu noktada tam bir köleci dönem ilkelliği ile karşı karşıyayız.

En büyük hırsızlık olan emek sömürüsünü kendine sorun yapmayan İslam hukuku, sıra mülkün korunmasına gelince, cehennem tehdidi ile de yetinmez. Çünkü bu soyut tehdidin, kişileri dürtüleri ve ihtiyaçları karşısında çoğu zaman engellemeye yetmediğini, bir mülk sahibi bilinciyle iyi bilir. Bu ne-

---

[15] Müslim'den akt. M. Şeker, a.g.e., s. 52.

denle dünyevi, hem de çağ dışı yaptırımlar getirir. Adi hırsızlıkta el kesme gibi, Hammurabi'den kalma 2000 yıl öncesinin cezaları ile adalet sağlanmaya çalışılır. Nitekim Mâide-38'de, "Hırsızlık yapan erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık Allah'tan ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin! Allah azizdir, hâkimdir!" denir. Her şey net ve katıdır; mazeret kabul edilmez, lehte yorum için boşluk bırakılmaz.

Malın korunmasındaki egemen sınıf duyarlılığı bu kadarla da kalmaz:

Bu ceza, sıradan hırsızlıklardan öte mal kervanlarına yönelik olduğunda, önceki hurma ağacı olayında görüldüğü gibi artar. Ortada cana kastetme durumu da varsa ceza, öldürme de dâhil olmak üzere el ve ayakların çaprazvari kesilmesi (Mâide-33) gibi daha da vahşi biçimlere bürünür.

İmam Taberi'nin de benimsediği gibi, Mâide-33'ün hükmü gereği denir ki; "yol kesen hırsız, Allah ve Resulüne karşı muhariptir. Adam öldürüp malını yağmalarsa asılır. Adam öldürür ama malını yağmalamazsa öldürülür. Malını yağmalar ama adamı öldürmezse, el ve ayakları çaprazlama kesilir. Bir şey yapmadan önce yakalanırsa sürgün edilir."[16] Özetle mala yönelik eylemler şeriatta, "yeryüzünde fesat çıkarma", "yeryüzünün ilahi kurallarının bozulması" olarak görülür.

Şeriat egemen sınıflar için de bir dizi kural, yasaklama, "adaletli olma", "fakiri ezmeme" gibi öneriler getirmiştir. Ancak genelde mülk sahiplerine, özelde ise egemenlere yönelik olan bu yaklaşımlarda, köklü bir fark vardır. Nitekim mülkiyetin korunmasında, öbür dünya cezasına ek olarak katı dünyevi cezalar uygulanırken mülk sahibinin ve egemenin ihlallerinde yaptırım, "öbür dünya"nın nimet ve cezalarının, yani cennet ve cehennemin hatırlatılmasından öteye gitmez. Örneğin; basit bir hırsızın sorgusuz elini kesen İslam hukuku, halkın geniş zararlara uğratıldığı karaborsacılığı haram diye nitelemekle, cezasını da "öbür dünya"ya bırakmakla yetini-

[16] Taberi Tefsiri, 2. cilt, s. 481.

yor. Malına el koymaya bile gerek duymuyor.

İslam yorumcusu Huni, "İslam pahalılık yaratan bir karaborsacılık mülkiyetini kabul etmez (...) böyle hallerin şiddetle karşısındadır" der; ama Kur'an ve hadislerden, bu "şiddetle karşısında" olunduğu söylenen ahlaksızlığa, hiçbir somut ceza gösteremez. Mülk sahibine yönelen adi hırsızlığa, dünyevi cezayı bizzat Kur'an'a geçirmeyi unutmayan bir hukukun, egemen sınıflara yönelik cezaları "unutması", bu "ilahi" adalet'in keskin sınıfsal niteliğini yansıtır.

"İslam ahlakı almış tüccarın zaten karaborsacılık yapmayacağı" şeklinde bir mazeret olamayacağı açık. İslam'ın en güçlü, en bozulmamış olduğu dönemde bile Müslüman tüccarın karaborsacılık yapma fırsatını kaçırmadığını biliyoruz. Nitekim bizzat asr-ı saadet döneminde, üstelik "adalet timsali" olarak sunulan ve mutlak yetkilere sahip olan Halife Ömer zamanında, yaygınlaşan karaborsacılık karşısında başvurulan yol, dışardan mal ithal ederek, yaratılan suni sıkıntının önünü almaya çalışmaktan ibaret olmuştur.[17]

Esasen Ömer istese bile, karaborsacının elini kesmek veya malına el koymak gibi bir cezai yaptırım için Kur'an'dan destek yoktur. Buna karşılık O, karaborsacıya narh koymaya, "Allah'ın iradesine müdahale etmek" diyerek karşı çıkmayı da ihmal etmez.

Temelde maddi gereksinim veya kişilik zaafı sonucu başvurulan basit hırsızlığı, cehennem cezasıyla yetinmeyip dünyada da insanlık dışı bir yöntemle cezalandırılan bu hukuk sisteminin, çoğunluk ihtiyaç içinde kıvranırken, salt daha çok kâr elde etmek açgözlülüğüyle başvurulan karaborsacılığı "haram" kılıp "öbür dünya" cezasıyla yetinmesi çarpıcıdır. Böylelerini, "iflas etmek ve hasta olmak (cüzam) suretiyle cezasını çeker (Hadis)" hurafeleri ile tehdit etmekle yetinmesi, İslam hukukundaki "adaletin", gerçekte mülk sahibi sınıfların "adaleti" olduğunu gösterir.

---

[17] Bkz. M. Şeker, a.g.e., s. 85.

Özetle şeriat, merkezi birliği ve inananları üzerindeki etkinliğinin en yüksek olduğu, keza en yetkin önderler tarafından yönetildiği dönemde bile gerçek bir adalet üretememiştir. Nitekim hadisler ve dört halife devrine ilişkin örnekler, sayısız olumsuzluğa, karaborsa yapıldığına, rüşvet alındığına işaret etmektedir. Üstelik İslam nüfusunun o dönemde ne kadar az, dolayısıyla kolay denetlenebilir olduğu da dikkate alınırsa, sonraki yüzyılların iyice karmaşıklaşan koşullarında, şeriatın sorun çözme kapasitesinin ne kadar az olduğu daha iyi görülür. Bugüne gelince, kapitalist ilişkilerin insanı daha fazla dönüşüme uğratıp, olumsuz birikimi çoğalttığı, o günün önderlik, nüfuz, içine kapanabilirlik, vb. avantajlarından da yoksun bir ortamda, İslam'ın sorunlara çözüm getirici işlev göremeyeceği açıktır.

Her türden ekonomik istismar kaynaklı sorunun çözümü, insanları olumsuzluğa iten maddi koşulların köklü değişimini takip edecek uzun bir kültürel dönüştürme süreci ile mümkündür. Aksi halde, sömürü ve eşitsizliğin kapıları kilitlenmedikçe hiçbir hukuki yaptırım ve hiçbir eğitim sistemi, eşitsiz toplumsal ilişkilerin bir sonucundan ibaret olan rüşvet, hırsızlık, faiz, karaborsa, zina, vb. olguları ortadan kaldıramayacaktır.

Şeriatçı adaletsizliğin bir diğer örneği de, zekât yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi noktasında karşımıza çıkar. Adi hırsızlığa vahşi cezalar veren İslam, zekat gibi oldukça sınırlı bir yükümlülüğü bile yerine getirilmeyip, fakirleri "kader"lerine terk edenlere de somut yaptırımlar getirmez. Onu da "öbür dünya"ya havale eder.

Nitekim Ebu Zerr'den olduğu rivayet edilen bir hadiste, zekatlarını vermeyenlere ilişkin ceza da korkutmadan ibarettir:

"Zekatlarını ödemeyen deve, sığır ve davar sahibi herkes kıyamet gününde bu hayvanlar, olduklarından daha iri ve daha semiz olarak gelecek, boynuzları ile sahiplerini toslayacak ve sert ayaklarıyla çiğneyeceklerdir. Bütün insanlar arasında

hükmolununcaya kadar o sürülerin sonu gelmeyecektir."[18]

Yine bir diğer hadiste, "zekatı men eden hiçbir millet yoktur ki, kuraklıkla cezalandırılmasın" gibi boş sözlerle yetinilir.(*)

Tüm hastalıkları, kuraklığı, diğer doğa olaylarını ve her türden değişimi, iflası, zenginliği, vb., her şeyi hep doğaüstü bir gücün varlığıyla açıklayan ilk ve ortaçağ toplumlarının mantığıyla, günümüzün sorunlarına sağduyulu açıklamalar getirilemez. Öte yandan, konumuz açısından da sırıtan adaletsiz ve çifte ölçülü tutuma karşı çıkmak durumundayız. Rüşvet, karaborsa, zekattan kaçınma gibi zengine özgü fiillerin cezasını "öbür dünya"ya havale ederken, bireysel hırsızlıkları öbür dünya cezası ile yetinmeyip en vahşi yöntemlerle, hemen bu gün cezalandıran ve bunu Kur'an'da özellikle belirten bir "adalet", gerçekte zengin sınıf adaleti değilse nedir?

Konuyu geçmeden İslam ideologlarının bile bu cezayı savunmak ve uygulamaktaki zorluktan hareketle, bazı hafifletici sebeplere değindiklerini belirtelim. Örneğin, çok aç bir kimse bir üzüm bağından karnını doyurursa ve şiddetli açlık gibi mecbur edici bir nedenle hırsızlığa başvurursa cezası hafifletilir. Yine kıtlık döneminde Ömer'in el kesme cezasını uygulamadığı, yanı sıra Muhammed'in de, el kesme cezasını emreden ayet sonrasında hırsızlık örneklerinin azalmaması ve ona neden olan ekonomik nedenler karşısında, "çalınan çeyrek dinardan fazlaysa el kesilir"[19] şeklinde "esneklik" getirdiğini görüyoruz. İşte bu gibi örneklerden hareketle İslamcılar, "İslam hukukunun dünya tarihindeki hukuklarda rastlanmayan bir

---

[18] Sahih-i Müslim, 3. cilt, s. 181.

(*) Tabii bu noktada da çifte standart örneklere rastlanmıyor değil. Nitekim zekât yükümlülüğü ile karşı karşıya olanlar, Mekke ve Medineli İslam egemenleri değil de Bedevi kabililer olunca onlara ceberrut devlet tavrı izlenir.
Cerir İbn Abdullah'tan rivayet edilen hadiste, bazı Bedevilerin Peygambere gelerek zekât toplayan memurların kendilerine zulüm yapmalarını şikayet etmeleri üzerine O'nun, sanki baskıya uğrayan halk değil de memurlar imiş gibi şöyle dediğini öğreniyoruz:
"Zekâtlarınızı toplayanlara (vacip olanı vermek, yumuşak davranmak ve kendilerine meşakkat vermemek suretiyle) hoşnut edniiz." (*Sahih-i Müslim*, 3. Cilt, s. 180).

[19] Tabbara, *İlmin Işığında İslamiyet*, s. 46.

toleransa"[20] sahip olduğunu iddia ederler.

Öncelikle, çağdaş insanlık değerleri ve hukuksal gelişmeler karşısında duyulan kompleksin ifadesi olan bu savunmaların, "ilahi emirler"in revizyonunu yapan bir müşriklikten öte anlam taşımadığını belirtelim. Oysa her şeyi, her dönemi "bilen", bizzat "yaratan" bir Tanrı'nın "değiştirilemez" kanunu olan Kur'an'da, böylesi hafifletici sebepler dikkate alınmadan, oldukça kesin bir ifadeyle, "Allah'tan ibret verici bir ceza olmak üzere ellerini kesin" (Mâide-38) denilmektedir. Bizim buradan hareketle çıkaracağımız sonuçlar ise şunlardır:

İslam'ın en kutsal şahsiyetleri Muhammed'le başlayıp Ömer' le devam eden revizyon yapma zorunluluğu, O'nun "değişmez ve tanrısal" olduğu iddialarını bizzat Muhammed ve Ömer tarafından geçersizleştirilmesidir. Bu gerçek bir yana, söz konusu revizyonlar, "İslam, hiçbir zaman hâkim olduğu toplumda, aç, çıplak, çaresiz, sefil, insanlar bırakmaz; mutlaka onların asgari temel ihtiyaçlarını karşılar, onlara iş bulur"[21] gibi ifadelerin, içi boş iddialar olduğunu gösterir. Söz konusu yaklaşım, sınırsız zenginlik yanında "zelilliği" de "kader" olarak saptayan Kur'an'a terstir. Dolayısıyla böylesi yorum sahiplerinin müşrik konuma düşmesi bir yana, başta "Asr-ı Saadet" denilen ilk dönem de dahil, İslam'ın pratiği tarafından da reddedilir.

Daha İslam'ın kuruluşu döneminde bile, ilahi olduğu söylenen yasaların revizyonuna gidilmesini zorunlu kılacak denli ciddi bir sefalet söz konusu olmuş ve bu sorun günümüze gelene kadar da İslami çerçevede çözülememiştir. Öyle ki el kesme ve zekat zorlamasıyla çözümü bulunamayan fakirlik sorunu karşısında, Muhammed ve Ömer ilahi olduğunu iddia ettikleri yasadan geri adım atmak zorunda kalmışlardır. Bu elbette görece olumlu bir revizyondur. Ancak insanların zenginlikleri kardeşçe paylaşmak gibi bir erdem dururken, üstelik

---

[20] Ali Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler.*
[21] A.g.e., s. 315.

böyle bir eşitlikçilik fikri tanrısallık iddiasıyla çok daha uyumluyken, İslamiyet bu en özel döneminde, ehven-i şer yaklaşımlardan bile geri kalıyor. Neresinden bakarsak bakalım, hiç olmazsa asgari ücret ve işsizlik sigortası uygulayan, hırsızlığı insani olarak daha kabul edilebilir yollarla cezalandıran çağdaş kapitalizmden, çok daha adaletsiz bir sistem ile karşı karşıyayız.

Düşünün, Ömer gibi İslamiyetin adalet sembolü olarak tanıtılan birinin, üstelik fetihlerden devasa talan gelirleri elde edildiği bir dönemde, fakirlik ve hırsızlık vb. sorunlarla baş edemeyerek çözüm adına başvurduğu yol, fakirlere yemek çıkarma, tellal bağırtıp onların karnını doyurmaktır. Bunlar sorunu çözmekten tümüyle uzak yüzeysel girişimler olduğu gibi ayni zamanda fakirler için onur kırıcıdır. Çünkü İslam'ın "adalet" anlayışından çekip uygulayabileceği, örneğin sosyal devlet gibi bir çözüm önerisi yoktur. Durum bu iken günümüz İslamcılarının lafazanlıklarının aksine, bizzat Ömer'in uygulamalarının da gösterdiği gibi, İslamiyetin temel kaynakları ve mantıksal özünde, sefalete karşı somut bir çözüm önerisi yoktur. Söz konusu sefaletin sorumlusu egemen sınıf çıkarlarına ve onların düzenlerine dokunmadan sorunu geçiştirmenin gerçek adalet olmadığı ortadadır.

İslamiyetin en yeni, inananları nezdinde etkinliğinin en büyük olduğu, üstelik dış talanlardan elde edilen ganimetlerin neredeyse sınırsız boyutlarda olduğu o "Asr-ı Saadet ve Hulefa-i Raşidin" döneminde bile, eşitsizliği azaltıp sefalete çözüm üretememiş olan şeriat sisteminin, bugün çözüm üretebileceğini öne sürmek, açıktır ki insanlığa karşı suç, Kur'an'a karşı ise müşriklikten öte anlamı yoktur.

İkinci Bölüm

Şeriata Göre Kölecilik ve Talancılık

Şeriat, önceki bölümde gördüğümüz ve ileride de göreceğimiz gibi, Arap gelenek ve kurumlarının reformasyona tabi tutularak Tanrısal düzlemde meşru kılınmış halidir. Bu gerçeği kölecilik ve talancılık sorununda da net olarak görebiliyoruz.

6. yüzyıl Arap toplumu, içinde bulunduğu tarihsel dönemin diğer kimi kavimleri gibi, köle emeği ve başkalarının yarattığı birikimlerin talanı üzerinde biçimlenen bir sosyo-ekonomik yapıya sahiptir. Çöl koşullarının da etkisiyle üretici değil, var olanı tüketmeye, değiş tokuş etmeye ve güçlü olanın zayıf üzerindeki hegemonyasını ve ötekine (kâfire) karşı kaba kuvveti meşrulaştıran bir toplum örneği oluşturur.

İslamiyet, işte bu toplumsal biçimlenmede yaşanan yeniden üretim bunalımının aşılması ve merkezi devlete geçişin ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, var olan kurum ve geleneklerden radikal bir kopuşla değil, onların reformasyonu ve tanrısal düzlemde meşrulaştırılması çerçevesinde biçimlenmiştir. Şeriat, köle ticareti yapan tüccar kabile aristokrasisine karşı tepkilerin değil, aksine onların uzun vadeli yeniden üretim kaygılarının ürünüdür. O yüzden, bu insanlık dışı uygulamayı yadsımamış, aksine reforme ederek köleliği "tanrısal düzenin" meşru bir öğesi kılmıştır.

İşte bu çerçevede İslamiyet, bir yandan kabile düzenini, kabileciliği aşan bir ideolojik müdahaleyle aşmaya, diğer yandan da sosyo-ekonomik yapıyı, temel çıkar dengelerini bozmadan yeniden organize etmeğe yöneliyordu. Esasen köle emeği, talan ve ticaret üçlemesi üzerinde yükselen bir sınıfın çıkarlarına hizmet eden yeniden üretim çabasının, bu üç temel bileşeni yadsıması düşünülemezdi. Nitekim İslamiyet bu üç bileşeni de Tanrı nezdinde meşru kabul eder.

İlgili bölümde göreceğimiz gibi, öncelikle bizzat kurucusunun da mesleği olan tüccarlık, şehitlikle eş mertebede yüceltilecekti. Kölecilik, Kur'an'da, tanrısal düzenin doğal bir parçası olarak değerlendirilerek, Arap toplumunda, diğer köleci toplumlara oranla günümüze kadar uzanan bir dayanıklılığa kavuşturulacaktı. Üçüncü bileşen olan talan ise kabileler arası yağmacılık (gaza-gazve) olarak Arap toplumunda çöküntü nedeni iken, dışarıya yöneltilip "cihat" olarak kutsanarak, Arap kavminin yükseliş aracına dönüştürülecekti.

Arap toplumunda mevcut sosyo-ekonomik yapı çerçevesinde, kabilelerin, birbirlerine saldırarak sürdürdükleri talan geleneği, aynı zamanda toplumu istikrarsız ve güçsüz bırakıyordu. İslamiyetle birlikte, dinsel gerekçelerle dışa yöneltilerek Arapların, hem diğer halkların talanı hedefinde birleşmesinin hem de diğer halklar ve dinsel inançlar üzerinde egemenlik kurmasının aracı olacaktı. Böylece İslamiyet, Araplar için merkezi bir yapı sağlamakla kalmamış, "Allah'ın dinini yayma" bayrağı altında diğer halkların birikimlerini Araplara akıtarak hızla zenginleşmelerini sağlayan etkin bir araç da olmuştur.

Esasen zekatın, kırkta bir gibi çok küçük bir miktarda tutulmasının bir nedeni de, talandan elde edilen gelirin büyüklüğünde aranmalıdır. Toplumunun kendi içinde dini bir aidiyet yaptırımı olarak saptanan, kırkta birlik zekat oranı, verimsiz topraklarda yaşayan Arap toplumunun yoksulluğuna ilaç olamazdı. Asıl önemlisi kabileler üstü devlet örgütlenmesinin ihtiyaçlarını karşılamaya da yetemezdi. İşte bu koşullarda ön-

ce Müslüman olmayan Araplara, ardından Medine Yahudilerine ait birikimlere el koyma şeklinde uygulanan talan, giderek İslami iktidarın temel gelir kalemi olacaktı. Böylece İslami ekonominin temelini oluştururken, İslami yayılmanın da motivasyon aracı haline geldi. Bu mekanizma sayesinde hem Arap kabile geleneğine karşı siyasal ve fikri birliğin, hem de başka halkların birikimi üzerinden zenginleşerek Ortadoğu' nun egemen kavmi haline gelmenin yolu döşenmiş oluyordu.

Ganimetçiliğin bu yeni sürecindeki ilk örnek, Bedir savaşı sonrasında gerçekleşmiş ve ele geçirilen ganimet, savaşa katılanlar arasında "eşit" paylaştırılmıştır. Ancak, o döneme ilişkin çizilen ahlaki tabloların aksine, ganimetin paylaştırılmasında ortaya çıkan kargaşa ve giderek kendini dayatan merkezi ihtiyaçlar, İslamiyetin meşru kabul ettiği talan için, hukuki bir çerçeve belirleme gereğini doğurmuştur. İşte İslamiyetin konuya ilişkin hukuku da bu gereksinimler çerçevesinde şekillenmeye başlanmıştır.

Söz konusu hukuk, özü itibariyle insanlık dışı, kendi içinde sorunlu/çelişkili, biçimi itibariyle ilkeldir. Ancak bu hukuk, ekonomi politik açıdan İslamiyetin talancı karakterini ortaya koyması bakımından çarpıcıdır:

"Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki, ganimetler Allah ve Peygambere aittir. O halde gerçek müminler iseniz Allah'tan korkun, aranızı düzeltin (Enfal-1)", "Eğer ... iki ordunun karşılaştığı gün kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz ayetlere inanmışsanız bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'ın Peygamber'inin ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır. (Enfal-41)"

Görüldüğü gibi aynı surede, aynı dönemde, ama iki farklı durum özgülünde iki farklı hukuk öngörülmüştür. Ancak bu paylaşım sorununda farklılaşan her iki önerinin de ortak paydası, başka halkların, üretip biriktirdiklerine el koymayı uygun gören bir 'tanrısal' hukuk ile karşı karşıya olduğumuz gerçeğidir. Bu hukuk, henüz kurumları ve otoritesiyle devletin oluş-

madığı ilk dönemde, esas olarak Enfal-41'deki şekliyle uygulanmıştır. Beşte biri Peygambere, beşte dördü savaşçılara dağıtılarak, İslami kapsayıcılık ve motivasyon sağlanmaya çalışılmıştır.

Nitekim Beni Kinka ve diğer savaşlarda ele geçirilen ganimetler, beşte bir ayrımı uygulanarak dağıtılır. Peygamber'e düşen parça da beşe bölünür; biri kendisi ve karılarına, ikincisi akrabalarına, üçüncüsü yetimlere, dördüncüsü yoksullara, beşincisi yolculara ayrılır.

Ganimetin içeriği de savaş esirleri, adi esirler, arazi ve eşyalar olmak üzere dört parçada tasnif edilir. Savaş esirleri savaşa katılan askerler olup bunların öldürülmesi veya köle yapılmaları ihtiyaç ve politikalara göre belirlenir. Adi esirler ise öldürülmesi caiz olmayan kadın ve çocuklardır. Arazi ve eşyalarla birlikte köle-cariye olarak galipler arasında pay edilir. Onların işlerini yapmak ve isteklerini karşılamakla yükümlüdürler. Arazilere ilişkin dağıtım politikasında devletin büyümesi ve genişleyen ihtiyaçları, keza egemenler arasındaki dengeleri değiştirmek vb. nedenlerle değişik dönemlerde değişik uygulamalara gidilmiştir. Ama hiçbir zaman, ganimet sayılıp el konulması politikasında değişim olmamıştır. İşgal ve ilhak edilen bu topraklarda çiftçilikle uğraşan köylüler ise "Abdi Kan" hükmüne girer. Yaşamları boyunca söz konusu toprak parçası üzerinde, orayı işlemek yükümlülüğünde ve köle olarak kalırlardı. Toprak kime geçmişse, onun o toprağa bağlı, satılamaz ve azat edilemez, sürekli köleleri haline gelirlerdi.[22]

Her ne kadar ele geçirilen topraklarda uygulamada, Medine Yahudileri örneğinde gördüğümüz gibi, farklılıklar olmuşsa da, tek tanrıcı din mensuplarına ilişkin bir tolerans(!) söz konusudur. Yahudi ve Hıristiyanlara ilişkin hukuk, "...hak dinini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye (haraç) verinceye kadar savaşın (Tevbe-29)" ayetin ile

---

[22] *İslam Tarihi*, Mahmut Esat, Türkçeleştirip derleyen Sadi Irmak, Kitapçılık Servisi, 2. cilt, s. 183, 225.

belirlenir. Onlar köleleştirilmek yerine düzenli haraç ödemeye, Müslümanların kendilerine belirledikleri alan ve koşullarda yaşamaya mahkûm edilirler. Buna karşılık diğer din ve tanrısızlara ilişkin politika, köle yapılmak veya öldürülmek şeklinde biçimlenir.

Bir de "Fey" adı verilen topraklar vardır ki, bunlar savaşmadan ele geçirilen, İslam ordularının ilerlemesi karşısında kendiliğinden teslim olan topraklar olup doğrudan devletin mülkiyetine geçerdi. Örneğin Beni Nadir Yahudilerinin el konulan malları, bu çerçevede peygambere Fey olarak tahsis edilmiştir. Konuya ilişkin hadiste de belirtildiği gibi, "... Beni Nadir malları Resulullah'a mahsus idi. Resullulah, ailesinin bir senelik geçim sarfiyatını bundan temin ederdi. Sonra bundan geri kalanını da Allah yolunda harp hazırlığı olarak atlara ve silahlara sarfederdi."[23]

Özetle İslam devleti ve ordusunun giderleri, işte bu başka halkların birikimi olup kılıç zoruyla ele geçirilen gelirlerle, ganimet ve haraçlarla karşılanıyordu. Bu çerçevede İslam devleti ve ekonomisi, el koyucu tutumuyla, üretken olmayan (asalak) bir karakter gösteriyordu. "Halife Osman döneminde sadece Mısır'dan haraç vergisi olarak gelen paraların on iki milyon altına vardığı"[24] anımsanacak olursa bu talanın İslam ekonomisindeki önemi daha da iyi anlaşılır.

İslamiyetin birleştirip askerileştirdiği Arap kavmi, diğer halkları önce kılıç zoruyla teslim alarak tüm birikimlerini yağmalayacak, eli silah tutan insanları ya fiziki olarak tasfiye edecek ya da Arap topraklarına köle olarak gönderecek ve onların sırtından geçinmeyi kurumsallaştıracaktı. Bunun için, fethedilen topraklara belli bir Arap nüfus yerleştiriliyor ve bunlar aracılığıyla işgal edilmiş toprakların ekonomik, kültürel iklimi kontrol altına alınıyordu. Peşinden de bu halkların Müslümanlaştırılması geliyor veya o halklar, vergi ve zulüm

---

[23] Sahih-i Müslim, 5. cilt, s. 379.
[24] Neşet Çağatay, *İslam Tarihi*, s. 160.

yükünü zayıflatabilmek için kendi istekleriyle Müslümanlığı tercih ediyordu..

Başta Türkler olmak üzere, halkların Müslümanlaştırılmasının hikâyesi, işte bu ekonomik politikanın uygulanması ile şekillenecektir. Türkler özgülünde olayın ne büyük bir vahşetle gerçekleştirildiğini ve her seferinde aslolanın Müslümanlaştırmak değil, yağmalamak olduğunu, Müslümanlığın sonradan ve defalarca örgütlenen direnişi kırmak için, katliamlara ek bir uygulama olduğunu bizzat Müslüman Arap tarihçilerinden öğreniyoruz.[25]

Özellikle belirtmeliyiz ki; din bayrağı altındaki ilk kutsal savaş akınlarını ve ilk sömürgeci kurumlaşmayı, kendisinden eski olan Hıristiyanlardan asırlar önce İslam devletleri gerçekleştirmişlerdir. Öyle ki Arap yayılmacılığında, sömürgeciliğin ilk biçimlerinden biriyle karşı karşıya kalıyoruz.

Diğer yandan şeriatın, özü itibariyle çifte standartlı bir sistem olduğunu, burada daha da net görebiliyoruz. İslam hukuku, Müslüman'a ait mala, ister gizli ister silah zoruyla el koymaya, çalmaya kalkan kişileri, el veya çaprazlama el ayak kesmeyle cezalandırır. Ama sıra başka halklar ve din taraftarlarının mallarına, hatta insanlarına el koymaya gelince, bunu kendine bir "hak", hatta görev olarak görebilmektedir. Örneğin "her Müslüman'ın kanı, malı ve ırzı diğer Müslüman'a haramdır" şeklindeki hadiste ifadesini bulan bu hukuk, Müslüman olmayan kişi ve halklar özgülünde bizzat devlet politikası olarak "helal" addedilip teşvik ediliyordu.

Bu mantığın sonucudur ki Arap tarihi, aynı zamanda diğer halkların birikmiş malları ve topraklarına, gençlerine, kadınlarına ve çocuklarına el koyup talan etmenin tarihi olarak biçimlenmiştir. Ne acıdır ki daha sonra bu insanlık dışı miras, yüzlerce yıl süren savaşlarla, kendilerine zorla kabul ettirilen İslamiyetin ideolojik meşruluk sağlayan bayrağı altında bu kez Türkler tarafından devralınmıştır. Müslüman olmayan

---

[25] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *Nasıl Müslüman Olduk.*

ailelerden zorla, haraç olarak toplanan minik çocukların, Müslümanlık kültürüyle büyütülüp yeni toprakların işgaline sürülmesi demek olan devşirme yöntemi de bu mirasın kalıntılarından biridir.

Şeriat, köleciliği meşru bir durum olarak karşılayarak asalak bir sosyo-ekonomik yapıyla uyum sağlar. Ahlak bölümünde irdelediğimiz ve gerek ayetlerde gerek hadislerde gerekse uygulamada somut olarak gözlediğimiz gibi, İslamiyet köleci bir toplum ideolojisidir. İslamcı demagojinin yarattığı tüm toz dumana rağmen; en somut tarihi olgulardan biri olarak, İslamcı yayılmaya paralel Arapların elde edeceği köle sayısında korkunç artış olması ilginçtir. Tarihin hiçbir dönemi, dünyanın hiçbir ülkesi ve dini, Müslüman-Arap egemenliği koşullarındaki kadar çok köle ticaretine tanık olmamıştır. İslamiyetle birlikte merkezileşen ve hem sınırsız dünyalıklar ele geçirmek hem de cenneti garantilemek için motive edilen Arap toplumu, bütün enerjisiyle işgalden işgale, talandan talana koşacaktı. Bu yolla Arapların elinde sınırsız servet birikimleri oluşurken sınırsız sayıda köle de sağlıyordu. Daha ilginci, bu kölelerin büyük bölümünün Emevi ve Abbasi döneminde Türklerden oluşmasıdır.

Köle, İslamiyetle kutsanarak yinelenen Arap kültüründe öyle meşru bir öğedir ki, bizzat Muhammed'in ifadesiyle; "Müslüman kimse üzerine hizmetçisi (kölesi) için ve atı için zekat yoktur";[26] Türkçesi; köle ve at Müslüman için vergi bağışıklığına tabidir!

Diğer yandan tüm köleci sistemlerde olduğu gibi İslamiyet de kölenin azami verimlilikte disiplini için, fiili ve yasal yaptırımlarla yetinmez, ek teşvikler de getirir. "Kul (köle) efendisi için doğruluk ve içtenlikle iş yaptığı ve Allah'ın ibadetini de güzel eda eylediği zaman onun için iki karşılık olacaktır".

Peygamberin bu sözü üzerine güya Ebu Hureyre söyle demiş: "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer

---

[26] Sahih-i Müslim, 3. cilt, s. 163.

Allah yolunda cihat ile hac ve bir de anneme iyilik olmayaydı ben muhakkak köle olarak ölmek isterdim."[27]

İslamiyet, köleci kimliğini ceza hukukunda da net olarak gösterir: "Ey inananlar, öldürmede size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, dişiye dişi.... (Bakara-178)"

İslamiyet nezdinde köle ile hür olan arasındaki ayrım, hür ile Allah arasındaki ayrım kadar aşılmazdır. Nitekim kölenin efendisine ortak olamama hukuku, efendinin Allah'a ortak olamayacağı yaklaşımıyla paralellik kurularak vurgulanır: "Allah size bizzat kendinizden misal verdi. Hiç sizler, sahip olduğunuz/mülkiyetinizde bulunan kölelerin size verdiğimiz rızklarda ortaklarınız olup, sizinle eşit paya sahip olmalarına razı olur, birbirinizden çekindiğiniz gibi onlardan da çekinir misiniz? O halde nasıl olur da, yarattıklarını Allah'a ortak koşarsınız? (Rum-28)."

Onun nezdinde, köle ile hür arasındaki ayrım da tanrısal hukuk tarafından belirlenmiş, eşit olmayanların hukukudur: "Allah hiçbir şey yapmaya gücü yetmeyen, el altındaki bir köle ile, Allah tarafından kendisine güzel rızk verilen bir insanı misal verdi. Hiç bunlar bir/eşit olur mu?...(Nahl-75)"

Bu sorunun insan hakları çerçevesinde yanıtı; "elbette eşit olur, dahası aksi düşünülemez! Dahası bunu reddedip insanları 'köle' ve 'özgür' diye ikiye ayırmak kabul edilemez bir insanlık suçudur!" diye verilir. Oysa Kur'an'ın sorusu, yanıtı kendi içinde, "kesinlikle olmaz!" şeklinde vermektedir. Üstelik bu kategorik ayrımı, "hiçbir şey yapmaya gücü yetmeyen, el altındaki bir köle ile, Allah tarafından kendisine güzel rızk verilen insan" şeklinde doğrudan tanrısal iradeye bağlamaktadır. İşte bu talancı ve köleci zihniyet militarist etkinlikle birleşince de Arapların elindeki köle sayısı da günden güne artıyordu. Bazen bir tek savaşta on binlerce esir alındığı oluyordu. Örneğin; Türklerin kasabı olarak nam salan Kuteybe b. Müslim'in, her kelle getirene yüz dirhem verme vaadiyle

[27] Sahih-i Müslim, 5. cilt, s. 234.

Buhara'yı dördüncü kez işgal ettiğinde, Türklerin gösterdiği direnişin bedeli olarak şehri bir kez daha yıkıp yağmalattıktan sonra, 50 000 genci de köle olarak alıp götürmüştür.[28]

Bu esirler, boyunlarına mühür basılarak kölelikleri tescil edildikten sonra, İslam savaşçıları arasında paylaştırılırdı. Esir sayısı çok arttığında, esirler önce müzayedeye çıkarılarak yüz ile bin dirhem arasında satılır ve elde edilen para dağıtılırdı. Esir sayısı arttıkça, İslam topraklarında köle fiyatları da düşmeye başlıyordu. Örneğin, Endülüs'te gerçekleşen Erak savaşında o kadar çok esir alındı ki fiyatlar bir dirheme kadar düştü.

Dahası bu kültürel atmosfer içinde işgal edilen ülke halklarının aşağılanması çok doğal karşılanıyordu. Örneğin komutan Amr b. As'ın ele geçirdiği Mısır halkına ilişkin Emeviler, "Mısır halkı bizim kölemizdir, onlara ne istersek yapabiliriz" diyorlardı. Bunun dışında işgal edilen ülke halkları, halifelerin ağır haraçlarını ödeyemediklerinde bunun yerine çocuklarını köle olarak verirlerdi. Bu da ikinci bir köle kaynağı oluşturuyordu.

Tabii bu arada kölelerin azat edildiği de olurdu. Örneğin Abdullah B. Ömer'in 1000, Muhammed B. Süleyman'ın ise 70.000 köle azat ettiği söylenir. Allah'ın rızasını kazanmak ve günah bağışlatmak için olduğu kadar, köleleri kendi saflarında savaştırabilmek için de köleler azat edilirdi. Binlerce genç, kendilerini hiç ilgilendirmeyen bu savaşlarda ölmemeyi başarabilirlerse ödül olarak hür olabilirlerdi. Bir başka ilginç uygulama da şudur: Ülkeleri işgal edilen bazı kişiler, 'Müslüman olurlarsa azat edilecekleri' vaadi ile Müslüman oluyor, ancak hür bireyler olarak bunlardan kendi dinlerine geri dönenler olursa, dinden dönme gerekçesiyle öldürülüyorlardı.[29]

İslam hukukunun sağladığı tanrısal meşruiyet ile kölelik, 19. yüzyılın sonlarına kadar, İslam topraklarında yaşamaya devam edecek ve ancak İngiliz baskısıyla tasfiye edilecektir.

---

[28] Z. Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, s. 116.
[29] M. Esat, S. Irmak, *İslam Tarihi*, 2. cilt, s. 221-224.

Bir bütün olarak "Ortaçağ Arap ekonomisinde köleler önemli bir rol oynamaktaydı. Çünkü bunlar çok çeşitli işlerle uğraşmaktaydılar. Örneğin bir terzi köle, efendisine günde iki dirhem sağlamak zorundaydı, gerisi kendisinin olurdu. Kambalah'dan (Zenzibar) gelen zenci köleler, tarım işçisi olarak tarlalarda ve kentlerde işçi olarak kullanılırdı. Bizanslılar ve Hinduların hemen hepsi bir zanaat sahibiydi. Kadınlar ev işleriyle, mutfakla ve çocuklarla uğraşırlardı. Kimi genelevlerde yalnız köle kadınlar bulunurdu. Askerlik hizmeti de büyük sayıda köleye el koyardı; devlet asker olarak yetiştirmek için çok köle satın alırdı.

Her kentte insanların gidip köle satın aldıkları bir esir pazarı kurulurdu. Her pazarda fiyatları ve pazarlıkları gözetleyen ve anlaşmazlıkları önlemek için bir resmi denetçi bulunurdu. Örneğin, Samarra da bütün bir meydan bu işe ayrılmıştı ve satışlar bu meydanı çevreleyen binalarda yapılırdı. Zemin katında malın kabası satılırdı, yukarıdaki katlar ise yüksek fiyatlara giden lüks kölelere ayrılmıştı. Fiyatlar çok değişkendi ve mala bağlı olduğu gibi arz ve talebe de bağlıydı. En değerli köleler Orta Asya'dan getirilen Türkler ve genel olarak orduya ayrılmış olan Slavlardı."[30] "Bu hukuksal kurumlaşma beraberinde kölelere ilişkin zengin bir literatürü, hangi etnisiteden kölelerin hangi işlerde işlevsel olduğu, nasıl meziyetlere sahip oldukları, nerelerinin güzel nerelerinin çirkin olduğu, vb. etnografik yayın ve yargıların oluşumunu da beraberinde getiriyordu."[31]

İslam hukukunun köleci niteliği öylesi belirgindir ki, Müslüman olmak kölelikten kurtulmak için yeterli neden oluşturmaz. Başka bir deyişle Müslüman'ın Müslüman'a köleliği bile kölecinin dokunulamaz 'hakkı' olarak onay görür. Şeriatın bu noktada Müslüman köleye sağladığı biricik ayrıcalık, azat edilirken Müslüman köleye öncelik tanınmasıdır. Nitekim bu

[30] Ali Mazaheri, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, s. 363-4.
[31] A.g.e., s. 365-6.

durum Nisa-92'de; "... yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle azat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir..." ifadesinde açıkça görülür. Suç işleyen köle sahibine verilen cezada Müslüman köleye ayrıcalık tanınsa da, Müslüman'ın Müslüman'ı köle olarak kullanmasını onaylayan bir hukuk ile karşı karşıyayız.

Esasen "Kur'an'da Müslüman kadınlar için gelen yükümlülükler, köle ve cariyeler için geçerli değildir, çünkü onlar maldırlar. Bunlar bu yükümlülükleri yerine getirmemekle mazurdurlar. Eğer dini farzlar onlara da yüklenseydi, sahipleri buna izin vermese ya da onları yerine getirmeye engel olacak iş yaptırsa bu köle ve cariyeler ellerinde olmayarak bu farzları yerine getiremediklerinden günahkar olurlardı. Bu yüzden bu farzlar onlara yüklenmemiştir."[32] Diğer yandan kölelere cahilliye döneminde uygulanan kötü muamele konusunda da köklü bir çözüm üretilmemiştir. Nitekim, "İslami dönemde köle ve cariyeler iyi davranılması tavsiye edilmiş, ama yasaklanmamıştır."[33]

Kafir olanlarla savaş kazanıldıktan sonra ele geçirilen esirlerin karşılıksız ya da fidye karşılığında serbest bırakılmasına işaret eden Muhammed-4 ayetinden hareketle, çağımızın önemli İslamcı yorumcularından Muhammet Hamidullah'ın, "ilahi hak ve hukuka" getirdiği açılım çarpıcıdır:

(Bu noktada) "zorunlu bir davranış kuralı olmadığından Müslümanlar onu (esirliği/köleliği) kaldırırlarsa kendi hukuklarına karşı bir tecavüz veya suç işlemiş olmazlar. Tabii bu onların idealidir. Bununla beraber unutulmamalıdır ki, bir memleketin veya bir devrin Müslümanları tarafından bu haktan faydalanmaktan vazgeçmek, ilahi hukuku iptal etmez ve diğer bir kısım Müslümanlar şu veya bu sebeple onu yeniden tesis etmeyi lüzumlu bulurlarsa kendi hukuklarına da tecavüz etmiş olmazlar."[34]

---

[32] Neşet Çağatay, *İslam Tarihi*, s. 105.
[33] A.g.e., s. 106.
[34] *İslam'da Devlet İdaresi*, s. 338.

Esasen önceden de işaret ettiğimiz gibi, konuya ilişkin İslam hukuku, Müslümanların gücüne, karşılaştıkları sorunlara, kültürlerine ve durumlarına bağlı olarak zaman içinde ve el yordamıyla şekillenecektir. Yani önceden belirlenmiş ve tüm zamanları ve tüm toplumları içeren insanüstü bir hukukla değil, tarihin belli bir zamanı ve bölgesindeki bir topluluğun özgül ihtiyaçları, güçleri, özgüvenleri, hayattan beklentileri, ahlakları ve alışkanlıkları ile şekillenen bir süreçle karşı karşıyayız. Konuya ilişkin durumu yine Hamidullah'tan izleyelim:

"İslam hukuku tarihi, bu noktada ilgi çekicidir. Mekke' deki yurtlarından kovuldukları ve sığındıkları Medine'de bir site devleti kurdukları zaman ganimetler hakkında tatbik edecekleri bir kanunları yoktu. Genellikle bu gibi durumlarda Peygamber (S.A.) kitapların emirlerini takip ederdi. Bu suretle İbn-i Cahş, Bedir muharebesinden biraz evvel bir sefere gittiği zaman Hz. Peygamber ganimetlerin beşte birini devlete hasretmek hususunda ilk adımı attı ve beşte dördünü askerler arasında paylaştırdı. Kendisi ganimeti kabul etmedi ve izni olmadan savaştıkları için gidenleri azarladı. Üç ay sonra Bedir savaşında düşmandan bir sürü esir alındı. Peygamber (S.A.)in meclisi, esirlerin boyunlarını vurmayı teklif edenlerle fidye mukabili serbest bırakmayı ileri sürenler arasında ikiye bölündü. Resulü Ekrem merhamete eğilimliydi ve ikinci görüşü kabul etti. Genel ganimetler hakkında tam bir basiretle hareket etti. Aradan çok geçmeden Kur'an, ganimetlerin paylaştırılması hakkında bir kanun saptadı. Buna göre bir muharebeden sonra ele geçirilen ganimetler, ordu mensuplarıyla devlet arasından 4/5 ve 1/5 oranında paylaştırılacak ve bir kumandan ile herhangi bir nefer arasında fark gözetilmeksizin (ama) bir süvari bir piyadenin aldığının iki misli alacaktı. Savaşsız kazanılan ganimete gelince, onun hepsi devlet hazinesine gider ve devlet reisinin emrinde kalır. Ganimetin bu çeşidine, savaşla alınandan ayırt etmek için Fey denir."[35]

---

[35] *İslam'da Devlet İdaresi*, s. 378.

Bu hukukun insanlığın ulaşmış olduğu hukuksal düzey karşısındaki yeri ortada. Kuskusuz bir bütün olarak insanlık tarihinin evrimi içinde söz konusu düzenlemeler olağan karşılanabilir. Sonuçta insanlık böylesi aşamalardan geçerek günümüze gelmiştir. Ancak ganimet düzenlemesi yapan bir hukukun tanrısal, evrensel ve zamanlar üstü niteliğinden söz edilemeyeceği de açık. (Mekke döneminde düzenlenen ayetlerde görüldüğü gibi) henüz zayıfken, ganimet ufkundan tümüyle uzak yaşayan, "senin dinin sana benim dinim bana" diyerek kendini savunan, sadece Allah korkusuna işaret etmekle yetinen, buna karşılık güçlenip savaş kazandıklarında, esirlerin kafasını mı keselim yoksa satalım mı diye tartışan insanların ürettiği seçenekleri kendine 'hukuk' yapan bir iradenin hem tanrısallığı hem de tutarlılık ve adilliği ayrıca irdelemelidir.

Üçüncü Bölüm

İSLAMİYETTE FAİZ KARŞITLIĞININ ANLAMI

Şeriat, Kur'an'da onca kesin ifade olmasına karşın gerçekte, tarihi boyunca faizi ortadan kaldıramamış, onu "kâr ortaklığı" vb. diğer gelir elde etme yollarıyla sürdürmeye devam etmiştir. Oysa faizin haram kılınmasının ana gerekçesi, insanların çalışmaksızın, salt parasal olanaklarına karşılık gelir elde etmelerindeki "haksızlık" olarak açıklanır. Bu açıdan örneğin "kâr ortaklığı" vb. diğer çalışmaksızın gelir elde etme yöntemleri ile faiz mekanizması arasında, hile-i şeriye yoluyla faizin İslam kılıfına uydurulmuş hali olması dışında, özünde en küçük bir farklılık yoktur.

Diğer yandan şeriatın, köle emeğinin sömürülmesi üzerine oturan bir toplumun ideolojisi olduğundan söz etmiştik. Bunun, kendilerini "hür" addeden insanların, evde ve ekonomik yaşamdaki işlerini, "köle" addedilen insanlara gördüren bir sosyo-ekonomik ilişkiyi, yani angaryayı, Tanrı nezdinde meşru gören bir sistem olduğunu görüyoruz. Özetle köleciliği, yani bedava emeği meşru gören bir sistemle karşı karşıyayız. Öte yandan bu karakteriyle açıkça çelişmek pahasına, gereksinim duyana kullandırdığı paranın karşılığında, çalışmadan gelir elde etme demek olan faize, karşı çıkan bir sistem bu.

Bu durumun, İslâmiyetin 'kendi içinde çelişkilerle dolu bir sistem oluşunun sıradan örneklerinden biri' olduğunu

anımsatıp geçebiliriz. Ne var ki faiz yasağının İslamcı politikadaki işlevi ve önemi nedeniyle, onun biçimlenişi ve esprisi üzerinde özellikle durmak gerekecektir:

Öncelikle vurgulayalım ki faiz, diğer pek çok temel İslam hükmünde olduğu gibi ilk başta yasaklanmamıştı. Nitekim, Mekke'de yazdırılan Rum-39'da; "İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızası için zekatı veren kimselere gelince, işte onlar mallarını ve sevaplarını kat kat arttıranlardır" denir.

Görüldüğü gibi Kur'an'ın düzenlenmeye başlanması üzerinden 9 yıl geçmiş ve henüz faiz yasağı yok. Toplumsal düzeyde faize karşı çıkılmaz ve günah görülmez. Ancak Muhammed, Tevrat ve İncil'in faizi yasakladığını bilir. Bir yandan bu bilginin etkisi, öte yandan günün ekonomik ve siyasal yapısı nedeniyle de faizi tanrısal ilişki düzeyinde değerli görmez. Faiz yoluyla sağlanan artışın Tanrı katında geçerli olmadığını, O'nun ancak sevap kazancını değerli bulduğunu, bunun için de zekat vermek gerektiğini söyler. Ayetten anlaşılan o ki bu dönemde Muhammed, tefeci sermayeye karşı toplumda var olan hoşnutsuzluğu dillendirecek bir duruşa veya özgüvene henüz sahip değildir. Ancak Tanrı nezdinde değer kazanmak, onun rızasını almak için insanların aynı zamanda zekat vermeleri gerektiğini söylemekle yetinir.

Şehir yaşamının birebir ilişkilerinde faiz, toplumsal çöküntünün temel faktörlerinden biridir. Köleci kültür nedeniyle, borcunu ödeyemeyenler köle durumuna düşebilmekte, daha ötesi bu yüzden cinayetler işlenmekte, bir dizi haksızlık yaşanmaktadır. Faiz borcunu veremediği için, büyük olumsuzluklarla karşı karşıya kalanlar, o zamanın küçük şehirleri de göz önüne alınırsa eş, dost, tanıdıklardır. Buna karşılık kurumlaşan faizcilikten hızla zenginleşenler, egemenler de dahil, toplumun her kesiminden tepki alan küçük bir azınlıktır. Tabii bu noktada belirtilmesi gereken bir husus da, faizin, toplumun alt tabakalarının, hele köle olanların sorunu olmadığı gerçeğidir. Aksine, o dönemde para ilişkileri içinde olan

toplumun orta-üst ve üst tabakalarının, ama özellikle ticaretle uğraşan, dolayısıyla elindeki yetersiz kaldığında kullanacak hazır para gereksinimi içinde olanların sorunudur. Yani, günümüzdeki gibi, küçük birikimlerini enflasyondan korumak için bu yolla değerlendirmeye çalışan veya geleceğe yönelik borçlanarak gereksinimlerini karşılamaya çalışan, dikkate değer büyüklükte bir insan topluluğundan söz etmiyoruz. Aksine faizcilikten zarar görenler, ticaret vb. işlerle uğraşan, parasal ilişkiler içinde giderek tefecililere bağımlı hale gelen ve tefeciler gibi azınlıkta olan egemenlerdir

Diğer yandan ve asıl önemlisi, bu ilişkilerde Yahudilerin önemli bir payı vardır ve bu yolla onlar, Araplar üzerinde egemenlik kurmaktadırlar. Faiz yoluyla zenginliğini arttırma, her ne kadar tefecilik yapan bir kısım Arap egemeninin işine geliyorsa da genel olarak köleci-tüccar kabile şeflerinin çıkarları hilafına, para işleticilerinin yükselen gücünün kaynağıdır. Dolayısıyla tefeci sermayesi, köle emeği ve ticaret üzerinde biçimlenen ve kabile şeflerinin en üstte yer aldığı bir sosyo-ekonomik düzenin, genel dengesini ve geleneksel egemenlik ilişkilerini bozar. Tefeci sermaye sahiplerinin ağırlıkla Yahudi olması da Arapları tedirgin eden önemli bir faktördür. Bununla birlikte faize karşı açık tutum ancak, İslam'ın özgüveninin yükseldiği ve Yahudilerle egemenlik çekişmesinin iyice belirginleştiği, Medine döneminin ortalarında şekillenecektir.

Muhammed, bir yandan inançlar arası diğer yandan egemen güçler arası egemenlik mücadelesiyle derinleşen ekonomik-sosyal-siyasal bunalım ortamında, faizci oligarşinin geleneksel egemenlere, Yahudilerin de Araplara karşı yükselişiyle örtüşen tefeciliğin yarattığı tepkileri, kendine genişleme zemini yapıyordu. Bu durum Arapların Müslümanlaşması ile giderek Müslümanların sorunu haline geliyor ve Medine'deki Yahudilere karşı bir egemenlik mücadelesinin de bir parçası haline geliyordu.

Sorunun temelinde yatan bu somut gerçek kavranmazsa, hem faiz yasağına ilişkin nesnel bir çözümleme yapamayız

hem de kölelik ve talancılık gibi insanlık dışı mekanizmaları sorgulamayan bir sistemin, çalışmadan, paradan para kazanma yöntemi olan faizi yasaklamasının gerçek nedenini anlayamayız.

Bu sistemin, diğer sömürücü toplum ideolojileriyle ortak paydasının, sermayenin bizzat kendisini, üretkenlik ve üstünlük nedeni kabul etmek olduğu da unutulmamalı. Sermayeye bu yaklaşımının sonucu olarak İslamiyet, üretim sonucu elde edilen gelire de öncellikli bir yer verir. Sermayeyi üretimin ve üstünlüğün asli öğesi görmesinin mantıki sonucu olarak sermaye sahibini, emeğin üstünde "işveren" payesiyle onurlandırır, işçiyi "işverene karşı saygılı olma"[36] zorunluluğuyla karşı karşıya bırakır. Daha önemlisi Tanrılık rızk olarak sermaye sahiplerini, "üstün kılınanlar" ve "emirleri altındakiler" diye addedilenlere "rızk verme" payesiyle, –yani Tanrılık görevi yeryüzünde yapanlar payesiyle– onurlandırması[37] üzerinde düşünülmelidir. Bu bağlamda, sermaye sahiplerine bağımlılık bilincini pekiştirirken emeğin gelir payını da onun keyfiliğine bırakır.

İslamcı ideologlar, tıpkı diğer sömürücü sınıf ideologları gibi; "İslamiyet sermayenin payını tanımaktadır. Kâr etkeninden ötürü sermaye faizsiz bir ekonomide de yeterince büyüyebilir"; "İslam sermayenin ... kattığı değer ölçüsünde ulusal gelirden alacağı payı kabul etmektedir. ... Çünkü İslam'da sermaye üretkendir. Şöyle ki sermaye ile desteklenen emek, sermayesiz emekten daha çok mal ve hizmet üretmektedir"[38] gibi iddialarda bulunurlar.

Sermayenin bizzat kendisinin, üretken addedildiği bir çerçevede, faizin haram kılınmasının açıklanamaz bir tutarsızlık örneği olduğu açık. Bu durumda faizin haram kılınmasının altında yatan gerçeğin, söylenenden farklı şeyler olduğu kendiliğinden aydınlanır. Çünkü sermayenin bizatihi kendisinin

---

[36] Hadis, Akt. Mannan, a.g.e., s. 222.
[37] Bkz. Kur'an, Nahl-71, 75, Nisa-32, 34, İsra-21, Zuhruf-32 ve diğer pek çok ayet.
[38] Mannan, a.g.e., s. 209 ve 235.

"üretken" addedildiği noktada, onun bu "üretkenliğinin" basit ifadesi olarak faiz de kendiliğinden meşrulaşır.

Burada aslolan, bizzat sermayenin kendisinin üretken olup olmaması sorunudur. Esasen, önceki üretim süreçlerinde biriktirilmiş emek olmaktan öte bir anlam taşımayan ve eğer sömürü olmasaydı, özel olarak birilerinin elinde birikip üretimi kontrol etmesi söz konusu olamayacak olan sermaye, gerçekte tüm çalışanların ortak hakkıdır. İşte bu niteliğiyle sermayeye, emekten bağımsız bir gelir hakkı tanıdığınız noktada, ister adına faiz deyin ister kâr, onu sahiplenen ister üretim sürecine katılmış olsun ister katılmasın hiç mi hiç fark etmez. Üretime katılan faktörler içinde sermayenin bu gelir payı meşru bir hak haline gelir.

Dolayısıyla gelir eşitsizliklerinin "sınırsız/hesapsız" boyutlara varmasını sağlayan sömürünün, bizzat kendisinin sorgulanmadığı, hatta bunun "Allah'ın hikmeti!" diye aklandığı noktada, faizciliğe karşı söylenecek sözlerin bir değeri olamaz. Aksine böylesi bir yaklaşım, gerçekte bir şeyleri gizlemek amacına matuf birer demagoji, sömürücü sınıfların faizcilikten zarar gören kesiminin çıkarlarını ondan yarar görenlere karşı savunmanın halk nezdinde meşru sayılabilecek bahaneleri olmaktan öte hiçbir değer taşımazlar.

Madem ki üretim sürecine katılan tüm öğelerin bir hak payı olmak durumundadır ve madem ki sermayeli emeğin gerçekleştirdiği üretimin fazlalığından hareketle sermayenin değer ürettiği iddia edilmektedir, o halde bizzat sermayenin kendisinin o kazançta bir payı vardır. Dolayısıyla asgari tutarlılık açısından, faizle gelir elde etmek, sermayenin sahibi bu sürece ister katılsın ister katılmasın, bizzat kattığı sermayenin payı olarak bir "hak" olmaktadır!

İnsanlığın, egemen güçlere ve onlar adına eşitsizliği "Tanrı" nezdinde kutsayıp toplum bilincinde meşru kılan tüm dinsel düşüncelere karşı, büyük acılar ve fedakârlıklarla bin yıllardır yürüttüğü mücadeleyle ulaştığı çağdaş değerler açısından öncelikle gerçeğin doğru konulması gerekmektedir.

Sorun her şeyden önce sapla samanın birbirinden ayrılmasını gerektiriyor. Sermayenin ideolojik hegemonyasıyla bize unutturulan gerçek, "Üretimi meydana getiren tek gücün, emek" olduğuna işaret eder. Bizzat kendisi birikmiş emekten başka bir şey olmayan sermayenin, sömürüyü aklayan ideolojik perspektifiyle sorun çarpıtılmamış olsaydı, "sermayenin payı"(!) gibi bir gerekçelendirmeyi ve onun bir biçimi olmaktan öte anlam taşımayan faizi, zaten tartışmıyor olacaktık.

Sorun bütünüyle içinde bulunulan üretim ilişkilerinin karakteriyle ilgilidir. Dolayısıyla sömürü ve eşitsizlik sisteminin kendisini sorgulayacağımıza, onun bir yansımasından ibaret olan faiz ilişkilerini sorgulamak, hedefi faize indirgeyerek, "haram" vb. nitelemelerle insanları korkutmak, hele sorunu bir "ahlak" sorunu gibi sunmak, bir yanılgı olmakla kalmayıp aynı zamanda toplumu yanıltmaktır. Üstelik günümüz ekonomik koşullarında faiz, büyük sermaye için, halkın birikimlerini toplumun genişleyen sömürüsü için ele geçirmenin bir aracı olmasına karşılık, küçük birikim sahipleri için, birikimini korumaya çalışmanın masum bir aracıdır.

Eğer insanların sorgulama bilinci, şeriatçı perspektiflerce köreltilmemiş olsaydı, doğal olarak dikkatler, sermayenin, niye onun gerçek yaratıcısı ve gerçek sahibi olan emekçilerin elinde değil de sömürücülerin elinde biriktiği sorununa yönelirdi. Bu yolla toplumsal meşruiyeti daha da azalan sömürü ve onun neden olduğu haksız tahakkümü kaldırmanın da zemini güçlenirdi. Ancak köle emeği kullanmayı sorgulamamış bir sistemin, sermayeye emekten ayrı olarak bir "üretme" ve daha önemlisi "üstünlük" gücü bahşetmesini haydi haydi "doğal" karşılamak durumundayız.

İslamiyetin, köle çalıştırmayı meşru ve hak gören, üretime katılmayıp aracılıkla kâr elde etmeye dayanan tüccarlığı yücelten niteliği bir yana, başka inançtan halkların topraklarını işgal ve talanı meşru, hatta "cihat" adı altında İslami bir gereklilik haline getiren niteliği de anımsanırsa, çalışmadan kazanma yolu olan faize karşı olmasındaki çelişki daha da netleşir.

Sorunun bizzat İslami gelenekte biçimlenişi de, diğer sorunlarda gördüğümüz gibi süreç içinde ve tamamen özgül gelişmelere bağlı olmuştur. Yani baştan itibaren ve Tanrısal olarak reddedilen bir durumla karşı karşıya değiliz. Sorunu aydınlığa kavuşturalım:

Uhud savaşının neden olduğu moral bozukluğu ve ekonomik bunalım ortamında, vadesi geldiğinde ödenmeyen borcun faizinin katlanması uygulaması iyice gemi azıya almıştı. İşte bu koşullarda Al-i İmran-130'da, "Ey iman edenler, kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan korkun..." denir. Öncesi ve sonrasındaki ayetlerde Uhud'un yaralarının sarılmaya, moralsizlik ve güvensizliğin giderilmeye çalışıldığı ayette karşı çıkılan, genel olarak faiz değil, faizin kat kat / artırılarak alınmasıdır. Özetle faiz henüz hâlâ yasaklanmış değildir.

Bunu takip eden dönemde, Hicretin 6. yılında düzenlenen Nisa-160-161'de de faize daha açık bir şekilde, ama Yahudilerle ideolojik ve siyasal mücadelenin kapsamı içinde değinildiğini görüyoruz: "Yahudilerin zulmetmeleri, birçok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, menedildikleri halde faizi almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine daha önce helal kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık...." denilen bu ayete, Yahudiler'in kılıç zoruyla bölgeden tasfiyesi eşlik edecek, malları ve bir kısmının kadın ve çocukları, Müslümanlar arasında pay edilecektir. Yahudilerin birikimlerine ve yaşamlarına böylesine hoyratça el konulması, aynı zamanda "çalışmadan kazanmanın İslamiyette haram kılındığı!" gerekçesinin de içini boşaltmaktadır.

Dikkat edilirse, Nisa -160-161'de ifadesini bulan tepkide, Yahudilerin Müslüman Araplar üzerindeki etkinliğinin dayanak noktalarına saldırılır. Kendi kutsal kitapları Tevrat'ın hükümleriyle çelişkileri temelinde vurulmaya çalışılır. Önceden kan kardeşliği kurmak da dahil sosyal, siyasal, ekonomik ilişkilerde barış içinde yaşayan, daha önemlisi Mekke'deki baskılara karşı Müslümanlara kucak açan Yahudilerle ilişkiler,

bozulmaya başlamıştır. Müslümanlar; merkezi bir güç olarak Medine ekonomisi ve siyaseti üzerinde egemen olmaya başlarken, kendi dışlarındaki dinlerin "zaman aşımına uğradığı", "tahrif olduğu", dolayısıyla "gerçek bir din" olmadığı yollu, dışlayıcı tutumlar alırlar. Yahudilerle aralarında bir kopuşma ve düşmanlık başlar.

Özetle Nisa -160-161'in gerçek anlamı da bu atmosfer içinde ve temelde faiz sorununu aydınlatmak için değil Yahudi karşıtlığı temelinde biçimlenmiştir. Nitekim Nisa-162'de, "Onlar'dan ilimde derinleşenler ve iman edenlere, sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman edenlere ... yakında büyük mükafat vereceğiz" denilerek Yahudiler arasında çelişki yaratılmaya, İslam güçleri karşısında top yekün bir tavır almaları engellenmeye çalışılır.

Bu süreç içinde faiz hala serbesttir ve belli sınırlamalarla Müslümanlar arası ilişkiler de dahil olmak üzere bir her alanda kullanılmaya devam eder. Ancak Hicret'ten sonra 9. yılın sonunda, Bakara-275'te faiz yasaklanacaktır:

"Faiz yiyenler kabirlerinden Şeytan çarpmış kimseler gibi kalkarlar. Bu hal onların, 'alım satım, tıpkı faiz gibidir' demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım satımı helal, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar"!

Sanki taze bir tartışmanın üzerinden gelişen bir polemik okur gibiyiz. Belli ki faizin kötü bir şey olduğu, terk edilmesi gerektiği üzerine yapılan karşılıklı bir konuşma ve o konuşmada bazılarının, 'iyi ama alım satım da, tıpkı faiz gibidir', o halde onu da yasaklamak gerek şeklinde bir itirazı söz konusudur. Bu çok haklı ve mantıki gerekçesi olan itiraza karşı, gerekçeli bir açıklama bekleme hakkımız olduğu açık. Nitekim söz konusu itiraz sahibi de belli ki Peygamberden mantıklı bir açıklama bekliyor. Ancak onun yanıtı, ayette de çok net göründüğü gibi, kestirip atmak ve ikna yerine devreye

Allah'ı koymak oluyor:

"Allah alım satımı helal, faizi haram kılmıştır. Faiz yiyenler kabirlerinden Şeytan çarpmış kimseler gibi kalkarlar. Bu hal onların, 'alım satım, tıpkı faiz gibidir' demeleri yüzündendir"!

Dikkat edilirse söz konusu bu yanıtı veren kişi, Peygamber olması yanı sıra meslek olarak da bir tüccardır; karşısındaki kişinin, iyi ama 'alım satım da tıpkı faiz gibidir, birbirlerinden farkları yok ki' diyerek daha doyurucu bir yanıtta ısrarcı olması karşısında, Peygamberin, "Faiz yiyenler kabirlerinden Şeytan çarpmış kimseler gibi kalkarlar" yanıtıyla susturulmaktadır. Ama belli ki bu tartışma veya ikna olamama durumu burada sonuçlanmıyor. Nitekim faiz yasağına ilişkin nihai karar Hicretin 10. yılında şekillenecektir:

"Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve eğer gerçekten iman ediyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin" (Bakara-278); "Eğer böyle yapmazsanız Allah'a ve Resulü'ne savaş ilan etmiş olduğunuzu bilin..." (Bakara-279) denilerek sorun kesinleştiriliyor.

Geçmeden belirtelim: "Kâr ortaklığı" vb. hile-i şeriye yollarının Kur'an'daki faiz yasağının kapsamı dışında kalıp kalmadığına ilişkin İslami literatürde oldukça kapsamlı bir tartışma süregelmektedir. Yanı sıra, faiz yasağının Bakara-275-279 öncesinde de ve daha en baştan beri varolup olmadığı yollu bir diğer önemli tartışma daha yapılmaktadır. Birinci tartışma faizden yarar umanlarla zarar görenlerin çıkar ilişkileri temelinde, yani ikisi de İslamcı, ama sınıf çıkarları farklı olanlar arasındaki sınıf mücadelesinin ideolojik yansıması olarak biçimlenir. İkinci tartışma ise daha çok, İslamiyetin, her şeyi daha en baştan beri saptamış, sıradan insanların yaptığı gibi, duruma göre fikir değiştirmeyen bir Tanrı sözü olduğu iddiasını güçlendirmek kaygısı taşır. Ama gerçek ortada.

Kimi İslamcı ideologların "tutarlılık" kaygılarıyla çarpıtmalarının aksine; hem 275'inci ayetin kesinliği hem de 278 ve 279'uncu ayetlerin, faiz yasağıyla tutarlılık gereği, Müslüman-

lara ilk defa olarak, 'faiz alacaklarından vazgeçmeleri, eğer böyle yapmazlarsa Allah'a savaş açmış sayılacakları' şeklindeki buyruğu, son derce nettir. Bu ayetler faiz yasağının, her türlü kuşkudan uzak bir şekilde Bakara-275-279 zamanlaması çerçevesinde, yani ancak Medine'deki 10. yılda kesin İslami hüküm haline geldiğini gösteriyor. Bunların en son düzenlenen ayetlerden olduğu da anımsanırsa, faiz yasağının, bugünkü politik İslamcı iddiaların aksine, toplumsal ilişkilerin karakterini belirlemede hiç de tayin edici bir sorun olmadığı görülür. Dolayısıyla diğer ayrıntılarda olduğu gibi burada da ciddi sorun alanları olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Özetle, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi İslamiyetin de faizi yasaklamakla yaptığı şey, para alım satımının yani tefeciliğin yükselen etkinliğine karşı egemen sınıfların, yani tüccarların ve kabile aristokrasisinin çıkarlarını savunmak ve ekonominin yeniden üretimi üzerindeki parasal spekülasyonu engellemekten ibarettir. Bu arada İslamiyet özgülünde, Yahudilerin bölgeden tasfiyesini amaçlayan Arap kavimciliğinin temel rolü de özellikle unutulmamalıdır. Dolayısıyla faiz yasağı sorununa ahlaki nedenler aranamayacağı gibi, ona tanrısal kılıflar giydirmeye çalışmanın da en küçük bir bilimsel değeri yoktur. Her şey insani ve dünyevi ilişki ve çelişkilerin, üretim ve egemenlik ilişkilerinin içsel doğasının sonucudur. Aktarımlarımızdan da açıklıkla görüldüğü gibi, bu noktada Tanrısal irade ve ahlaka yer yoktur.

Nitekim Allah bilincine sahip olmayan, çok tanrıcı diğer köleci toplumlarda, Örneğin Hammurabi Kanunları'nda da faiz, benzeri maddi gereksinimler çerçevesinde yasak konusu olmuştur. İlginç bir diğer örnekte, M.Ö. 8. yüzyılda Mısır Firavunu Bochoris'in, "Mukavele üzerinden borç veren kimselerin, faizlerin birikmesi yoluyla, sermayeyi iki katına çıkarmaları yasaktır" buyruğu, adeta Al-i İmran-130. ayetinin kendinden 14 yüzyıl önceki ifadesi olarak çıkar karşımıza!.. Şeriatçılar bu duruma ne derler bilmem ama, Kur'an'ın, "adaletsizlik ve zulüm" sembolü olarak gösterip can düşmanı

bellediği firavunların yaklaşımını, üstelik yüzyıllar sonra ve ahlaki referans yaparak yinelemesi trajiktir.

Faiz karşıtlığında benzeri yaklaşımı, antik Yunan filozoflarında, örneğin Eflatun ve Aristo'da da görürüz. Bu vb. örnekler, faiz yasağının, ahlaki bir yaptırım ve İslam'a/Allah'a özgü bir öneri olmadığını, Babil'den antik Yunan'a, Tevrat'tan Martin Luter'e kadar çok geniş bir sosyo ekonomik zaman aralığı içinde, farklı din ve hukuklarda önemle vurgulandığını gösteriyor. Dolayısıyla İslam'ın buradan hareketle kendine özgünlük ve ahlaki üstünlük atfetmesi, ancak tarih bilgisinden yoksun insanlar nezdinde geçerli olabilecektir.

Diğer yandan Keynes vb. bir kısım kapitalist ideologun da faize karşı çıktığı anımsanırsa, İslamcı söylemin, bu konuda kendine üstünlük vehmetmesi ve sorunu kapitalizmden ne kadar "farklı" olduğunun dayanağı yapması, her vesileyle işaret ettiğimiz gibi, faydacı bir lafazanlıktan ibarettir... Özetle tüm veriler, genel olarak faize karşı tüm köleci dönem hukukları gibi İslamiyetin de, kapitalist sömürü sisteminden özde değil, yalnızca görünüşte farklı olduğunu göstermektedir. Eşitsizlik ise hepsinin ortak ve temel paydasıdır.

Günümüze gelince, enflasyonun olduğu bir ortamda esas olarak faize saldırmanın, gerçekte hedef saptırmaktan başka bir şey olmadığı açık. Asıl sorun, birileri temel gereksinimlerini karşılayamazken diğerlerinin elinde, ister sömürü yoluyla isterse de "Allah'ın hikmetiyle" olsun, ihtiyaçlarının çok ötesinde maddi birikim olması veya gelecek güvenliği olmayan koşullarda yaşıyor olmak nedeniyle eldeki birikimini en kârlı yoldan artırmanın adeta zorunlu kılınmasıdır. Toplumsal adalet açısından çözüm, işte bu adaletsiz atmosferin değiştirilerek yerine, çalışma ve üretmenin, hak ve güvenliklerin bir erdem olarak güvenceye alındığı, herkesin yeteneğine göre çalışıp ihtiyacına göre aldığı, insanca bir sistemin kurulmasıdır.

Bu noktada özellikle de şeriatçıların, "insan karakterinin böylesi yüce bir normu uygulamaya uygun olmadığı" gerekçesinin ardına saklanmaya hakları yoktur. Çünkü bu iddia

doğru olsa bile, insanın bencil ve çıkarcı karakterinden, "yaratma" inancı çerçevesinde Allah'ın sorumlu olduğu açıktır. Hâl böyleyken adalet ve insanlığın, bu çıkarcı karaktere ve onu böyle yaratan mantığa karşı olmayı gerektirdiği ortadadır. Dolayısıyla her şey bir yana böylesi bir yaratılış iddiasına karşı çıkmak, hem insanın insanlaşması hem de yaratıcıya inananlar açısından Tanrı'nın adalet ve tutarlılıkla şekillenmesi anlamı taşımaktadır. Bu bir yana meşruiyetin bu insanca temelde aranmadığı, buna karşılık paranın durduk yerde değer kaybettiği bir ortamda, onun yatırıldığı alanda kendisine faiz veya kâr ortaklığı talep etmesi de meşru bir haktır. Aksi takdirde, söz konusu enflasyonist ortamda, paranın kendi kendine erimesi söz konusu olacaktır. Dolayısıyla, en azından faize maddi zemin oluşturan bu düzen değişene kadar, saldırı oklarını düzenin kendisine değil de onun sonuçlarından sadece biri olan faize yöneltmek, en iyi niyetle sap ile samanı birbirine karıştırmak anlamına gelir.

Gerçekte sömürü ilişkilerinin bizzat kendisine karşı olunmadığı müddetçe, faize karşı çıkışın, ne ahlaki ne de bilimsel bir gerekçesi olmayacaktır. Aksine o, bir egemen sınıf kesiminin ve/veya bir başka sömürücü sınıf ideolojisinin egemen kılınmasının demagojik gerekçesi olabilir. Nitekim İslamcı çerçevede faize karşı çıkışın da tarihsel ve güncel anlamı bundan ibarettir.

Diğer yandan faiz yoluyla elde edilen gelirin, gerçekte artık değer sömürüsüne parçada veya genelde katılımın bir biçiminden başka bir şey olmadığı hatırlanmalıdır. Değeri yaratan tek gücün emek olduğunu unutmadan; bir malın değerine bir şey katmayarak ticaret yapmak, evini kiraya vererek gelir elde etmek, miras parası yemek, "sermayenin payı" diye kâr elde etmek, kâr ortaklığı temelinde parayı başkasına vermek, rehin karşılığı kredi almak, toprağını kiralamak, hisse senedi almak, vb. yollarla gelir elde etmek ile, faizle gelir elde etmek öz olarak aynıdır. Tüm bu örneklerde söz konusu olan, malın kendini gerçekleştirmesine emek dışı öğelerden biri olarak

katılmak, yani onu üreten emeğin sırtından elde edilen artık-değere ortak olmaktır.

Bu anlamda Bakara-275'deki diyalogda, "alım satım tıpkı faiz gibidir" savunusuna katılmamak mümkün değil. Buna karşı Kur'an'ın geliştirdiği, "halbuki Allah alım satımı helal, faizi haram kılmıştır" buyruğu ise hiçbir tutarlı temele dayanmıyor. Unutulmamalıdır ki bir lafın doğruluğu, onun "Allah" veya herhangi bir güç tarafından söylenmiş olmasına değil, olgularla örtüşmesi ve içsel tutarlılık düzeyine bağlıdır.

Küçük birikim sahiplerine, "paralarını kendilerine iş kurarak çalıştırsınlar" şeklindeki yaklaşım, günümüz koşullarında geçersizdir. Çünkü, hem küçük mülk sahiplerinin ellerindeki paralar yeni işler kurmaya yetersizdir, hem de verili ekonomik yapıların bu kadar geniş bir –küçük üretici ve küçük tüccar– kitleyi emmesi olanaksızdır. Bir üçüncü ve asıl önemli nokta ise böyle bir küçük meta ekonomisinin, artan oranda çağın gerisinde kalmaya, büyük tekellere bağımlığa ve giderek daha yoğun biçimde sömürüye yol açacağı gerçeğidir.

Çağdaş ekonomik koşullar, küçük birikimlerin büyük ölçekli işletmelerde merkezileşmesini veya onlar tarafından ezilmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluktan ötürü, büyük ölçekli işletmecilik ya özel mülkiyet temelinde –kapitalist– ya da toplumcu bir mülkiyet temelinde –sosyalist– bir tercihi gerektirir. "Üçüncü bir yol" olarak sunulan "İslam ekonomisi" ise, değişmeyeceği sanılan 7. yüzyıl Arabistan koşullarında üretilmiş, talana, köle emeğine ve ticarete dayalı ilkel ve kesinlikle özgün olmayan bir ekonomik modeldir. Halen İslamcı müşriklerin yaptığı bir dizi revizyona ve kitlelerin –içine düşürüldükleri çaresizlik ve cehaletle– ondan umut üretmek istemesine rağmen, uygulanamamaktadır. Öncelikle günümüz dünyasında insanlık vicdanı köle emeğini yasakladığı için bu olanaksızdır. İkincisi artan oranda yüksek teknolojiyle şekillenen üretime dayanan uluslararası ekonomi koşullarında, ticari bir ekonomik sistemin, kendini bundan bağımsız var etmesi bütünüyle olanaksızdır. Üçüncü olarak da bir eko-

nomik mekanizma olarak talan, teknolojik üstünlüğe sahip emperyalist ekonomiler haricinde, engellenmiştir. Dolayısıyla şeriatçılar tarafından ısrarla altı çizilen "İslam ekonomisi" kavramı, günümüz koşullarında uygulanma olasılığından bütünüyle yoksun, nitekim uygulanamayan koca bir boşsözdür.

Faiz konusunda belirtmemiz gereken başka bir konu ise, tefecilik yoluyla yığınları sömürenlere, Tanrı tarafından dünyada çekilecek bir ceza saptanmadığı, haram kılınan bu faaliyetten dolayı, egemenlere özgü diğer suçlarda olduğu gibi, cezanın "öbür dünya"ya aktarıldığı gerçeğidir.

Faize ortam hazırlayan sömürü ilişkilerini katı güvenceler altında koruyan İslamiyetin egemen takipçileri, bu ilişkilerin zorunlu sonucu faizi de "kâr ortaklığı" vb. değişik kılıflarla devam ettirirler.

Yani Muhammed'in, "Yahudilerin yaptığını siz yapmayın. Onlar Tanrı'nın haram ettiği şeyleri, en bayağı hilelerle helal etmeye çalışırlar" hadisine rağmen, çağdaş şeriatçılar "kâr ortaklığı", vb. hile-i şeriye (şeriat hilesi, şeriata karşı hile) yöntemlere başvururlar.

Bu noktada "en çok uygulanan işin içinden sıyrılma yolları, 1) borç senedine, belirli bir tarihte ödeneceği belirtilen daha yüksek bir meblağ yazılması, 2) ödünç verenin ödünç alana daha sonra ödenmek üzere yüksek fiyatla bir şey satıp, bu satmış olduğu şeyi çok düşük bir meblağ karşılığında ondan hemen geri alması"dır.[39] Özetle faiz yasağı sistematik olarak delinir. Ama yine de bu yaptırım, İslam topraklarında faiz işlemlerinin en alt düzeyde sürmesini ve bunun sonucunda, sermaye birikim ve dolaşımının olabildiğince sınırlanması sonucunu üretmiştir.

Söz buraya gelmişken, faiz yasağına paralel olarak kira yasağına ilişkin İslami yaptırımı da aktarmadan geçmeyelim:

Cabir ibn Abdullah'tan aktarılan bir hadiste, "Resullullah araziyi kiraya vermeyi yasaklamış, haram kılmıştır"[40] denil-

[39] M. Rodinson, *İslam ve Kapitalizm*, s. 71.
[40] Sahih-i Müslim, 5. Cilt, s. 48.

mektedir. Bu hadisin daha açık hali, "her kimin fazla arazisi varsa onu ya kendisi eksin, yahut kardeşine versin. Kardeşi de bunu ariyet (ödünç) olarak kabul etmezse tarlasını muattal tutsun (boş bıraksın)" şeklindedir. Bir başka ifadesi ise şöyledir: "her kimin bir arazisi varsa onu ya eksin, yahut kardeşine ektirsin, tarlayı kiraya vermesin."[41]

Benzeri daha pek çok hadisi aktarmayı bir yana bırakarak sadede gelelim: Şeriat sadece faizi değil, gerçekte her türlü kiralama ve kira yoluyla gelir elde etmeyi, kesin bir tarzda yasaklamış, "haram" kılmıştır. Bu ise, kendilerini şeriatın ideolojik şemsiyesi altında daha güvencede hisseden geleneksel mülk sahipleri açısından, ciddi bir açmaz oluşturmaktadır. Şeriat'ı gerçekten de içtenlikle savunanların, kâr ortaklığı yanı sıra, her türden arazi, ev, dükkân, vb. mülklerin de kira yoluyla gelir kaynağı olarak kullanılmasından uzak durmaları gereklidir. Kuşkusuz bu yaklaşım İslam tarihi boyunca uygulanamamış ve pek çok mülk günaha karşı boş tutulmuştur. Diğer yandan bu yaklaşım, mülkü kutsayan diğer pek çok belirleme karşısında, ciddi bir tutarsızlığa işaret etmektedir. Ancak tıpkı "Allah alım satımı helal, faizi haram kılmıştır" yaklaşımında olduğu gibi, mantıksal tutarlılık aramak yerine hikmetinden sual olunmadan uyulması gereken bir durumla karşı karşıyayız.

Bitirirken, faizin yasaklanmasının, İslam topraklarındaki geri kalmışlıkta çok önemli bir rolü olduğuna da değinmeliyiz. Faiz, en basit anlamı ile paradan para kazanma yolu olması ötesinde, sermaye birikiminin oluşumu ve yeniden üretiminde tarihsel bir rolü olan bir faktördür. Dolayısıyla bunu –yerine üretici güçleri ve sermayeyi geliştiren başka araçlar ikame etmeden– yasaklayan yaptırımlar, birikim süreçlerini baltalayacaktır. İster üretici güçleri sermaye ile destekleyecek mekanizmalar düzeyinde isterse de küçük tasarrufların oluşumu ve bunları üretim sürecine sokulmasını teşvik eden

---

[41] A.g.e., s. 49.

mekanizmalar düzleminde yaklaşılsın, faizin her iki durumda da tarihsel bir rol yüklendiği gerçeği ile karşılaşırız. Tam bu noktada Kur'an'ın –tanrısal bir emir olarak algılanıp uymayanların cehennemde yakılacağı yaptırımıyla– faizi yasaklayan tavrı, İslam topraklarındaki birikimlerin ekonominin yeniden üretimi amacıyla kullanımının önüne geçen bir işlev görmüştür. Tabii cihat ve fetihlerin başarısı ile talan gelirlerinin İslam devlet ve toplumlarında temel gelir kalemi haline gelmesi de, üretici güçlerin gelişimini engelleyen bir diğer faktör olacaktır. Bu açıdan, kapitalizmi üreten ticaret ve tefeci sermayesinin daha ilkel bir aşamadayken tasfiyesi ve yeniden ortaya çıkışının engellenmesi, İslam topraklarında sermaye birikimi ve kapitalizmin gelişme ortamını çoraklaştıracak, sonunda bu aşamayı atlayan ekonomilerin sömürgesi olma durumuyla karşı karşıya bırakacaktır.

Dördüncü Bölüm

İslamiyetin Refahla Şükür Arasında Kurduğu Bağıntı

Kur'an A'râf-10'da; "Andolsun ki, sizi yeryüzüne yerleştirdik ve sizin için orada bir çok geçim imkânları hazırladık. Siz ne kadar az şükrediyorsunuz" diyor.

Benzeri ayetler oldukça fazladır:

"Belki şükredersiniz diye ardından sizi affetmiştik" (Bakara-52); "Ölümünüz ardından sizi dirilttik ki, şükredersiniz" (Bakara-56); "Allah'ın sizi rızıklandırdığı şeylerden helal ve temiz olarak yiyin... Allah'ın nimetlerine şükredin" (Nahl-114); "Allah sizin için işitme gücü, gözler ve gönüller oluşturdu. Ne kadar az şükrediyorsunuz!" vb.

Bu ayetten hareketle üzerinde durmak istediğimiz temel olgu, yaşam standardı ile "şükür" arasında kurulan tümüyle yanlış, ama İslami bağıntıdır.

Ancak konuya girmeden önce, söz konusu ayetlerde sözü edilen, geçimlik karşılığı şükür beklentisi yaklaşımının, günümüzde ulaşılan ekonomik düzey ile uyumsuz olduğunu ve esasen köleci dönem kültürüyle örtüştüğünü belirtelim.

İnsanlığın ulaştığı çağdaş kültür ve ahlak normları, olgun, büyük, güçlü ve yardımsever olanın, yardım gereksinimi içinde olanlara yaptığı yardımın, kendisine maddi veya manevi çıkar elde etmek için değil, karşılıksız olarak yapılmasını ge-

rektirir. Karşılıklılık ilkesi faydacı bir ahlak yapısına tekabül eder. Hele yardım karşısında kulluk veya bağımlılık isteyen kişi, faydacılığın ötesinde köleci toplum normlarını da aşamamış demektir. Buna karşılık yardım edilen kişinin teşekkür etmesi de yardım edenin beklentisini karşılamak, yardımı güvence altında tutmak için değil, vicdan gereğidir. İnsana yaraşan ilişki biçimi işte budur.

Kişinin yardımına karşılık minnet, kendine bağımlılık, kulluk beklemesi ve bunları bulamadığı zaman yardımı kesmesi veya geri alması, karşımızda olgun, büyük, yardımsever bir kişilik olmadığını düşündürür. Kuşkusuz sorun sınıfsal bağlantılı olduğunda, gerçek çözüm de, sorunun köküne inmekten, insanların birbirlerine maddi olarak muhtaç olma durumuna son vermekten, yardım gereksinimini tarihe gömmekten, yani toplumcu değişimi gerçekleştirmekten geçmektedir.

İnsanlar arasındaki ilişkilerde, bu açılıma, hiçbir sağduyulu insan karşı çıkmayacaktır. Ne var ki bu noktada sağduyu sergileyen birçok İslamcı, iş dini metinlerin sorgulanmasına gelince hemen çifte standart sergilemekte ve Kur'an'ın kulluk yaptırımlarını yüceltmektedir. Onların tutarsızlığı, gerçekte onların, köleci toplum kültürünü dayatan dogmaya karşı, sorgulayıcı olamamalarının sonucudur.

İşte Kur'an, artık insanlar arası ilişkilerde bile yadsınan bir yaklaşımla, insanların hizmetine sunduğu şeylere karşılık Allah'a sürekli şükredilmesini, dua edilmesini, namaz kılınmasını, secde edilmesini, O'nun asla sorgulanmamasını, O'ndan korkulmasını, kulluk edilmesini istiyor. İnsanları buna zorunlu kılıp, yapmadıklarında cehennemde diri diri kızartmak ile tehdit ediyor. Ve işte Kur'an, "siz ne kadar az şükrediyorsunuz" diye sitem ve tehditte bulunuyor.

Örneğin, "Eğer o memleketlerin halkı iman edip Allah'tan korksalardı yerden ve gökten onlara bereket kapıları açardık. Fakat onlar yalanladılar. ..." (A'raf-96'da) denir. Nisa-100'de de aynı yaklaşım yinelenir: "Kim Allah yolunda hicret eder-

se, yeryüzünde çok barınacak yerler, genişlik ve bolluk bulur". Ankebut-17'de; "... Sizin Allah dışında kulluk ettikleriniz size hiçbir rızık vermezler..."; Kamer-35'te, "...şükredeni böyle ödüllendiririz biz"; Nahl-112'de ise, "Allah ibret için bir ülkeyi örnek verdi: Bu ülke güvenli huzurlu idi; rızkı her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı" denir.

Kur'an refah/zenginlik/rızkı/ödül ile şükür/iman/kulluk arasında daha birçok yerde de yinelendiği gibi, doğrudan bağıntı kuruyor. Esasen kendi içinde tutarlılığı da başka türlü sağlanamaz. Çünkü "her şey Allah'ındır ve O kime isterse ona verir" mantığı, verme ölçütü olarak kulluk görevlerinin ifasını görür.

Nitekim şükür ve zenginlik arasındaki bağıntı, Kur'an'ın bir diğer ayetinde, Rabbine şükretmeyip Allah'ı kızdıran bahçe sahibinin bahçesine yıldırımlar "düşüp" suyunun "çekilmesiyle" bahçenin altüst edildiği anlatılarak yinelenir. Böylece "mülkiyet konusunda yanlış inanca kapılanların uğradıkları kötü akıbet" ibret olarak anlatılır. Dinleyelim:

"Onlara şu iki adamı misal olarak anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, aralarında da ekinler bitirmiştik (Kehf-32). (...) Kendisine zulmederek bağına girdi ve şöyle dedi: 'Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmıyorum' (Kehf-35). (...) Karşılıklı konuşan arkadaşı ona hitaben: 'Seni topraktan sonra nutfeden yaratan ... Allah'ı inkâr mı ediyorsun? (Kehf-37) ...Ben Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam' dedi (Kehf-38). 'Bağına girdiğinde, Maşallah, kuvvet yalnız Allah'ındır, Allah ne güzel yaratmış deseydin ya' (Kehf-39). 'Belki Rabbim bana senin bağından daha iyisini verir; senin bağına ise gökten yıldırımlar gönderir de bağ kupkuru hale gelir' (Kehf-40). 'Yahut bağının suyu çekilir de bir daha onu bulamazsın' (Kehf-41). Derken onun serveti kuşatılıp yok edildi. Böylece bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü ellerini ovuşturup oturdu. Ba-

ğın çardakları çökmüştü, 'Ah, diyordu, keşke ben Rabbime ortak koşmamış olsaydım!' (Kehf-42)."

Elbette, bilimsel bir felsefi temele sahip insan için böyle masalsı iddiaların hiçbir gerçekliği yoktur. Çünkü bilimsel felsefe göstermiştir ki; doğada hiçbir değişim belli maddi nedenlerden, belli bir evrimden yoksun olarak gündeme gelmez. Gündeme gelen felaketlerde "Allah'ın hikmetini" arayan mantık, onların nasıl gerçekleştiğini bilmeyen cahil veya koşullanmış insanların mantığıdır. İşte bunun sonucudur ki, insanlar tarih boyunca her yıldırımı, seli, fırtınayı, kuraklığı, vb. afetleri Allah'ın "varlığının" kanıtı, onun kızgınlığı olarak yorumlamış ve kendi inançları çerçevesinde ya kurban adayarak ya daha çok şükrederek Allah'ın hiddetini yumuşatmaya çalışmışlardır.

Kehf suresinde, bahçe sahibinin başına gelenler onun, "maşallah Allah ne güzel şeyler yaratmış. Kuvvet ancak Allah'a mahsustur" demesinden kaynaklanmış ve felaket sonrasında söz konusu kişi, "keşke Rabbime ortak koşmasaydım" diyerek pişmanlığını dile getirmiştir. Bu kurguların hayatın somut gerçekleri karşısında değeri nedir? Hiç! Bunlara inanıldığı zamanların üstünden geçen uzun yüzyıllar sonrasında, artık bilim, yaşamın doğaüstü bir güç tarafından yaratılmadığını, milyonlarca yıllık bir evrim içinde oluştuğunu göstermiştir. Bu evrensel bütünlük ve evrim içinde bir bahçenin varlığının tamamen iki şeye bağlı olduğunu biliyoruz. Birincisi genel olarak onun oluşumuna maddi temel oluşturacak toprak, iklim, güneş, vs.; ikincisi de öznel olarak insan emeği ve bilgisi. Ancak bu koşulların bir araya gelmesiyle oluşan bir bahçeden söz ederken, "onu Allah'ın yarattığını" söylemenin "cehalet" dışında bir açıklaması olabilir mi? Somut gerçeklerden yola çıkarak biricik yaratıcı güçün, uygun maddi koşullar üzerinde yükselen insan bilinci ve emeğinden başka bir şey olmadığını biliyoruz.

Buna karşılık İslami yaklaşımda "şükür" ve "iman" ile mülk ve rahatın devamı bağlantılandırılıyor. Nitekim, inanılır

gibi değil ama, A. Bulaç, Nahl-112'yi, dünyada süregelen enflasyonun, açlığın, yoksulluğun vb. açıklaması olarak sunabiliyor.

Tüm bu sorunların "sebebi gayet basit" diyor A. Bulaç, "Allah'ın kullarının insanca ve şereflice yaşamaları için yarattığı nimetlerin adaletsiz bir şekilde tevzi edilmiş olması, baskıların, azgınlığın ve katılıkların dünyaya egemen olmasıdır: 'Allah bir şehri misal gösteriyor ki, o şehir emniyet ve huzur içinde bulunuyordu; oraya her yerden bol bol rızk geliyordu. Nihayet o şehir (halkı)Allah'ın nimetlerine nankörlük etti. Allah ta o şehrin halkına yaptıkları işler yüzünden açlık ve korku elbiselerini tattırdı'."[42]

Yukarıdaki ayetler ve konuya ilişkin diğer hadislerdeki benzeri yorumlardan varılması gereken sonuç açık: Allah'a şükretmeyen, nankörlük eden kişi, şehir veya toplum cezasız kalmaz! Çünkü Allah zenginliğinden bir miktarını insanlara verirken onlardan da şükretmelerini, nankörlük etmemelerini ister. Nankörleri ise mutlaka cezalandırır; tıpkı bahçesine yıldırımlar düşürttüğü adam, açlık ve korku elbiselerini giydirttiği şehir halkı, yerle bir ettiği kavimler(?!) gibi!..

Bu arada, burjuva hukukunda bile cezanın, salt suç işleyene verildiğini, insanların suç işlemiş yakınları, yöneticileri yüzünden cezalandırılmadığını hatırlatalım. O halde "en adil" olduğu iddia edilen, suçluyla suçsuzu karıştırmayacak denli herkesi her an gözleyen, bilen Allah'ın, bir yöneticinin günahlarından dolayı onun tebaasını veya nankörlükten dolayı nankör olanların bebelerini "açlık ve korku elbisesi"yle cezalandırması adalete sığar mı? Açık ki sığmaz. Ne var ki din kitapları böyle dehşetli cezalandırma örnekleri ile doludur. Bu mantık ve adalete sığmaz tutum, Nuh Tufanı örneğinde en üst boyutuna varır ve birer çift hariç canlılar tümden yok edilmesine vardırılır. Nuh Tufanı, tektanrıcı dinlerde sözü edilen "Allah'ın adaleti"nin nasıl bir "adalet" olduğunu gös-

(42) A. Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 296.

termesi açısından çarpıcıdır.

Al-i İmrân ve diğer surelerde, Allah'ın dilediğine verdiği, dilediğinden aldığı zenginliğin insanlara aktarımı, onların "Allah'ın halifesi olarak hareket etme yetkisinden doğan" bir haktır. Yani "Allah'ın mallarının tasarruf hakkı" olarak tanımlanan mülkiyet, Allah'ın emirlerine uygun hareket edenler için söz konusudur. Böyle bakarsak, Müslümanlara ait olmayan mülkiyet kesinlikle meşru değildir. "Allah'ın emirlerini" tanımayan, onun peygamberi dururken diğerlerine inanan, ona ibadet etmeyen her türden 'kâfirin' mülkiyeti meşru olmaktan çıkmaktadır. Ve Allah tıpkı şükretmeyen bahçe sahibi, tıpkı nankörlük yapan şehir gibi onların mallarını geri alacaktır.

Tabii işin gerçeği bu yaklaşım, onun adına davrandığını söyleyenlerin, fetih ve talanlarını meşru kılma bahanesi olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Ne var ki Kur'an, taraftarlarının cihat adı altında yaptıkları fetih ve talan söz konusu değilse, zenginlik konusunda da tutarlılığını sürdüremeyerek kendi içinde ciddi bir çelişkiye düşer:

Öncelikle hayatın gerçekliği karşısında çelişki içindedir; çünkü dünya zenginliklerinin büyük bir çoğunluğuna, sadece doğal zenginliklere değil, bilim, teknik, fabrikalar, güç araçları vb. olanaklara da bugün 'kâfirler' hükmediyor... Allah'a ve kitabına inananların çoğu da talan akınları yapamadıkları yüzyıllar boyunca sefalet içindeler. Eğitimsizlik, ekonomik-siyasi bağımlılık, bilim ve teknolojiden yoksunluk, hastalıklar karşısında çaresizlik, en çok Müslüman topraklarda egemenliğini sürdürmektedir.

Bu noktada asgari bir tutarlılıkla bile olsa sorgulanmak zorunda. Açıktır ki her güç, öncelikle kendi yandaşlarını gözetir, onlara yardım eli uzatır ve korur. Zenginliklere hükmetme olanağı varsa ve adilse, diğerlerini de yoksun bırakmamakla birlikte önce kendine inananları zenginleştirir. Oysa gerçek böyle değildir. Bu günkü durumda Allah'ın, son ve tek dini olduğuna inanan ümmetini değil "kâfirleri" gözettiği,

onlara yardım ettiği sonucu çıkar. Bunu da İslami mantık içinde açıklamak olanaksızdır. Şimdi sormak gerekiyor: Kadir-i mutlak dediğimiz bir yaratıcı güç var mıdır gerçekten? Varsa eğer onun kendi dini olarak Müslümanlığı seçtiği iddiası doğru mudur? Söylenenlerle gerçek arasındaki çelişki bunca uç boyutlardayken bu soruları sormaktan kaçınabilir miyiz?

Sergilenen çelişkinin diğer boyutu ise teorik düzeyde çıkıyor karşımıza. M. Şeker, İslami "sosyal, adalet"i anlatırken, "Allah kendine ait malların bir kısmını belli şartlarda kullarına, Müslüman, gayrimüslim ayrımı yapmadan vermektedir"[43] diyor. Mallarını hangi şartlarda verdiği sorusunun cevabı bulanık bırakılıyor tabii! Ancak İslamiyetin, böylesi bulanıklıklar için tılsımlı bir açıklaması vardır. "Allah'ın hikmeti!" Tabii işin içine "hikmet" girince "belli şartlar" daha da bulanıklaşıyor. Kastedilen İslam'a davet ise bunun tutarsızlığı ortada, çünkü 'kâfir'ler bu malları İslam'a karşı da kullanıyorlar.

Yukarıdaki ifadenin konumuzla ilgili olan asıl yanı ise, Allah'ın mallarını dağıtmakta Müslim, gayrimüslim ayırımı yapmadığı iddiasıdır. Mal dağıtırken kendi ümmeti içinde sınırsız zenginlik ile sefalet ölçüleri arasında ayrım yapan, yine birçok yerde zenginliği iman koşuluna bağlayan Kur'an ile yukarıdaki yorum arasında aleni bir çelişki yok mudur? Çelişkiden de öte yapılan, temel İslami mantığın toptan yadsınması değil midir? Müslüman ideologlar böylesi sorulardan kendilerini özenle uzak tutuyorlar. Her türden bilimde olduğu gibi sosyal bilimlerin de gelişmesinin temel anahtarı, sürekli sorgulayıcı yaklaşım olduğu halde, bilim dışı metafizik bir sistem olarak İslam, kendini bundan özenle sakınıyor. Sorgulamayı, kuşkuyu şiddetle yasaklıyor. Çelişkiler karşısında, "mutlaka bir hikmeti vardır", "Allah'ın elbet bir bildiği vardır" deyip işin içinden çıkıyor...

Üstelik söz konusu çelişki sadece kimi yorumcuları ile kendisi arasında değil, hayatın gerçekliği ve bizzat Kur'an'ın

---

[43] M. Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 50.

kendi içindedir:

"De ki: Bu ziynet ve hoş rızk dünya hayatında inananlar içindir. (Kâfirler de yararlanır) fakat kıyamet gününde yalnız iman edenler içindir" (A'râf-32).

"O vakit İbrahim 'ya Rab, burasını güvenilir bir belde kıl ve ahalisinden Allah'a ve ahiret gününe inananları çeşitli meyvelerle rızklandır' diye dua etti. Allah: 'Kâfir olan kimseyi de dünyanın az vaktinde rızklandırırım, sonra onu ahrette cehennem azabıyla karşılaştırırım, varılacak ateş ne kötü bir yerdir' buyurdu" (Bakara-126).

"Kâfirlere dünya hayatı süslenmiştir, iman edenlerle alay ederler" (Bakara-212).

Bu ilginç ayetler, hayatın gerçeği karşısında ortaya çıkan felsefi çelişki ile Medine Müslümanlarının inançlarında sarsılma olmasın diye alınmış önlemler gibi görünüyor. Ancak bu önlemlerdeki ifadelerle, Kur'an'ın, "Yemin olsun ki Biz, Tevrat'tan sonra Zebur'da da, 'Yeryüzüne mutlaka salih kullarım hâkim ve vâris olur' hükmünü koymuştuk (Enbiya-105)" vb. ayetlerde de sergilenen genel mantığı inkâr ediliyor.

İşin diğer ilginç yanı İslami genel mantığa açıkça ters düşen bu ayetler, kendi içlerinde de çelişkili: Araf-32'de, malların temelde inananlar için olduğu belirtiliyor. İkincisinde, Hz. İbrahim Tanrı'dan, Kur'an felsefesine çok uygun bir dilekte bulunurken, (Nitekim Bakara-186'da, "...kullarım bilsinler ki Ben onlara yakınım. Bana dua edince, dua edenin dileğini kabul ederim. Artık onlar da davetimi kabul etsinler" deyişi de bu mantığın gereğidir) Tanrı'nın "kâfirleri de rızklandırırım" vurgusu, paradoksu daha çok belirginleştiriyor. Tabii inananların umutsuzluğa düşmemesi için 'kâfirlerin' dünyanın sadece "az vaktinde" rızıklandırılacağı, "öbür dünya"da ise yakılacağı ve cehennemin ne korkunç bir yer olduğu vurgulanarak inananların gönlüne su serpiliyor. Ancak yine de burada, dünyada da ahirette de gözetilecek olanların esas olarak Müslümanlar olacağı sözü çok belirgin. Üçüncü ayette ise 'kâfirlerin' Müslümanlarla alay edecek denli çok rızklandırıl-

dıkları söylenerek tamamen karşıt bir noktaya gidiliyor.

Bu kadar çelişki, günümüzde insan ürünü bir kitapta ortaya çıksa, her aklına estiğinde farklı şeyler söyleyen biri ile karşı karşıya olduğumuz söyleneceği açık.

Özetle refahla şükür arasında kurulan İslami bağıntıda Kur'an, kendi içinde tutarlı bir bütünlük sergileyemediği gibi, hayatın gerçekleriyle de örtüşmekten uzaktır. Bu yüzden onun ideologlarına da mantık kopuklukları ve demagoji arasında gidip gelmekten başka yol kalmıyor.

Beşinci Bölüm

İSLAMİYETTE ÇALIŞMAKLA ZENGİNLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ VE MİRAS

İslam'da bir diğer sorun da çalışmak ile zenginlik arasında kurulan zorlama bağlantıdır. Bu noktada belirleyicilik yine Allah'ın elinde olmak koşuluyla, "insanlara ihsan ettiği rızkı arttırma konusunda herkesin eşit" olduğu, insana "çalışmasının karşılığının tastamam verileceği", "bu bakımdan herkese fırsat eşitliği verildiği"[44] iddia edilmektedir.

Önceki bölümde çok net olarak gördüğümüz gibi Kur'an'da işaret edilen, çalışma ve emek değil, şükür ve imandır. Esasen bu gerçek, rızk için şükür ve imanın belirleyiciliğine yapılan göndermelerin çokluğuna karşılık, çalışma ve emeği rızk elde etmede belirleyici gören Kur'an'î ifadeler bulmakta çekilen sıkıntıda net olarak görülür. Sorun, daha en başta tanrısal irade veya emeği esas alma noktasında ortaya çıkıyor. Ancak biz yine de çağdaş değerlerin baskısı altında Kur'an'ı revize ederek O'nun, çalışma ve emeği temel aldığı yolundaki iddiaları dikkate alıp irdelememizi sürdürelim.

Bizzat Bulaç'ın aktarımında da net olarak gördüğümüz gibi Kur'an mantığı içinde, belirleyici olan, "ihsan edilmiş olan rızk"tır. Nitekim, "çalışınız, herkes kısmetini bulur"

---

(44) A. Bulaç, a.g.e., s. 33.

hadisinde de karşımıza çıkan aynıdır: Allah insanlara bir "rızk/kısmet ihsan etmiştir", bunu kimine "sınırsızca ihsan" ederken kimine "zelilliği reva görmüştür. İşte çalışmakla elde edilebilecek olan da bu, kendilerine rızk ihsan edilenlerin o rızkı elde etmesinden ibarettir. Yoksa kendilerine rızk ihsan edilmemişlerin çalışmakla elde edebilecekleri bir şey zaten yoktur.

Kur'an keyfiyeti bu iken, emeği ve çalışmayı yücelten çağdaş değerlerin baskısı altında O'nu emeğe/çalışmaya saygılı göstermeye çalışanların, revizyona başvurmaktan başka bir çareleri kalmıyor. Nitekim bu çerçevede onlar, ayetleri tam tersi anlamda yorumlamaktan çekinmiyorlar:

"İman edip iyi davranışlarda bulunanlara gelince Allah mükafatlarını tam verecektir" diyen Âl-i İmrân-57 ile; "gerçekten iman edip salih ameller işleyenlere gelince; şüphe yok ki biz öyle güzel bir amel işleyenin mükafatını (ücretini) zayi etmeyiz" diyen Kehf-30, böyle tahrif edilen ayetlerdendir. Saf Müslümanlar nezdinde, 'kâfir' zenginlerin neden olduğu çelişkiye karşı düzenlenen ve inananları mutlak imana çağıran Hud-15'ten bile, bu amaçla medet umduklarını görebiliyoruz. Nitekim "kimler dünya hayatını ve sözünü isterse onlara oradaki amellerinin karşılığını tam veririz ve onlar orada hiçbir eksikliğe uğratılmazlar" diyen Hud-15, takip eden 16. ayette, "ama ahirette ateşten başka hiçbir şeyleri olmayacaktır" şeklinde gerçek niyetini ortaya koymaktadır. Yani burada çalışmaya / emeğe övgü yoktur, tersine "dünya hayatını" isteyenlere tehdit vardır.

"İman edip salih ameller işlemenin", emeklerin karşılığını almakta en küçük bir katkısı olmadığını, günümüz koşulları fazlasıyla göstermektedir. Kur'an'ın çok kesin vurgusuna rağmen, genel olarak çalışanların, sömürü koşullarında yaşamaya zorlandıkları bir yana, Müslüman ve diğer geri kalmış ülke emekçileri için bu adaletsizlik üç-dört kat daha yoğun olmaktadır. Onlar, gelişmiş toplumlardaki kardeşlerine göre, dünya nimetlerinden üç-dört kat daha az yararlanarak ömür sürmektedir. Halbuki Kur'an, Müslüman olmanın emeğinin kar-

şılığını almada avantaj sağladığı, çünkü kendi yolunda olanlara ayrıcalık sağlayacağı iddia eder. Oysa somut hayata baktığımızda, Kur'an'ın bu noktada sözünü gerçekleştiremediğini, tamamen acz içinde kaldığını görüyoruz. Bu ise, onun ilahi bir güçten yoksun olduğunun basit bir göstergesi olmaktadır.

Bu noktada, "Allah'ın buradaki sözleri, ancak İslami kuralların tam olarak yaşanabildiği koşullarda mümkündür" iddiası olsa olsa boş bir çabadan ibarettir. Ne var ki Kur'an'ın dediklerinin gerçek durumla çelişmesinin kafalarda yarattığı soru işaretlerini gidermek için, pek çok İslam ideologu bu iddiaya sarılmaktadır. Yaşam koşullarını iyileştirmek için emekçilerin kendi güçlerinden ve bilinçli örgütlü olarak eşitsizliğe karşı mücadele etmekten başka yardımcıları yoktur. Bu gerçek ortadayken, İslamcıların emekçilere çağdışı bir toplum yapısını "kurtuluş" diye sunmalarının anlamı, sömürücülere hizmet etmektir. Nitekim bunu, geçmiş ve günümüzdeki tüm şeriat düzenlerinin yaşam koşullarında, net olarak görebiliyoruz.

Yukarıdaki, "kim dünya hayatını isterse emeğinin karşılığını tam ve eksiksiz veririz" ifadesini görmezden gelsek bile, birçok ayette Allah'a iman önkoşulu konulmakla yetinilir. Zaten daha önce mal dağıtımında da gördüğümüz gibi, inanmak her zaman ölçü alınmamaktadır. Kaldı ki sorunların çözümü için, inanmanın da ötesinde, İslami toplum zorunlu ise o zaman, Allah'a gereksinim kalmaz. Çünkü sorunların çözümü "ilahi kudretin" gücünden çıkıp, bütünüyle dünyevi kurallara, bir toplum biçimi öneren diğer teoriler düzeyine indirgenmiş olur. Oysa, İslam ideologları bu benzetmeye, kendi teorilerinin "ilahi" olduğu gerekçesi ile şiddetle karşı çıkmaktadırlar.

Öte yandan, yukarıdaki ayet ve deyişler açık olup ön koşul olarak İslami toplumu değil bütünüyle Allah'ın gücünü işaret etmektedirler. Yani inanma veya inanmamaya ilişkin çelişki bir yana bırakılsa bile, "ilahi kudret" kendi dilediği gibi çalışanların haklarını, tam vermek konusunda güvence veriyor. Tabii, bu güvenceyi hiçbir biçimde gerçekleştirmeyerek

emekçileri kendi hallerine terk ediyor. Bu durumda çalışanlar, eğer örgütsüz ve sınıf bilincinden yoksun iseler - İslamiyet sınıf örgütlülüğü ve bilincini aklına bile getirmediği gibi, tüm sınıflı toplum egemenleri gibi şiddetle dışlar- tümüyle patronların-yöneticilerin insafına kalıyor; yok, aksi durum söz konusuysa o zaman haklarını kısmen de olsa alıyorlar.

Demek ki emekçilere tek güvencesi kendi öz güçleri, sınıfsal bilinçleri ve örgütlülükleridir. O halde gerçekten emekçilerden yanaysak, onlara hayali iddialarla kendi sınıfsal çıkarlarına yabancılaştırarak değil, zenginlik gibi fakirliğin de "kader" olmadığı gerçeğine uygun olarak davranılmalıdır. Bunu yapmayanlar, niyetleri ne olursa olsun, Allah'a iman maskesi altında, gerçekte sömürü ilişkilerinin sürmesine hizmet etmektedirler.

Bu anlamda, Kur'an hilafına, iman ve şükür yükümlülüğünde çalışmanın hak almaya yetmediği ve Muhammed'in, "çalışan herkesin rızkını bulacağı" güvencesinin en küçük bir karşılığı olmadığı gerçeğiyle davranmak gerekmektedir.

Diğer yandan, "Allah dilediğine rızkını açar, dilediğinden kısar" vb. ifadelerin yer aldığı ayetlerle yukarıdaki, "insana ancak çalışmasının karşılığının" verileceği yaklaşımı arasında da açık bir çelişki vardır. Bu çelişki, "Allah dilediğine verir dilediğinden alır, ayrıca çalışanların haklarını da tam verir" diyerek geçiştirilemez.. Üstelik Allah'ın çalışmayı, (bu dünyada) mutlaka ödüllendireceği vaadi, gerçeklikten uzak olduğu gibi, rızkın Allah tarafından önceden saptandığı ve kaderin önceden çizildiği iddiasına da terstir.

Çalışma fiili, rızkın gerçekleştirilmesi olarak anlaşıldığı takdirde ise "kader", "iman", "şükür" ve Allah'ın sınav gereği "şaşırtması", "dilediği gibi davranması", "kimini saptıracağı", "kiminin yüreğini kilitleyeceği", O'nun "hikmet'inden sual olunamayacağı" gibi Kur'an'ın temel taşları geçersizleşmektedir. Özetle Kur'an bu konuda, hayatın gerçeklerinden kopuk olması bir yana, bakış açısı olarak da asgari bir iç tutarlılık taşımaz.

Ayrıca, "ihsan edilen rızkı arttırmak konusunda herkesin fırsat eşitliğine sahip" olduğu iddiası da, yaşanan gerçeklik karşısında tam bir aldatmacaya dönüşmektedir. Bu aldatmaca, ilk başta rızkın eşitsiz, kimisine hesapsız verilirken kimisine hiç verilmemiş olmasıyla başlamaktadır. İkincisi geri bir ülke (veya bölgenin) insanı ile gelişmiş bir ülke (veya bölgenin) insanı arasında fırsat eşitliğinden nasıl söz edilebilir? Keza fakir, cahil bir insanla doğuştan zengin ve en iyi eğitim almış bir insanın, rızk arttırmak konusunda eşit koşullarda olduğunu iddia eden kişi, eğer sermaye çıkarları adına toplumu kandırmakla görevli değilse, mantık bütünlüğünden yoksundur.

Bunlar bir yana, eğer Allah insanlara fırsat eşitliği vermiş olsaydı, bu durumda rızkın adaletsiz dağıtımı diye bir sorun da kalmayacaktı. Hem eşitsiz yarat hem de sonradan eşitlenebilme hakkı ver. Neden? Bu durum adil bir yaratıcı için tutarsız bir davranış değil mi? Demek ki karşımızda eşitlik kavramından tümüyle habersiz bir tanrı imgesi var. Zengini Müslüman-kâfir diye ayırmadan keyfettiren –tabi gerçekte 'kâfiri' daha çok keyfettiren! –, fakiri de Müslüman-kâfir ayırmadan yoksunluklar içinde yaşatan –tabii Müslüman fakiri daha da yoksunluk içinde bırakan!– bir Tanrı imgesiyle karşı karşıyayız!..

Adaletsizliğin bu boyutu, açıktır ki tanrının yokluğunun kanıtı olabilir ancak! Çünkü ahlaki erdemler açısından tanrı fikri ile burada görülen adaletsizlik arasında uzlaşmaz bir çelişki söz konusu. Şeriattaki bu Tanrı, fakirleri "öbür dünya" hayali ile avutan, bu dünyada ise zenginden ve 'kâfirden' yana olan, kendi kitabına inanan Müslümanları ise gerilik koşullarında yaşatan, zenginliği mantıksız bir keyfilikle dağıtan, daha "yaratma" anından başlayarak eşitsizliği kendine temel norm yapan bir tanrıdır. Her şeye kadir olduğu iddiasına rağmen hiçbir şeye kadir olmadığı gün geçtikçe daha da belirginleşen, bu soyut varlığın dünyadaki zulme, açlığa seyirci kalan, çağdaş insanın adalet bilincinin çok gerisinde ve ancak köleci dönem egemen sınıf bilincinin kurgulayabileceği bir kavram

olduğu gün gibi ortadadır.

İslamiyetin zenginliği, çalışmaktan ayrı ve Tanrı'nın keyfince belirlenen bir "rızk" sorunu olarak görmesinin bir diğer kanıtı da miras sorununa yaklaşımında kendini gösteriyor:

Bilindiği gibi miras, değişik yollardan elde edilmiş olan mülklerin aile içinde nesilden nesile aktarımıdır. Sınıflı toplumlarda pek çok şey gibi miras da mülk sahiplerinin bir ayrıcalığı olup, var olan adaletsizliğin nesilden nesile devamının temel aracıdır. Bireylerin toplumsal güvencelerden yoksun olduğu sınıflı toplum koşullarında, aileden aktarılan bu servet, ortalama sınırları aştığı oranda öncelikle bir asalak yaşam biçiminin, giderek de genişleyen bir sömürü ağının oluşmasını sağlar.

Toplumcu hukuk açısından miras, kullanım ve geçim araçları (konut, araba, ailenin ihtiyaçlarını karşılayan işyeri, toprak, hayvan vb.) düzeyinde sınırlı kaldığı müddetçe meşrudur. Bunu aşarak asalak bir yaşam biçiminin güvencesi ve başkalarını sömürme aracı olabilecek büyüklüklere ulaştığı koşullarda ise miras, toplumun genel çıkarlarına ters düşer, dolayısıyla gayrı meşru bir niteliğe bürünür.

Bu noktada şeriatın tavrı, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkla, sömürücü azınlıktan yanadır. O kadar ki kölecilerin yüzlerce, binlerce insanı miras diye oğullarına devretmesini bile sorgulamaz, aksine Tanrı katında bunu bir "hak" olarak kutsar.

Sınıflı toplum koşullarında, belirttiğimiz meşru sınırlar içindeki miras, bir hak olmanın da ötesinde çocuklar için bir yaşam güvencesidir. Ancak sınıflar arası ekonomik ayrıcalıkların ortadan kalkmasına paralel olarak, böyle bir gereksinim de ortadan kalkacaktır. Tüm insanların eğitim, sağlık, çalışma, emeklilik, konut, tatil vb. hakları güvence altına alındığında, kişinin sömürü gibi gayrı meşru yollardan servet elde etme olanağı olmayacaktır. Böyle bir servet edinilmesi halinde ise onun miras yoluyla aileye aktarımıyla verili eşitsizlik ve ayrıcalıkların süreğenleşmesinin maddi temeli kalmayacaktır. Do-

layısıyla adil bir toplum projesinin bu soruna yaklaşımı, meşru sınırların ötesindeki mirasın, eğitim, sağlık, işsizlik, yoksulluk vb. sorunların çözümüne yönelik toplumsal gereksinimlere aktarılması çerçevesinde biçimlenecektir.

İslamiyetin insanlığa sunduğu böyle bir perspektif olmadığı gibi, aksine kendi nezdinde meşru olmak kaydıyla sınıf ayrıcalıkları ve sınırsız mülkün tartışma konusu yapılmasına karşı çıkar. Bundandır ki Tabbara, soruna yaklaşırken kendiliğinden sınıflı toplum ilişkilerinin –ve ondan kaynaklanan her türden adaletsizliğin– köklü tasfiyesinden değil, kendi mantığınca bu "zararların azaltılması"ndan söz eder. Nitekim miras hukukunda da aynı iddia söz konusudur.

Mirası tartışmasız bir hak kabul eden İslamiyet, onun paylaştırılmasında, kimi diğer hukuklarda da rastladığımız gibi mal sahibinin keyfiliğini sınırlar. Mirasın birinci derecede çocuk, eş, anne, baba, ikinci derecede kardeşler olmak üzere ve asıl önemlisi erkeğe kadının iki katı şeklinde bir paylaşımını zorunlu kılar.

Mirasın en büyük oğula devredildiği İngiliz miras yasası örnek gösterilerek İslami miras yasası, sermayenin tek elde merkezileşmesine karşı bir önlem, dolayısıyla "kapitalizmin zararlarının azaltılması" olarak sunulur. Ancak bu iddia yeterli doyuruculuktan uzaktır. Bugünkü burjuva hukukunun, mal sahibinin veraset hakkına genellikle bir sınırlama getirmeyerek mirasçıların tayinini sahibinin keyfine bırakması, miras sorununa ilişkin bu ayrıntıyı "İslami adaletin" varlığına övgü gerekçesi yapmaya yetmez. Kaldı ki kaba bir araştırmayla bile görüleceği gibi, mal sahibinin mirası bizzat paylaştırmaması halinde, burjuva hukuku, malların akrabalar arasında paylaştırılması konusunda İslam hukukundan daha adildir.

Daha önemlisi burjuva hukuku kadına erkeğin yarısı kadar pay vererek cinsiyete bağlı bir adaletsizlik örneği de sergilemez. Oysa İslami miras hukukunda, kadın erkek sorununa bakış açısıyla bağıntılı açık bir adaletsizlik söz konusu. Daha önceden de gördüğümüz gibi, ataerkil/erkek egemen bir top-

lumun ürünü olarak İslamiyet, kadına erkeğin yarısı kadar değer vermiş ve bunun sonucu olarak onun, mirastan erkeğin yarısı kadar yararlanmasını hükme bağlamıştır. Daha da garibi, bütün mirasçıların kız olması halinde, mirasın bütününü alabilmelerini de engellemiştir.

Nitekim bu kadın karşıtı bakışın hükme bağlandığı Nisa-11'de; "Allah size evlatlarınızın miras taksimi hususunda, erkeklerin paylarının kızların iki katı olmasını emretmektedir. Eğer bütün çocuklar kız olup ve ikiden fazla olursa, bunların payı, malın (sadece) üçte ikisidir. Eğer mirasçı bir tek kız ise mirasın (sadece) yarısı onundur..." ve "...Ölen kız kardeş ise, ve çocukları da yoksa, erkek kardeşi terekenin hepsini alır. Eğer varisi iki kız kardeş ise terekenin üçte ikisini alır. Eğer kardeşler erkek ve kadın ikiden çok iseler, bir erkeğin payı iki kadınınki kadardır. Allah sapkınlığa düşmemeniz için bunları açıklar. Allah her şeyi çok iyi bilendir" (Nisa-176) denir.

Görüldüğü gibi mirasçıların ihtiyaçları dikkate alınmayıp, genel olarak cinsiyetleri temelinde bir ayrım söz konusudur. Bu da onun adalet anlayışındaki eşitsizliğin bir diğer göstergesidir.

toplumu statik, durgun ve ölü olarak kabul eder. Bu itibarla kullar arasında rızk farklılığının bizzat yaratan tarafından tayin edildiğini zikreder."[46]

Yazarın, öncelikle sınıfın nesnel bir olgu olduğunu ve kişilerin üretim ilişkilerindeki yerleriyle belirlendiği gerçeğini kavraması gerekiyor. Bir kavram olarak "sınıf", üretim ilişkilerindeki farklı yerleri nedeniyle toplam üretimden farklı gelirler elde eden kesimlerin birbirinden ayrılması olgusunu kavramamızı sağlar ve bu kesimleri tanımlar. Bu konum farkı,

içinde yer aldığı sınıftır.

İslamiyet Arap yarımadasında egemen olduktan sonra, bu sınıflar kombinezonunda temelde hiçbir değişim olmayacaktır. Gündeme gelen tek değişim, asillerin bir kısım ayrıcalıklarından vazgeçirilmelerinden ibaret kalacaktır. Örneğin, köle azadının kısmen teşvik edilmesi gibi. Bu durum, köle sayısında azalma getirmeyecektir. Aksine İslamiyet, Arap enerjisini birleştirip dış akınlara yönlendirdiği oranda köle sayısında korkunç bir artış olurken, köle ticareti de iyiden iyiye genişler.

Sınıfı belirleyen üretim ilişkileri karşısında konum ve mülkiyet sahipliği, İslamiyette aynen korunduğu gibi, ek olarak "ilahi" güvence altında daha da kuvvetlendirilecektir. Köleler ve diğer fakirlerin asillere karşı tepkileri, Kur'an'ın büyük mülk sahiplerinden yana ayetlerinde vurgulanan; mülkiyetin ilahi bir tercih olduğu, onu Allah'ın paylaştırdığı, dolayısıyla bu "ilahi" paylaşıma kastedenlerin gerçekte, Allah'ın iradesine karşı çıkmış sayılacağı ifadeleri ile etkisizleştirilir. Bu etkisizleştirmenin diğer ayağını, zekatın temel bir mekanizma haline getirilerek sus payı niyetine, alt sınıflara aktarılan kırkta birlik kaynak aracılığıyla, tepkilerin yumuşatılması oluşturur. Böylece sömürülenlerin kendi egemen sınıflarına karşı tepkisinin engellenmesi amaçlanır. Bunun yanı sıra koşullu köle azadı, egemen sınıf açısından günahlarından arınmanın bir yolu olarak teşvik edilir. İslamiyet, bu insanlık dışı mülkiyet biçimini tartışma konusu olmaktan çıkararak Tanrı katında kutsayarak, gerçekte onun zamana ve insan vicdanına karşı daha dayanıklı hale gelmesini sağlamıştır.

Özetle İslam'dan sonra, "cahilliye" diye suçlanan dönemdeki sınıflar ortadan kalkmadı, sadece sürecin tanrısal yeniden yapılandırılma ile aradaki uçurum görece azaltılması sağlandı. Bu bağlamda önceden zaten başlamış olan hukuk reformu (Hilfu'l Fudûl), kabileler üstü bir etken olarak İslamiyetle kurumlaşan yeni iktidar yapısıyla hem geliştirildi hem de hayata geçirildi. Yani Arap toplumunun, eski güç dengeleri ve ideolojik yapısı içinde çözemediği yeniden üretim krizi

çözülürken sınıfsal yapıda bir değişime gidilmedi. Sürecin önünde bir engel haline gelmiş olan kabileler arası çıkar çatışmaları, onların üstünde yeni bir irade ve meşruiyet yaratılarak aşılırken, aristokrat-tüccar-köleci egemen sınıf yapısı sürdü. Üstelik önceden bütün enerjisini birbirlerine karşı kullanarak Arap toplumunu tüketen çelişkiler, İslam bayrağı altında dışarıya, diğer toplumların inanç ve ekonomik birikimlerine yöneltilerek mevcut sınıfsal yapı daha da güçlendirildi. Daha önce sınırlı ticari gelirleri, sınırlı üretim yapısı ve çoğu Arap olan sınırlı köle ile düzenin yeniden üretimini gerçekleştiren egemen sınıfsal yapı, önce Yahudilerin, ardından komşu halkların birikimleriyle hızla zenginleşmeye ve egemenlik alanını bütün Ortadoğu'ya yaymaya başladı. Kısa bir zaman öncesine kadar egemenlik alanları sadece kendi kabileleri veya Mekke ve Medine'deki istikrarsız uzlaşmalarla sınırlı olan Arap aristokrasisi, birden bire hayal bile edemeyecekleri çevre şehirlerin valileri ve bütün bu egemenlik alanlarının yöneticileri, olağanüstü bir birikime hükmeden tüccarları, büyük tarım arazilerinin ve sayısız kölenin sahipleri konumuna yükseldiler.

Bunun dışında yapı değişmedi. Nitekim İslamiyet, önceki dönemin, özgür erkek, özgür kadın ve köleler ekseninde şekillenen 3 ayrı hukuk normunu da tanrısal düzeyde meşrulaştırarak korudu. Özetle, devasa maddi birikimlerle ayrıcalıklarını pekiştiren egemen yapı, "cahilliye" döneminin cinsel ayırım ve köleliğin de kutsanması çerçevesindeki -burjuva anlamda hukuksal "eşitliğin" çok ama çok gerisindeki- bakışını da sahiplenip kalıcılaştırdı.

"Cahilliye" dönemime göre getirdiği tek yenilik, zaten kamu vicdanında bir sorun haline gelmiş olan ve o dönemde de yer yer yapılan, bazı kölelerin azat edilmesinin, "hayır/sevap" kabul edilerek teşvik edilmesinden ibarettir. Ama bu, önceden de işaret ettiğimiz gibi bir kurum olarak köleliğin tasfiyesi değildir. Nitekim, aynı Kur'an'a göre köle sahipliği; yasal, meşru, dokunulmaz bir "hak"tır. Üstelik İslamiyet, önceden sadece dünyevi bir durum olarak sadece onu kullanan in-

sanların ayıbı olan kölelik statüsünü, Kur'an'a geçirerek Tanrı katında kutsamış, kurum olarak onu daha da dokunulmaz hale getirmiştir. Dahası, gaza emri vererek İslamiyete direnen tüm toplumların köleleştirilmesi hakkı sağlamış ve böylece Arap egemenlerinin elindeki köle sayısı ve köle emeği sömürüsünü binlerce kat arttırmıştır. Ayrıca teşvik edilen köle azadının da bir hukuku, bedeli olduğuna dikkat çekelim: Nur-33'te de işaret edildiği gibi, "eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız" ve tabii bedelini almak karşılığında köle azadı İslami hukuka bağlanmıştır. Bunun dışında zekat karşılığı olarak ve günah affettirmek için de köle azat etmek mümkün kılınmıştır. Ama işaret ettiğimiz gibi aynı hukuk, azat edilenlerin binlerce katı köle edinmeyi düzenlemeyi de unutmamıştır. Ki bu uygulamaların tümü, önceki döneme ait köleci toplum hukuklarında da zaten vardı. Tanrısallık, ahlak, devrim, hidayet, vb. kavramlarla uyumlu biricik yenilik, köleliğin kayıtsız şartsız lağvedilmesi olabilirdi. Ama İslamiyet, görüldüğü gibi buna yeltenmemiştir bile. İslamiyet kölenin de "insan olduğunu", ona "insanca" davranılması gerektiğini söylemiş, ancak bir "mal" kategorisinde olmasını en küçük anlamda sorgulamamış, savaşla elde edilen olağanüstü zenginliklere rağmen, köle emeği sömürüsünün tasfiyesine yönelmemiştir.

Demek ki İslam hukuku, en genelde sınıflı olması bir yana, köleci toplum hukuku olarak da insanlığın elde ettiği standartlar açısından çok geri bir niteliğe sahiptir. Bu yanıyla getirilebilecek tek mazeret, materyalist bir tarih anlayışı çerçevesinde, onun içinde bulunduğu dönemin üretim ilişkilerince biçimlendiği, dolayısıyla bu nesnellik içinde değerlendirilmesi gerektiği olabilir. Tabii bu mazeret, tanrısallık iddiasının bir yana bırakılması koşulunda geçerlidir. Zaman ve mekanla sınırlı olmayan, tanrısal ve evrensel olma iddiasını sürdürmesi halinde İslami hukuk, çağdaş insanlık vicdanında köleci bir toplum normu olarak mahkûm edilmek durumundadır.

Kuşkusuz İslam toplumları arasında da, sosyo-ekonomik ve sınıfsal yapı olarak farklılıklar söz konusudur. Ancak için-

de oluştukları zaman ve mekan koşullarınca belirlenen bu farklılıklara rağmen, tümünün ortak özelliği, hepsinin en üstteki azınlıkla en alttaki çoğunluk arasında büyük gelir ve kategorik farklara sahip olması ve üretim ilişkileri içinde farklı konumlarda sınıflardan oluşan birer sınıflı toplum olmalarıdır.

Önemli bir İslami toplum örneği olarak Osmanlı toplumuna gelince, tarihsel oluşumu ve ekonomik yapı bağlamında klasik Arap toplumundan ileri olmakla birlikte, o da sınıflı bir toplumdur. 1800'lere kadar ağırlıkla Asyatik bir toplum karakteri gösteren Osmanlı toplumu, klasik feodal toplumdan farklı olarak, en tepede padişah ve saray bürokrasisi olmak üzere, arada sipahiler ve en altta da reayadan oluşan bir sınıflar mevzilenmesine sahiptir. Bu yapı, Bizans-İslam sentezi olarak oluşan Selçuklu toplumunun daha da kurumlaşmış devamıdır ve klasik feodal yapıdan da ideolojik şekillenmesini İslamiyette bulan, köleci Arap toplumundan da daha adildir. Bununla birlikte reayaya tümüyle kapalı yönetim kastıyla (kapıkulu) sınıflar arası kategorik ayrımlara sahiptir. 1850'lere kadar kölelik Osmanlıda da yaygın olmakla birlikte, kölelerin, esas olarak hizmet sektöründe kullanıldığını görüyoruz. 1600 yıllarından sonra –konumuz dışı kaldığından burada girmeyeceğimiz nedenlerle– toplum yapısında yaşanan bozulma ve bölgesel otoritelerin (Ayan) yükselmesi ile Osmanlı toplumu feodal bir karakter almaya başlarken, önceki görece adil yapısını da kaybedecektir. Bundan sonra reayanın güvencelerinin bile ortadan kalktığını ve yeni egemen sınıf olan ayan ile reaya arasındaki sınıf ayırımlarının daha da keskinleştiğini, diğer yandan ayanın, Saray bürokrasisi ile iktidarı paylaşma kavgasına girdiğini görüyoruz. Nitekim 1808'de ayan –Batı'daki senyör'ün karşılığı olarak– ile Padişah arasında imzalanan "Sened-i İttifak", bu iktidar kavgasının ve yeni egemen sınıfın gücünü padişaha kabul ettirmesinin ifadesidir.[47]

---

[47] Soruna ilişkin geniş çözümleme için bkz. E. Aydın, *Osmanlı Gerçeği*, 10 ve 11. Bölümler.

Özetle İslamcı hukukun keskin sınıfsal karakteri bir yana, İslami toplumlar da, yaşadıkları dönemdeki diğer sınıflı toplumlar gibi birer sınıflı toplum örnekleridir. Ancak burada asıl işaret etmek istediğimiz şey, bizzat İslami teorinin sınıfsal ayrımı meşru, tanrısal ve kader olarak gördüğü gerçeğidir. Öyle ki bu gerçeği reddetmek, Kur'an'da, "Allah'ın nimetini bile bile inkâr etmek" (Nahl-71) olarak nitelendirilmektedir.

Sınıfsal ayrımlara dair yaklaşım, Nahl-71'de: "Allah rızk hakkında bir kısmınızı bir kısmınızdan üstün kıldı. Kendilerine fazla rızk verilenler ellerinin (emirlerinin) altındakilere rızklarını, kendilerine eşit olacak ölçüde çevirip verici değillerdir" diye ifade edilirken; Rum-28'de, "... Mülkiyetiniz altında bulunan kölelerin size verdiğimiz rızklarda ortaklarınız olup, sizinle ortak paya sahip olmalarına razı olur(musunuz?) ..." diye ifade edilir. Keyfiyet En'am-165'te; "... Size verdiği (nimetler) hususunda sizi imtihana çekmek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur" diye yinelenir.

Tanrı'nın verdiği rızık eksenli olarak meşrulaştırılan bu keskin sınıf ayrımları; İsra-21 ve 30'da, "Baksana, insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır. Elbette ki ahiret derece ve üstünlük bakımından daha büyüktür.(...) Rabbin rızkı dilediğine bol verir, dilediğine daraltır" şeklinde nitelendirilirken; Al-i İmran-26'da, "Ey Muhammed, De ki ey mülkün maliki Allah'ım, dilediğine mülkü verir, dilediğinden alırsın, dilediğini şerefli (aziz) kılar, dilediğini zelil (aşağılık, düşük) edersin. Hayır senin elindendir" şeklinde ayrıntılandırılır.

Buna karşın kraldan kralcı kimi İslamcılar şöyle ilginç yorumlar üretilebilmektedir: "İslam hukuku sınıfsız bir toplum oluşturmuştur. Kapitalizme bundan geçilememiş ve Osmanlı' da olduğu gibi statik olmayan dinamik bir yapı meydana getirmiştir."[48]

Buradan anlıyoruz ki modern İslamcılar; tüccar, aristokrat, köle, reayayı sınıftan saymıyor. Herhalde, yukarıdaki ayet-

[48] A. Bulaç, a.g.e., s. 286.

ler de ayetten sayılmıyor olsa gerek! İslami literatürde bunun adı müşriklik, yani Tanrı adına farklı irade beyanıyla kendini onunla ortak koşmak olmaktadır. Bu bir yana, Osmanlı toplumu gibi, ondan önemli farklılıklara sahip olan Arap toplumu için de, "dinamik bir toplum" iddiasında bulunmak, gerçekte cahil cesareti örneğidir. Aksi taktirde tam da İslam toplumlarının kapitalizme geçememiş olmasının belirtildiği cümlede "dinamik toplumlar" olduklarından söz edilebilir mi? Peki madem ki dinamik toplumlardı, o halde niye İslam toplumları genelinde kapitalizme ve bu tarihsel aralıkta onunla özdeş olan sanayileşmeye geçilemedi de kapitalizmin sömürgesi durumuna düşüldü? Bu soruya verilen yanıt da önceki açıklamaları aratmayacak cinsten:

"Osmanlı İslam toplumu sanayileşemediyse gerçekte Batı yanlısı aydınlar sanayileşmeyle kapitalizmi özdeş kabul ettikleri ve en önemlisi İslami kurum ve düşüncelerden tamamen saptıkları için..."![49]

Bu "açıklama", Batı'nın Doğu toplumları aydınlarının bilincini karartan gelişmesinin nedenlerini açıklamıyor. Osmanlı'nın Batı hayranı aydınlarının ortaya çıkması için, önceden Batı'nın Osmanlı'yı aşan bir gelişme göstermiş olması gerekmez mi? Ve bu da, her ortalama insanın kabul edeceği gibi, Osmanlı toplumu statik yapısı nedeniyle yerinde sayarken, Batı toplumlarının İslam toplumlarından daha hızla geliştikleri gerçeğini göstermiyor mu? Her şey böyle kör gözüm parmağına açıkken Batı hayranlığıyla şaşkına dönen Osmanlı aydınlarının önerilerini, geri kalışımızın temel nedeni olarak açıklamak nasıl bir mantıktır? Burada neden sonuç ilişkilerinin ters yüz edilmesi örneğiyle karşı karşıyayız.

İnsan bir kere metafizik felsefenin batağına düşmesin, bu gibi örneklerde de gördüğümüz gibi, açıklama ve yorumlarda nesnellik hiçbir zaman tutturulamaz hale gelir. İşin gerçeği şu ki, birbirinden farklılıklarına rağmen, İslam olsun ya da olma-

[49] A.g.e., s. 287.

sın Doğu toplumları, klasik feodal toplumlardan farkla, sermaye birikimi ve sanayileşme potansiyellerini sınırlayan statik toplumlardı. Bunun sonucu 1600 öncesi dönemde, merkezi despotik yapılarından gelen avantajlarla, diğer uygarlık birikimlerine de el koyarak daha ileri bir uygarlığa ulaşırken, bundan sonraki dönemde, değişen koşullara uyum sağlayamayarak Avrupa'nın hızla gerisine düşmüştür. Materyalist tarih anlayışı, bu durumun nedenlerini, bilimsel kanıtlarıyla, 19. yüzyıl ortasında açıklığa kavuşturmuştur.

Şeriat toplumu sınıflı bir toplumdu ve Muhammed de bu toplum yapısı içinde egemen olan "asil"ler sınıfına –ağırlıklı olarak, ticaretle uğraşan ve köle emeği kullanan kabile aristokrasisine– mensuptu. A. Bulaç, işte bu sınıfsal gerçeği inkâr edebilmek için kendi kafasından "sınıf"a ilginç tanımlar üretiyor ve sonra bunu Marksizm'e yükleyip o temelde, İslam toplumunda sınıf olmadığını öne sürüyor. Oysa İslami hukukta, bırakalım çağdaş anlamdaki –yani hukuki ayrıma tabi olmayan, sadece ekonomik konum farklılığı anlamındaki– sınıfların varlığını, ondan çok daha derin, kölelik anlamında ayrı hukuklara tabi ve kendi iradesiyle aşılamaz duvarlarla çevrili, angaryayla yükümlü sınıflar vardı.

Her şeyden önce sınıfın mutlaka hukuki ayrıcalıklar doğurduğu iddiasını bugünkü burjuva toplumları yalanlıyor. O halde "kapitalizmde sınıf yok" mu diyeceğiz? "Aşılmazlık" diye ilginç bir koşul getiriyor ki bu, Osmanlıda olduğu gerçeği bir yana, kapitalizmle zaten aşılmıştır. Çünkü sınıfı belirleyen, üretim araçları karşısındaki konum olduğundan tek tek bireylerin iflas yoluyla veya özel imtiyazlar ele geçirerek sınıf değiştirmesi, her zaman gündemdedir. Burjuva "gelenekler" sorunu ise sınıfı belirleyen değil, o sınıftan olmanın sonucudur.

Özetle sınıf ayrımı için ekonomik farklılığın siyasi ve hukuki ayrıcalık oluşturması koşulu, kaba bir demagojiden ibarettir. Burjuva toplumlarda insanlar, burjuva-proleter ayrımı olmadan seçme, seçilme, hak, yükümlülük ve yasaklarla "eşit"

biçimde karşı karşıyadır. Yani resmi ve hukuksal düzlemde herkes "eşit"tir. Ancak sermayenin gücü burjuvaziye, gayrı resmi yoldan politikayı belirlemekten başlayıp başka birçok konuyu da içermek üzere, emekçilerin düşleyemeyeceği denli ayrıcalıklar sağlar. Bunlar hiçbir hukuksal yapıda kabul edilmeyen, ancak sermayenin gücüyle elde edilen ve sınıf farklılıklarının yasal güvence altına alınmasından gelen ayrıcalıklardır. Sermayenin gücü, bu noktada İslamiyet, Hıristiyanlık, putperestlik, ateistlik dinlemez. Her ortamda ekonomik ayrıcalığını, siyasi ve hukuksal düzeyde gerçekleştirmekte gecikmez.

Sorun bütünüyle, ekonomik gelir farklılığının kurumlaşmasından ibarettir. Eğer bu söz konusuysa, insanlar zenginlikleri, dolayısıyla üretim ilişkilerindeki fonksiyonları çerçevesinde konumlanmışsa yasalar istedikleri kadar "sınıfların olmadığından", "insanların kaynaşmış bir kitle" ve "herkesin kanunlar karşısında eşit" oluşundan söz etsin, hiçbir demagoji, ortadaki sınıf gerçeğini ve yasalara rağmen gerçekleşen ayrıcalıkları ortadan kaldırmaz. Üstelik bu noktada İslam'da sınıf gerçeğini reddeden A. Bulaç, bir başka sayfada bizden bir adım ileri giderek, "...toplumun tekamül, sürekli bir hareket, faaliyet içinde olması için İslam'ın gerekli gördüğü iktisadi gelir farklılığı hiyerarşisi"nden[50] söz edebiliyor. Salt bu bile, 'öyle kesin sınıflar vardır ki, kendi aralarında hiyerarşi bile oluşturmuştur' anlamına gelmiyor mu?

Zengin ve fakirin olmadığı bir toplumun durgun olacağı, ilerlemek için mutlaka "iktisadi gelir farklılığı hiyerarşisi" olması gerektiği iddiasındaki mantığın çarpıklığını ve bunun gerçekte sermaye ideolojisinin İslamiyet tarafından kutsanmasından başka anlam taşımadığını bir yana bırakıp, "sınıf yoktur" iddiasının gerçek dışılığını irdelemeye devam edelim:

M. Rodinson, İslam'ın "eşitlik" hukuku dolayısıyla "sınıfsız toplum" ideali getirdiği iddialarından hareketle sorunu

---

[50] A.g.e., s. 283.

şöyle sorguluyor:

"... sınıf kelimesinin objektif bir tanımı yerine, sübjektif bir tanımını, yani bazılarının belirli imtiyazlara sahip olmalarına, diğerlerinin de bunlardan yoksun bırakılmamalarına yol açan ve sadece toplumun 'yatay' tabakaları arasında hissedilen farklılıkları göz önünde tutan bir tanımı benimsememek gerekir. Mesela Fransız ihtilalini gerçekleştirenler 'üç sınıf' yani ihtilalden önceki üç zümre (asiller, din adamları, tiers etat) ortadan kaldırıldı ve bütün Fransızlar artık kanun önünde eşit oldu diye, sınıfsız bir toplum inşa ettiklerini sandılar. Mesela zenginlerle yoksullar arasında devam eden farklılıklar, birçoklarınca, eşitsizliğin yok edilmeyen kalıntısı, yani sınıflar arasında bir fark yaratmaya hiç de "elverişli" olmayan ve büyüklerle küçükler, güçlülerle güçsüzler arasındaki fark kadar tabii bir kalıntı olarak kabul edilmişti. Ortaçağ'daki Müslümanların büyük kısmı için bu dünyada yetkili devlet memurları ve yargıçlar tarafından uygulanan şekliyle, ilahi kanun önündeki eşitlik ideal idi (ideal eşitlik idi). Hür insanlarla köleler, toprak sahipleriyle mültezimler, zenginlerle yoksullar arasındaki farklar, yani eşitsizliğin yarattığı ve yok edilemeyen kalıntılar kaçınılmaz bir şeydi ve bu dünyada bir devletin erişebileceği mümkün tek eşitliği, kötüye kullanılma hali dışında zedelemiyordu.

Geçmiş zamanın insanları, kendi dönemlerinin koşullarına karşılık düşmeyen bir ideale erişemediler diye suçlanamazlar. Ama kendi devrimizi geçmişe aktararak onu suni bir şekilde orada keşfetmeye kalkışmak da bir o kadar saçmadır. Bugünkü bilincin taleplerini, geçmiş bir devrin taleplerine indirgemek de kelimenin tam anlamıyla "mürteci" bir harekettir. Ne Kur'an'ın tasarladığı adalet, ne de Kur'an'ın etkisiyle ortaçağdaki Müslümanların tasarladıkları adalet, modern idealin adalet dediği şeydir. Bunun bilincine varmak gerekir."[51]

---

[51] M. Rodinson, *İslam ve Kapitalizm*, s. 43-44.

Diğer yandan her sınıflı toplumda olduğu gibi İslamiyette de devlet, sınıflar üstü değildir. Orada da devlet, çıkar dengeleri üzerinde kurulduğu düzenin yeniden üretimi için güvence altına alınmasını gerekli gördüğü maddi çıkarların koruyucusu ve düzenleyicisidir. Nitekim bu gerçeğin İslami ifadesi de şöyle dile getirilmektedir:

"Ferde özel mülkiyet, miras mülkiyeti, serbest teşebbüs, meşru kazanç hürriyeti ve diğer hakları tanıyan İslamiyet, bunun yanında, insanların hak ve menfaatlerini düzenleyip milletin muhtaç olduğu refahı, huzuru ve sükûnu sağlayabilecek bir teşkilat olan devletin kurulmasına da önem verir."(52)

Burada, belli bir hukuksal yapının şemsiyesi altına girmeyi kabul eden her sınıflı toplum anayasasında rastladığımız, klasik bir yaklaşımla karşı karşıyayız. Mülkiyet, miras, teşebbüs, kazanç hürriyeti temelinde bir kuruluştur söz konusu olan. Üstelik emekçilerin verdiği evrensel mücadeleler sonucu, bugün kimi burjuva anayasalarının, toplumun alt katmanlarına yönelik, kimi demokratik ve sosyal haklarda geniş güvenceler zinciri oluşturduğunu görüyoruz. Söz konusu güvencelerin genişleyen sınırları yine de söz konusu devletlerin sınıf karakterlerini değiştirmiyor.

Bu noktada elimizde net ölçüler var. Eğer bir devlet özel mülkiyeti, mirası ve sermayenin özgür girişimini korumayı temel alıyorsa, buna karşılık başta herkesin eğitim, sağlık, çalışma, emeklilik, tatil hakkı olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilmesini dikkate almıyorsa, o devlet en genel anlamda, sermaye sahiplerinin devletidir.

Bu ölçüye vurduğumuzda, çok açık olarak görürüz ki İslami devlet de egemen olduğu tüm toplumlarda, teorik çerçevesinin de gereği olarak, egemen güç ilişkileri adına hareket etmiştir. Nitekim, kabile şeflerinin mutlak otoritesinin, toplumunda yarattığı anarşi ortamının aşılma ihtiyacının ürünü olarak ortaya çıkan İslami devlet, başta büyük mülkiyet ol-

(52) M. Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 10.

mak üzere, genelde mülkiyet haklarını esas alan ve elinde mevzilendirdiği bürokrasisi ve militarizmi egemen sınıfların daha çok palazlanması ve korunması için kullanan bir devlet biçimi olmuştur.

Yedinci Bölüm

İSLAMİYET SINIRSIZ EŞİTSİZLİĞİ MEŞRU GÖRÜR

Şeriat, propagandif yaklaşımların aksine; sınırsız zenginin yanı sıra sefalet içindekilerin varlığını meşru ve tanrısal bir keyfiyet olarak meşru gören, bir sınıflı toplum düzenidir.

Esasen Kur'an ve hadislerde, zekatın zorunlu kılınması ve fakirlere sadaka yoluyla yardımın teşvik edilmesi gibi, ilk anda olumlu görünen yaptırımlar, gerçekte eşitsizliğin devamlılığını sağlamıştır. Çünkü, fakirlik süreğen ve kurumsal bir konum olarak Tanrı katında meşru sayılmaktadır. Önceden de değindiğimiz gibi İslamiyet, fakir ve sefillerin "hesapsız rızk verilmiş" zenginlerle bir arada olduğu, bir sınıflı toplum olmakla kalmayıp, aynı zamanda köleliği de meşru gören bir toplumsal yapıdır.Onun eşitsizliğe karşı tavır almayıp, aksine Tanrı katında meşrulaştırması, Arap egemen sınıflar tarafından benimsenmesini (örneğin 375 yıl boyunca işkencelerle yaşayan Hıristiyanlık'tan farklı olarak), kısa zamanda maddi bir güç haline gelmesini sağlamıştır.

İslamiyet, sınırsız zenginliği Allah'ın bağışladığı bir "rızk" olarak açıklar. Sınıflı toplumun çağdaş biçimi olan kapitalizmin ideolojisi ise böylesi bir soyutlamadan hareket etmez. Dinlerden farklı olarak kapitalist ideoloji, zenginliği doğrudan çalışma ve yetenek ile açıklar. Zengin "çok çalıştığı ve yetenekli olduğu" için zengin, fakir ise "tembel ve yeteneksiz olduğu" için fakirdir denir! Elbette ki burada da bir demagoji

söz konusu. Ne var ki kapitalizm öncesi sınıflı toplumların ideolojisiyle, özellikle dinsel ideolojilerle kıyasladığımızda bu yaklaşımın daha "tutarlı" ve "gerçekçi" olduğunu kabul etmek zorundayız. Üstelik "adalet" ve ahlak açısından da daha kolay açıklanabilir. Ne de olsa insanların içinde bulundukları maddi koşullar, çalışma azmi ve yetenekleri farklı farklıdır. O halde maddi eşitsizlik de burjuvaların sorumlusu olmadıkları bu nesnel eşitsizliğin "doğal" gereğidir! Oysa dinlerin, özellikle İslamiyetin, böyle bir mazereti yoktur. Çünkü ona göre her şey, tartışmasız olarak, baştan itibaren Allah tarafından belirlenmiştir.

Özetle adaletsizlik ve eşitsizliğe, en azından tartışılabilir bir açıklama getiren burjuva perspektiften farklı olarak İslamiyet, zenginlik ve fakirliği, –her ne kadar çalışmaktan tamamen ayırmıyor görünse de– temelde "Allah"ın ihsanı", "Allah'ın keyfiyeti", yani daha doğum öncesi belirlenen "kader" ile açıklar. Buna göre; "hayır ve şerrin hepsi, kâinatta Allah'ın hikmetinin gerektirdiği bir ölçü ve kanuna göre cereyan eder. Allah yarattığı her şeyi iradesi ile yarattığı için, kainatta bulunan her şey de onun ezeli ilmi ve iradesine muvafıktır."[53]

Dünyadaki her türlü eşitsizlik, adaletsizlik ve haksızlığı Tanrı'nın sınır tanımaz iradesi ile açıklayan bir yaklaşımla karşı karşıyayız; Neresinden bakılırsa bakılsın korkunç olan bu yaklaşım, asla İslamcı yorumcuların 'kaş yapayım derken göz çıkartan' çabalarıyla hafifletilemez. Çünkü, Kur'an'da bu yönde bolca belirleme görmekteyiz:

"Rabbinin rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar? Onların dünya hayatındaki geçimlerini de aralarında biz taksim etmişizdir. Onları derece derece birbirlerine üstün kıldık ki, birbirlerine işlerini gördürebilsinler (bir kısmı bir kısmına hizmet etsin diye)" (Zuhruf-32).

Bu ayetin İslami ekonomi ve toplum anlayışı açısından önemi, maddi olanakların (geçimliklerin) bütünüyle Allah

---

[53] Tabbara, *İlmin Işığında İslamiyet*, s. 169.

tarafından bölüştürüldüğünü, bu bölüşümde eşitsizliğin esas alındığını, bu yola başvurulmasının nedeninin de, bir kısım insanların diğer insanlara işlerini gördürmesinin, birilerinin diğerlerine hizmet etmesinin mümkün kılınması olduğunu çok net bir ifade etmesidir.

Açıkça görüldüğü gibi Kur'an'da Allah tarafından "üstün kılınmış" bazı insanların diğerlerine işlerini yaptırmaları, Allah'ın iradesinin ürünü olan "üstünlüklerinden" gelen "doğal" bir haktır! İslamiyeti şirin göstermek adına bu gerçeği revize etmeye kalkmak, açıktır ki "Allah'ın iradesine" karşı çıkmak, yani "müşrikliktir". Çünkü İslami mantıkta "hayat faaliyetlerinin devamı, canlılığı ve dinamizmi için" eşitsizlik zorunludur. Söz konusu "üstünlüğün" belirleyici olgusu ise, "geçimlik" mülkün oranı, yani zenginliktir.

İslami toplum, Muhammed'ten başlayarak tarih boyunca görülen gerçeklikle şekillenmiştir. Söz konusu ayette de net olarak belirtildiği gibi İslami toplum; Allah tarafından, "birtakım şeylere göre" geçimliğin farklı farklı bölüştürülerek, bazı insanların diğerlerinden üstün kılındığı ve "üstün" olanların, işlerini diğerlerine yaptırma, onları kendilerine hizmet ettirme haklarının olduğu bir toplumdur. Bu sayede toplumsal işbölümünde, iş yaptırma "hak" olarak tanımlanmıştır.

Kimi şeriatçılar, günümüzde insan hakları, eşitlik, vb. tanımların insan bilincinde sağladıkları dönüşümün zorlamasıyla, yukarıdaki ayetin anlamında, tahrifata kalkışıyorlar ve diyorlar ki; "Bu ayetten hareketle sınıfa varmak hayli güç ve ilmi olmayan bir davranıştır. Çünkü burada söz konusu olan veri ve yeteneklerin üstün olduğudur, imtiyazların ve istisnaların değil. Birbirini çalıştırsınlar ifadesi de zillet ve köleliği değil, genel menfaati hedef tutar."[54]

Öncelikle bu yorum sahiplerinin, "her şeyi gören ve bilen" Allah'ı açıkça tahrif ettiklerini, günümüzde kazanılmış olan insani değerleri, o dönemin değer yargıları ile biçimle-

[54] Mustafa Sibai'den aktaran A. Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 309.

nen İslamiyete yamamaya çalıştıklarını ve böylece, kendi inançları çerçevesinde müşrik konumuna düştüklerini belirtelim. Kur'an'ın söz ettiği "geçimliklerin taksimindeki derecelenme" ifadesini, "veri ve yeteneklerin üstün kılındığını, yoksa imtiyazların değil" şeklinde yorumlamak, "siz Kur'an'da böyle yazıldığına bakmayın, gerçekte şöyle denmek isteniyor" diyerek açıkça çarpıtmaktır.

Kaldı ki söz konusu ayrıcalığın, mülke ilişkin değil de yeteneğe ve verilere ilişkin olduğunu kabullensek bile, söz konusu adaletsizlik ortadan kalkmış olmuyor. Çünkü, İslami mantık çerçevesinde, insanlar arasındaki farklılıklar kalıtım, maddi olanak, çevre, vb. nedenlerden kaynaklanmıyor. Aksine bunları da kapsamak üzere bütünüyle Allah tarafından belirleniyor. Dolayısıyla insanların hayat mücadelesine ve tabii karşılığı süresiz ateşlere veya hurilerin arasına atılmak olan bir sınav ortamına, bunca eşitsiz koşullarda sokulması adalet ve vicdana sığmayacaktır. Yani nasıl yorumlanırsa yorumlansın sonuç olarak "yaratıcı" bir gücün insanları böylesi eşitsiz koşul ve yeteneklerde "yaratması", onun açısından bütünüyle adaletsiz bir duruma işaret eder.

Kur'an'dan konuya ilişkin alıntılara devam edelim:

"Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızktan gizli ve açık olarak harcayan bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı?..." (Nahl-75); "Allah rızk hakkında bir kısmınızı bir kısmınızdan üstün kıldı. Kendilerine fazla rızk verilenler ellerinin (emirlerinin) altındakilere rızklarını, kendilerine eşit olacak ölçüde çevirip verici değillerdir. Allah'ın nimetini bile bile inkâr mı ediyorsunuz?" (Nahl-71); "... Mülkiyetiniz altında bulunan kölelerin size verdiğimiz rızklarda ortaklarınız olup, sizinle ortak paya sahip olmalarına razı olur, birbirinizden çekindiğiniz gibi onlardan da çekinir misiniz? ..." (Rum-28); "... Size verdiği (nimetler) hususunda sizi imtihana çekmek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur." (En'am-165)

Görüldüğü gibi Kur'an, rızk vermekteki eşitsizliğin zorunlu ve doğal olduğu, daha da ötesi eşitsizliğin en uç ifadesi olan köleliğin çok meşru ve doğal karşılandığı bir mantıkla hareket etmektedir. Özetle, her düzeyde eşitsizlik üzerine oturtulmuş bir mantık ve sistem örneğidir İslamiyet. Esasen mevcut her şeyi tanrısal bir yaratıcının iradesi olarak görünce, cehennemden sakınmak ve cennete gidebilmek için, o yaratıcının iradesini meşru görmek de kaçınılmaz olmaktadır.

Yukarıdaki ayetlerde de görüldüğü gibi O, eşitliği insanlığa çok görmekte ve kendilerine zenginlik bağışlamış Allah'ın şanslı kullarının, bu rızktan, "işlerini gördürdükleri elleri altında bulunanlara", "mülkiyetleri altındaki kölelere" eşitçe vermesinin, Allah'ın nimetini inkâr etmek olduğu düşüncesindedir.

Burada her şey, öngörülen sistem içinde mantıkidir; çünkü Allah eğer istemiş olsaydı böyle bir eşitliği zaten kendisi "yapacaktı". Yapmadığına, aksine eşitsizliği bizzat kendisi tayin "ettiğine" göre, demek ki "kullara" buradaki "hikmete razı olmak ve şükür" etmekten başka söz düşmez!.. Nitekim yine Kur'an'da, "Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri arzu etmeyin... (Nisa-32)" denilerek, İslami mantık bir bütün olarak daha da netleştirilir.

Esasen bu noktada Kur'an'daki Tanrı'nın bir tek derdi var görünmektedir. Muhatap aldığı (hür ve erkek) insanların zenginlerine, 'nasıl ki benim nezdimde meşru bir durum olarak elinizin altındakilerle (köleler ve kadınlar) eşitliği kabul etmiyorsanız, aynı şekilde yaratıcınız olan benimle de eşit olmadığınızı, kölenin efendisine ortak olamayacağı gibi kulun da Allah'a ortak olamayacağını kabul edin!' demeye getirmektedir. Adeta kendi otoritesinin kabulünün mükafatı olarak erkek/köleci egemenlerin ayrıcalıklarını meşru kılan bir tanrı ile karşı karşıyayız.

Kur'an, pek çok sefer yinelediği gibi geçimi, "hayat için gerekli olan rızk" olarak ifade etmektedir. Bu rızk Allah'ın nimetidir. Çünkü "gökleri ve yeri yaratan Allah, buradaki can-

lıları yedirip besleyendir" (En'âm-14); "Sen geceyi gündüze gündüzü geceye bağlarsın; ölüden diriyi diriden ölüyü çıkartırsın ve dilediğin kimseyi hesapsız rızklandırırsın" (Al-i İmrân-27) gibi deyişlerle mantığını gerekçelendirir. Bu bağlamda "Allah dilediğine rızk açar' (dilediğinden) kısar" (Râd-26); "Allah dilediğini hesapsız rızklandırır" (Al-i İmrân-37); "Allah kimini daraltır, kimini genişletir" (Bakara-245); "Doğrusu zengin eden, sermaye veren O'dur" (Necm-48); "Fakirlikten korkarsanız Allah sizi kendi lütfundan zenginleştirecektir. Şayet dilerse, şüphesiz o, âlim ve hâkimdir" (Tevbe-28); "Allah dilediğine kat kat verir. Allah ihsanı bol ve hakkıyla bilendir" (Bakara-261); "O, her şeyi yaratıp bir ölçüye göre mukadderatını tayin edendir" (Furkan-2); "De ki Rabbim, dilediğine bol rızk verir ve (dilediğinden) kısar" (Sebe-36); "Baksana, insanların kimini kiminden nasıl üstün kılmışızdır. Elbette ki ahiret derece ve üstünlük bakımından daha büyüktür.(...) Rabbin rızkı dilediğine bol verir, dilediğine daraltır" (İsra-21-30); "De ki ey mülkün maliki Allah'ım! Dilediğine mülkü verir, dilediğinden alırsın, dilediğini şerefli (aziz) kılar, dilediğini zelil (aşağılık, düşük) edersin; hayır senin elindendir. Hiç şüphesiz ki sen her şeye kadirsin." (Al-i İmran-26)

Bütün bu alıntılarda daha da netleştiği gibi "İlahi rızklandırma" düzeninde çalışma ve emek değil, Allah'ın dileği ve keyfiliği belirleyicidir. İslamcı yorumcuların, Kur'an'ın "öncelikle çalışmayı, emeği yüceltti̇ği", insana "ancak çalışmasının karşılığının verileceği", vb. yorumları gerçekte hem bizleri ondan yana aldatmaya çabalamakta hem de inandıklarını söyledikleri Tanrı'nın belirlemelerini çarpıtmaktadırlar. Çünkü ezilenlerin mücadelesi ile oluşan çağdaş insanlık değerleri, özellikle en yüce değerin emek olduğu gerçeğini görmezden gelenleri, hor görmektedir.

Yukarıdaki ayetlerde her şey çok açıktır: Rızk Allah'ın nimetidir, o rızkı "istediğine" açar, "istediğine" kısar-kapatır, "dilediğine" kat kat, hesapsız verir, "dilediğini" daraltır, doğrusu zengin eden, sermaye veren –ve tabii fakir eden– O'dur. Fa-

kirlikten korkarsanız sizi zengin eder, ama şayet "dilerse"; çünkü "âlim ve hâkim olan yalnızca O'dur". O'nun düzeninde birisinin ötekinden derecelerle üstün kılınması çok doğaldır ve bu eşitsizlik düzeni cennette daha da katlanarak sürer. Özetle doğaüstü bir yaratıcıya mal edilen bu düzenin, bugününde olduğu gibi yarınında da eşitlik değil, eşitsizlik vardır.

Böyle olması da çok doğal karşılanmalıdır. Çünkü tanrıların, gerçekte biricik yaratıcı olan insanın kendi ufku dışında biçimlenmeleri söz konusu olamaz. Nitekim Allah ve Kur'an'ı yaratan köleci dönem egemen sınıfının kültürü olduğu için karşımıza keyfilik, eşitsizlik ve mutlakla belirlenen bir tanrı çıkar. Böylece O'na inananlar nezdinde, sömürü ve hak gaspları ile elde edilen zenginliklerin "Allah'ın rızkı", fakirliğin "Allah'ın hikmeti", eşitsizliğin de "kader" olması doğal karşılanır O, "dilediğine mülkü verir ve şerefli kılar, dilediğinden alır ve zelil kılardı", çünkü her şeye o kadirdir!..

Ne var ki günümüzde, çağdaş insanlık değerlerinin ağır baskısı altında olan İslam yorumcuları bu noktada şiddetle itiraz ediyorlar. Bunlardan örneğin Ali Bulaç şöyle yazıyor:

Burada "katı bir kadercilik yoktur. Yani kişi evrende kendi iradesi ve isteğiyle eyleme geçebilme çizgisine gelince kendi kişisel irade ve hürriyetini de kullanabilir. Aksi takdirde dünyadaki zulüm ve sefaletten Allah'ı sorumlu (haşa) tutmak gerekirdi. Oysa irade-i cüz'iyyemiz vardır. Eşyanın kanunlarını (adetullah) değiştirecek güç ve hakka sahip değiliz elbet; ancak kendi hayatımızı yaşamak ve düzenimizi kurmakta hürüz. Durumun yani mülkün doğrudan Allah'ın elinde oluş gerçeğini iki noktada mütaala etmek mümkündür kanısındayım:

"1) Malın sahibinin azmaması, zulme sapmaması, sömürmemesi için zenginlere ihtar; 'dilediğinden mülkü alır zelil edersin'

"2) Fakir olanların hayat faaliyetlerinden yılmamaları, sürekli çalışıp didinmeleri için teşvik, 'mülkü dilediğine verir... dilediğini aziz edersin' mealinden de bunu anlıyoruz. Görü-

lüyor ki..."[55]

Ne denir? Öncelikle yorumcuyu Kur'an ile tutarlılığa, biraz olsun nesnel olmaya ve tabii ahlaka çağırmak durumundayız.

Eğer öne sürüldüğü gibi kişi, "serbestçe iradesini kullanabilecek hale gelinceye kadar" da olsa ona çizilen kader ile belirleniyorsa, sonraki yaşamında da özgürlüğünün çok sınırlı olacağı ve bu sınırlılığın belirleyici sorumlusunun da Allah olduğu açıktır. Nitekim A. Bulaç bunun farkında ve 'haşa' diyerek atlamaya çalışıyor.

Örneğin, Allah eğer bazı insanların kaderini açlık bölgesinde doğmak üzere çizmişse, o insan özgür iradesini kullanacak çağa gelme şansını bile çoğu zaman elde edemeyecek demektir. O çağa gelebilenler ise "Allah'ın" oraya kötü iklim koşulları ve egemenlerin baskısı altında olma "kaderi" yazması nedeniyle, cahil ve güçsüz olacağından -esasen özgür iradenin sınırlarını da çevre ve koşullar saptadığından-, kullanacağı "özgür irade" en iyi ihtimalle bile kendisi ve çocukları için açlık sorununun giderilmesine yetmeyecektir. Oysa "kaderi" Londra'da bir burjuva çocuğu veya Riyad'da bir şeyhin oğlu olarak gelmek olarak "yazılmış" olan birinin özgür iradesinin sınırları, diğeriyle kıyaslanamayacak genişlikte olacaktır. Demek ki eğer hayatı belirleyen "adetullah" ise, kişinin ve toplumların kendi hayatını yaşamak ve düzenini kurmak özgürlüğünün dağıtımında, büyük bir adaletsizlik söz konusu demektir. Kur'an'ın katı bir kadercilik öne sürmediğini kabul etsek bile, "adetullah"ın asgari adalet ölçüleriyle bile çelişki içinde olduğunu ve dünyadaki zulüm ve sefaletteki sorumluluğunu nasıl yadsıyabiliriz? Doğrusu ya mantık yürütme noktasında iş buraya gelince araya bir "haşa" ünlemi koyarak zevahiri kurtarmaya çalışmak çok tutarsız ve basit kaçmaktadır.

Afrika'daki aç Müslümanların, keza toprakları işgal altındaki Filistinli Müslümanların içinde bulunduğu trajik duru-

---

[55] A. Bulaç, a.g.e, s. 306.

mu, eğer salt tarihsel ve güncel maddi gerçeklerle açıklayacaksak, bu durumda zaten doğaüstü güçler söz konusu değildir ve sorunların çözümü için yine insanın ve sürecin belirleyeceği maddi gerçeklere dayanan yöntemlere başvururuz. Bu ve benzeri sorunların biricik sorumlusu maddi gerçekler ise dikkatlerimizi tümüyle buna yöneltiriz. O zaman "kader" diye, "Allah'ın hikmeti" diye, "bizi sınıyor, şükür edelim, yarın nasılsa ödüllendirecek" diye bir mazeretimiz veya afyonumuz kalmayacağı açık.

Ama olayların gelişmesinde, tek olmasa da esas belirleyicinin her şeye kadir olan ilahi-mutlak bir gücü sorumlu tutacaksak, bu durumda olumsuzluklar ve adaletsizliklerden onu nasıl ayrı tutabiliriz. Örneğin bir Filistinli, yaşamını kurmakta nasıl ve ne kadar özgür olabilir? O'nun özgürlüğü vatanının işgali ile kendisine rağmen sınırlanmamış mıdır? Bir Afrikalı, bırakalım yaşamını tayin etmeyi, açlığına çare bulmakta ne derece özgürdür? Hangi insaf yoksunu onun bu durumunu "tembellik veya yeteneksizlikle" açıklayabilir? Kaldı ki öyle bile olsa bu durumda onları yarattığı iddia edilenin sorumluluğunu nasıl görmezden gelebiliriz?

Yorumcumuzdan aktardığımız ilginç mantığa göre yukarıdaki ayetlerde zenginlere, "ellerinizden malınızı alırım, ayağınızı denk alın!.."; fakirlere de, "çok çalışın, çünkü mülkü size de verebilirim!" dendiği anlamı çıkıyormuş!.. Görüldüğü gibi İslamcı ideolog olmanın adeta zorunlu kıldığı, klasik "maharetin" sergilemesi ile karşı karşıyayız.

"İlahi adalet"in açık bir adaletsizlik olduğunu gerçekte şeriat ideologları da görüyorlar. Bin dereden su getirerek onu günümüzün adalet ölçüleri içinde savunulabilir kılma çırpınışları, revizyonları, sorunlarda bir "hikmet" olduğunu öne sürerek "ilahi adalet"in altında yatan adaletsizliği eşelemeyi engellemeleri, hatta dillerinin ucuna geleni "haşa" deyip yutmaları da bundan kaynaklanmıyor mu zaten?

Bu açıdan M. Şeker'in uzun uzun Allah'ın adaletinde "eksiklik bulunmayacağına", onun "çok adaletli" olduğunu, üste-

lik onun adlarından birinin bile "el-Adl" olduğunu, bunun ise "çok adaletli demek" olduğunu, dolayısıyla da "buna göre Allah'ın takdir ettiği her şeyin adaletli" olduğuna tartışmadan inanmak gerektiğini anlatması da ilginçtir.

Görüldüğü gibi kendi inanç kurgularını karşımıza "kanıt" diye sürüyor Şeker. "Bu yüzden insanların onun adaletinde eksiklik bulamayacaklarını, "şayet kendilerine adaletsizlik gibi gelen bir durum görülüyorsa, bunda onların bilmediği hikmetler olduğunu düşünmeleri gerektiğini, böyle düşünmeleri sonucunda adaletsiz zannettikleri şeylerde nice hikmetler olduğunu göreceklerdir."[56]

Bu ve benzeri yorumlar her sağduyulu kişiye mesnetsiz ve şizofrenik gelecektir. Oysa, söz konusu yorumcuları böyle yorumlara iten, onların kişisel yapıları değildir. Aksine günümüz değerlerine uygun hale getirilmeye çalışılan dogmanın, gerçekler karşısında açığa çıkan ilkelliğini başka türlü saklamanın olanaksız olmasından kaynaklanıyor bu durum. Onlar ha bire mızrağı çuvala sığdırmaya çalışıyorlar ama mızrak bir türlü çuvala sığmıyor.

Yukarıda aktardığımız Al-i İmrân suresinin 26. ayetinde ortaya çıkan oldukça önemli bir gerçek de, Kur'an'da "zenginlik" ile "şereflilik", "fakirlik" ile "zelillik"in (hor, hakir, alçak, aşağı tutulan) eş anlamda kullanılmalarıdır. Her ne kadar diğer bazı ayetlerde Müslümanlıkta gerçek değerin iman gücü, iyi ahlaklılık olduğu söylense de Kur'an'ın mantığı Al-i İmrân'da belirtildiği gibi oldukça nettir. Önceden aktardığımız Zuhruf-32'de de insanların birbirlerine derece derece üstün kılınmasındaki ölçütün maddi güç olduğunu görmüştük. M. Şeker'in Mülk-1 ve Al-i İmran-26'ya atfen belirttiği gibi, "mülkün ve kudretin gerçek sahibi olan Allah, mülkü dilediğine verir ve onu da dilediğinden alarak, dilediğini aziz dilediğini perişan eden"[57] bir tanrısal algıyla karşı karşıyayız.

---

[56] Bkz., M. Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 33.
[57] A.g.e., s. 27.

Daha sonra tekrar göreceğimiz gibi bu tipik bir sınıflı toplum mantığıdır. Bu mantıkta Allah'ın "şanslı kulları", onun tarafından mülklendirilen (şereflendirilen, aziz kılınan) derece derece üstün kılınan (diğerlerine işlerini gördürtecek maddi olanaklara kavuşturulan) kişilerdir. Kuşkusuz bunlar bütün sınıflı toplumlarda olduğu gibi küçük bir azınlıktır. Diğer kullara gelince, onlar da derece derece olmak kaydıyla, en alttakileri sefil bırakılmış, dolayısıyla da zelil kılınmış olan, "iş gören" yani emeğini satan veya köle olan geniş kitlelerdir.

Şimdi kendimize soralım: "Şeref"le, "zenginlik" arasında kurulan paralellik dolayısıyla, fakirliğin küçük ve aşağılık görülmesini kabul etmek mümkün mü? Ya da eşitsizliğin doğal, insan onuruyla bağdaşır bir ilişki biçimi olması mümkün mü? Adalet, tüm insanların –mutlak anlamda değil– mevcut kaynakları ortak kullanarak, insanların temel ihtiyaçlarını eşitçe karşılanması, kimsenin kimseden maddi olarak üstün olmaması, diğerlerini kendine bağımlı kılıp kendi hizmetinde kullanacak denli ekonomik güce sahip olmaması değil mi?

Kaderi Allah'ın çizdiğini bir an görmezden gelsek bile örneğin, tembel ve fakir bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelme şanssızlığından Allah'ı değil de kimi sorumlu tutabiliriz? Dinsel mantık çerçevesinde, Allah'ın mutlak iradesi altında olduğu iddia edilen dünyamızdaki keskin sınıf ayrımlarının, cehaletin, açlığın, bilim çare bulamıyor diye milyonlarca insanın hastalıklardan ölmesinin adı adaletsizlik değil midir? Hurileri ve cehennem ateşini bir an unutup, bir kenara atılan muhakeme gücünü tekrar harekete geçirerek, cesaretle düşünelim:

Eğer Allah varsa, tüm bunlara müdahale etmemek adaletsizliğe suç ortağı olmak, daha ötesi bu adaletsizliklerin asli faili olmak demek değil midir? Dünyanın geri kalmış ülkelerinde doğan milyonlarca çocuğun günahı nedir? Neden Allah onların asgari yaşama, sağlık, eğitim olanaklarına sahip koşullarda dünyaya gelmeleri için gücünü kullanmıyor? Allah'ın varlığına sorgusuz inanan herkesin, kendisine sorması gereken bu ve benzeri yüzlerce soru vardır cevaplar iki seçeneklidir: Ya Al-

lah yoktur ve sömürücü egemen güçler onu kendi çıkarları için paravan yapmaktadır ya da adaletsizlikten, egemen güçlerden yanadır; zulme sessiz kalan, daha doğrusu bizzat yapandır. Mutlak egemen olduğunu iddia ettiği dünyada binlerce yıldan beri süregelen adaletsizlik ve zulmü, açlığı ve haksızlıkları göre başka türlü açıklamak mümkün mü?

Büyüğe ve güçlüye düşen biricik davranış tarzı, kendine bağımlı olanlara asgari adalet uygulamaktır. Bırakalım mutlak ve yaratıcı bir güç olduğu iddia edilen Allah'ı, asgari adaleti gerçekleştirmeyen öğretmenin öğrencileri gözünde, babanın çocukları gözünde, yöneticinin yönetilenler gözünde "adaletsiz" olacağı açıktır. Eğer insanüstü bir gücün, doğal olarak adaletsiz olamayacağı düşüncesinden hareket edeceksek, "güç"lü olmanın, hele yaratıcı ve kadir-i mutlak olmanın çok basit bir gereği de, kendi kurallarını yaşama egemen kılmasıdır. O halde rahatlıkla iddia edilebileceği gibi, eğer gerçek hayatta adalet yoksa, demek ki böylesi bir güç de yoktur.

"İslam'ı kendi bütünlüğü içinde ele alacak olursak, mülkün insanlar arası dağılımının farklı olmasının bile adalete daha uygun olduğu görülür. İslam hiçbir şekilde eşitlik ilkesi kabul etmezken fakat adalet ilkesinden de asla vazgeçmez. Eşitlik ilkesi İslam hukukunun ilkelerindendir, fakat ekonomik hayatın değil: İnsan tarak dişleri gibidir. (El-Aclûni) İslam hukuku karşısında herkes eşittir, halife de çoban da, ama iktisadi yaşamda herkes eşit olamaz. Önemli olan iktisadi gelir farklılığının siyasi ve hukuki imtiyaz doğurmamasıdır."[58]

Ekonomik eşitsizlik üzerinde yükselen bir sistemde, insanların tarak dişleri gibi eşit olmasından söz etmek, boş laf değilse nedir?

A. Bulaç ekonomik eşitsizliğin "insan yaratılışının kaçınılmaz, inkâr edilmez gerçeğinin" doğal sonucu olduğunu söyleyerek belli ki gönlünü rahatlatmaya ve bu yolla "Allah'ın adaleti"nin gerçekçi bir adalet olduğunu ispatlamaya çalışıyor.

---

[58] A. Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 306.

Ama bunu yaparken söz konusu mantığın taşıdığı adaletsizliğin boyutlarını, daha da derin ve kapsamlı bir biçimde ortaya koyuyor. Sözü edilen insana dair bir güç olsaydı, bir noktaya kadar kendisine hak verirdik. Çünkü yetenekler ve veriler farklıdır. Bu durum, insanların en ilkel dürtülerinden olan bencillikten kurtulacakları ve bölgesel eşitsizliklerin toplumcu ve planlı bir yaklaşımla ortadan kalkacağı zamana kadar görece maddi farklılıkları kaçınılmaz kılar. Ancak çağımızda insanlık bu noktadaki doğal farklılıkların sınırının bile en alt düzeyde tutulması gerektiğinin farkındadır. Emperyalist devlet anayasalarının sosyal-devleti öngörmesi bu farkındalığın sonucudur.

Ancak insan için en alt sınırlarda tutulması koşuluna bağlı olarak doğal karşıladığımız "eşitsizlik", söz konusu "Allah'ın adaleti" olunca kabul edilemez. Çünkü insanların eşitsizliği, Allah için maddi eşitsizliğin mazereti olamaz. Çünkü insan için kendi iradesi dışında nesnel bir veri olan bu durum, her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın bizzat sorumlu olduğu bir durumdur. Yani iş "Allah'ın adaleti"ne gelince insani düzeydeki sorumuzu değiştirmek durumundayız. İnsanların kimisi sınırsız zengin (şereflil) iken kimisi niçin fakir (zelil!) yaşamaktadır? Bu soru bu kez; insanların kimisi yetenekli iken kimisi niye yeteneksiz, kimisi akıllı iken kimisi niye deli, kimisi Afrika gibi yokluk koşullarında dünyaya gelirken, kimisi niye zengin topraklarda dünyaya geliyor? Bazıları güzel, güçlü, sağlıklı iken diğerleri niçin çirkin, zayıf, sakat, dünyaya geliyor? Yaratıcı güç niçin bunca adaletsiz? Etiyopya'da toprak niye kupkuru? Üstelik bir kısmı da Müslüman olan milyonlarca insanı Allah niye açlığa terk ediyor? Açlığın nedeni kendisi ise, bunu niçin yapıyor? O değil de emperyalizm ise neden yapılanlara göz yumuyor? vb. vb...

Demek ki A. Bulaç, "Allah'ın adaletini" temize çıkarmaya çalışırken O'nun "adalet"inin, ta "yaratılış"tan başlayan çok köklü bir adaletsizlik olduğunu, bu adaletsizliğin yanında fakir-zengin, köleci-köle adaletsizliğinin bile devede kulak ol-

duğunu göstermiş oluyor. Bizden söylemesi, kaş yapayım derken göz çıkarıyor A. Bulaç. Bize kalsa hoş görürüz, insanız ne de olsa, ama insanları ateşte yakmaktan kaçınmayan Tanrı, hoş görür mü bilmem!.. Madem ki her şeye gücü yeten bir yaratıcı var, o halde bunca eşitsizliğin hikmetini ondan sual etmek, insanlar arası ilişkilerde aradığımız asgari adalet normlarını, "en adil" olan bu güçten de beklememiz gerekmez mi?

Eşitsizliğin "adalete daha uygun olduğu" iddiasındaki gelince... Örneğin: Bir babanın çocukları arasında yetenek farkından hareketle cep harçlığı ve yiyecek verirken ayrımı yapmasını A. Bulaç nasıl karşılar acaba? Kendi çocuklarına nasıl davranıyor örneğin? Doğaldır ki bir baba, tüm çocuklarının eşit biçimde beslenmesi, eğitilmesi, giydirilmesi için çalışır. Birini etle diğerini kuru ekmekle beslemez, birine en iyi giyecek ve özel eğitim sunarken diğerini yamalı giydirip okulsuz bırakmaz. Farklılık yapmaya onun gönlü dayanamayacağı gibi böylesi bir farklılık, kardeşler arasında da nifak yaratacağından hoş görülemez. Allah, babaların en büyüğü ve en adaletlisi olması gerektiğine göre, O'nun bir babanın adaletini bile uygulamamasını nasıl açıklayacağız? Hele söz konusu olan, olanak ve yetenekleri sınırlı sıradan bir kişi değil de yaratıcı ve sonsuz güçte olduğu iddia edilen Allah ise, A. Bulaç'ın mazeretlerinin değeri nedir?

Genel anlamda eşitlik fikri açısından Kur'an'ın ne denli sorunlu bir mantığa sahip olduğunu görmek için bir de Nahl-76'yı dinleyelim: "Allah şu iki kişiyi misal verdi: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yüktür. Onu nereye gönderse bir şey getiremez. Şimdi bu adamla, doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu?"

Şimdi yukarıdaki deyişin Muhammed'e ait bir ifade olduğu gerçeğini kabul edecek olursak, her "biçare" insan gibi eşitsizliğe teslim oluyor der çıkarız işin içinden. Ama yok, söz konusu ifadenin her şeyi yaratan, her şeye kadir bir tanrının sözü olduğunu var saydığımızda, işin rengi tamamen değişir.

O kişinin niye "dilsiz", niye "beceriksiz", niye "hiçbir şey getiremez" kılındığını sormak ve bunun bir yaratıcı için adaletsizlikten başka anlama gelemeyeceğini kabul etmek zorunda değil miyiz? Bunun ne hikmeti olabilir? Kendimizi böylesi zorlamaya, muhakeme gücümüz ve iç tutarlılığımızı huri hayalleri suyu yüzü hürmetine bu denli iğdiş etmeye gerek var mı? Tanrı varsa ve adil ve mantıklı ve hoşgörülü ise, buna gerçekten inanıyorsak, bunca kaygılanmaya zaten gerek yok. Çünkü onun mantıksız kullara değil sorgulayan ve öncelikle insanlığa karşı sorumlu bireylere yakınlığı olabilir ancak...

Diğer yandan A. Bulaç, kendi içinde de tutarlılıktan yoksun. Öncelikle kitabının(*) başında burjuvazinin her şeyine veryansın eden sanki kendisi değilmiş gibi "Allah'ın adaletini" burjuva hukuku çerçevesinde savunmaya girişmek de ne oluyor? Önceden değindiğimiz gibi burjuva hukuku, maddi eşitsizliklere değinmeden, onların siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik ve her alanda yarattığı ayrıcalıkları yok sayarak tüm insanların yasa önünde eşit olduğunu, herkesin aynı yükümlülüklere sahip olduğunu belirtir. Burjuva hukuk belgelerinde "eşitlik" iddiaları sık sık vurgulanır. Oysa bu eşitlik anlayışı ekonomik temelden yoksun olduğundan güdüktür. Burjuva hukukunda yasalar zengin ve fakire göre yapılmaz. Üstelik sosyal-devlet bağlamında fakirleri kollayan müeyyidelerle kendini bağlar. Ancak buna rağmen zenginin o yasaların avantajlarından yararlanma olanağı olağanüstü boyutlarda iken fakirin yararlanma olanağı en alt düzeydedir. Burjuva hukukunda kişi mülkiyetinin korunması nasıl son tahlilde zenginlerin ayrıcalıklarının korunması anlamına geliyorsa, İslam hukukunda da durum aynı ama çok daha katıdır. Tüm sınıflı toplumlarda ortak olan bu gerçeği, egemenler ve varlığı onlara bağlı olan-

(*) Genel İslami savunu kitaplarına oranla, yazarının güncel politika sorunlarına olan ilgisinin ve sol literatüre olan yakınlığının yansıması olarak "Çağdaş Kavramlar ve Düzenler" kitabını daha düzeyli bulmakla birlikte diğerleriyle ortak zaaflara sahip olduğunu söylemeden geçemeyeceğim. Kapitalizme yönelik eleştirilerin temelde sosyalizm kaynaklı, sosyalizme yönelik eleştirilerin ise burjuva kaynaklı oluşu ve kitabın örgüsündeki zaaf, ortalama her sorgulayıcı okuyucunun dikkatini çekecek düzeydedir.

lar yüksek sesle ve sürekli tekrarlayıp dururlar: "Fakirlik ve zenginlik insanlar arasındaki doğal farklılıkların doğal sonucudur. Ancak hukuk önünde hak ve özgürlükler açısından tüm yurttaşlar eşittir"! Kabul etmek zorundayız ki burjuvazi, bu noktada çok ama çok ilerdedir. Öyle ki bayrağına "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" sloganı yazar, eşitliğin ve özgürlüğün başlangıç ilkesi olarak eşit oylu seçme hakkını yasalarına geçirir, dolayısıyla kendini sınırlar, evrensel insan hakları bildirgeleri kaleme alır, vb, vb...

Buna karşın din ideologları çok çok geri mevzilerdedir. Çünkü onların referansları, köleci dönem değerlerine dayanır. Üstelik hak ve özgürlükler açısından da gerçekte insanların eşitliğinden söz edilemez. Onlara göre öncelikle biz eşit değiliz, Tanrı bizi her anlamda eşitsiz "yaratmıştır". Tam da bu nedenle, yasalar önünde eşit kılınmamız halinde bile maddi eşitsizlikler üzerine oturan bir 'eşitliğin' sahtekarlıktan başka bir anlamı olmayacaktır. Çünkü hem yoksullar bu hak ve özgürlüklerden gereğince yararlanabilecek bilgi, ilişki, maddi güç ve desteklerden yoksundur hem de insanların bir kısmı zekâ, yetenek ve konum itibariyle diğerlerinden büyük dezavantajlarla "yaratılmışlardır". Atalarımız, "zengin arabasını dağdan aşırır, fakir düz yolda şaşırır" sözü ile bırakalım eşit hukuki durumu, fakirden yana hukuki durumlarda bile gerçek eşitliğin sağlanmasının olanaksızlığını çarpıcı bir biçimde ortaya koyar.

Her aydının rahatlıkla kavrayacağı ve metafizik mantıkla beyni köreltilmemiş her fakir yurttaşın da en temel talebi olduğu gibi, sorunun gerçek çözümü, özellikle ekonomik eşitsizliğe son vermekten geçmektedir. Özetle "insanlar tarak dişleri gibi eşittir" veya "insanlar daha doğarken ellerinden alınamaz eşit hak ve özgürlüklere sahiptirler" gibi İslami (veya burjuva) "eşitlik" söylemleri, ezilenlerin bilincinde eşitlik yanılsaması yaratarak onları söz konusu düzenlere yedeklemekte kullanılan, yaldızlı ama içerikten yoksun sözler olmaktan öte anlam taşımaz. Üstüne üstlük, burjuva hukukunda

insanlar köle-efendi, kadın-erkek, Müslüman-kâfir diye ayrı hukuklara tabi kılınmaz, aksine salt insan olmaları gereği hukuken eşit sayılırlar İslami hukuk ta böylesi ayrımlar vardır. Gerçekler bunca ortadayken Ali Bulaç'ın "yasalar karşısında devlet başkanı da işçi de eşittir" sözünün İslam'cası "halife de çoban da eşittir" ifadesinin değeri nedir? Açık ki böyle bir yargı belirtmesi, bilimsel bir düzlemde değil, olsa olsa ahlaki düzlemde sorgulanabilir.

Allah'ın "en adil" olduğu iddiasını "İslam hukukunun insanları eşit gördüğü" yaklaşımıyla ispat edemeyiz. Çünkü İslamiyet köleci, erkek egemen ve sınıf eşitsizliği üzerine oturan bir ideolojidir. Onun normlarında insan, yurttaş ve birey değil, tebaa ve kuldur. Daha ötesi, sınıf eşitsizliği üzerine oturan burjuva hukukunun, özellikle İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, yanı sıra çocuk, kadın ve ulusal haklara, keza çalışma yaşamı, sosyal güvenceler ve ekonomik yaşama ilişkin yeni sözleşmeleri, hukuki çerçeveleriyle, tüm dinsel hukuk normlarına göre çok ama çok daha demokratik ve adildir. Bu noktada, pek çok İslami kitapta büyük övgü ile nakledilen eşitliğe dair bir öyküyü aktarmalıyız. Söz konusu öyküde,"asil" bir kadının yaptığı hırsızlığa karşı, Muhammed'e cezasının bağışlanması için yollanan aracıların nasıl terslendiği anlatılır. Bu öyküden amaçlanan, "asillerin bile" cezalandırılacağını vurgulayarak yoksul çoğunlukta güven sağlamaktır. Benzeri örneklerin demokratik burjuva ülkelerde çok daha fazla olması da sorunun özünü değiştirmiyor. "Cahiliye" devrinin ölçüsü kaçmış keyfiliği karşısında gelişebilmek, çoğunluk nezdinde inanılırlığını devam ettirebilmek için İslamiyetin "asil" bir kadının kişisel zaafını cezalandırabilir. Aksi bir davranış Müslümanlığın daha en baştan inanılırlığını kaybetmesi demek olacaktır. Üstelik unutulmamalıdır ki bir asilin bile af edilmemesi yoluyla gösterilen kararlılık, genel olarak mülk sahibi sınıfların mal güvenliği adına gösterilen bir kararlılıktır. Değil mi ki Kur'an, el kesmeyi bunun için ibret diye gündeme getiriyor, asil bir

kadının elini kesmekten daha büyük bir ibret olabilir mi?

Bu noktada gözden kaçırılmaması gereken, bu cezanın, önceden de belirttiğimiz gibi genelde fakir tabakalara yönelik zenginlerin çıkarları adına olmasıdır. Çünkü hırsızlığın maddi koşulları fakirlikte, korunması gereken mal sahipliği ise zenginliktedir. Yani mantık, tartışmasız mülk sahibi sınıfın mantığıdır. Kervanlara yönelik hırsızlıkta cezanın artması da, daha çok zenginlerin işlediği suçlarda somut cezalar konulmamış olması da hep bu gerçeği ispatlar.

Şimdiye kadar gördüğümüz ve daha da göreceğimiz gibi İslamiyet, kölecilik dahil en uç düzeyde sınıf farklılıklarını ve sınırsız zenginlikle zelillik derecesinde fakirlik arasındaki eşitsizliği, Tanrı nezdinde kutsayan, ekonomi politikası da bu temelde biçimlenen bir sistemdir.

Ne var ki emekten yana çağdaş insanlık değerlerinin ağır baskısı karşısında, cennet-cehennem illüzyonunun yetmeyeceğini gören kimi İslami çevreler, yığınlar üzerindeki etkilerini genişletebilmek için ısrarla aksini kanıtlamaya çabalarlar. Yine A. Bulaç'a dönelim:

"...Kur'an, fakir zengin ikiliğini kabul etmiştir. Ancak temelde bir geçim ve imtihan aracı olan üretim mallarının belirli şahısların elinde (tekelinde) kalmasını şiddetle tenkit eder ve mal (yalnız) içinizde zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın (Haşr-7) der."[59]

"Ek olarak duruma ve ihtiyaca göre yüzde 5-10 ve daha fazla yeni vergiler tespit etmek İslam devletinin tabii hakkıdır. Hatta ferdin sermayesi zamanla büyüyerek topluma tahakküm edecek seviyeye gelince aynı şekilde devlet, bu sermayeyi ya asgari-makul bir sınıra indirir ya da tamamen ferdin elinden alabilir. Çünkü umumun menfaati için ferdin menfaatinin ilgası İslam hukukunun temel ilkelerindendir. Zekat faizin aksine parayı zenginden fakire aktarır."[60]

---

[59] *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 284

[60] A.g.e., s. 304.

"Rızkın ve nimetlerin derece derece dağıtımında görülen bu farklılık hayat faaliyetlerinin devamı, canlılığı ve dinamizmi içindir. Ağır yatırımları ve umumi kaynakları devletin kontrol ve mülkiyetinde bırakmak üzere küçük ticari ilişkilerde ve belirli ekonomik girişimlerde varlıklı ve varlıksız, yani zenginfakir ikilemesinin doğması gayet doğaldır."(61)

A. Bulaç'ın bu alıntılarında net olarak görülen mantık, gerçekte İslami dayanaktan yoksundur. Yukarıdaki iddialar Kur'an'da yer alan ayetlerle desteklenmez. Kur'an'ın, "malların belli şahısların elinde kalmasını şiddetle tenkit etmesi" söz konusu olmadığı gibi aksine, belli kişilere "sınırsız" rızk vermek, bizzat Kur'an'da da sıkça belirtildiği gibi, Allah'ın "adaleti"nin doğal bir gereğidir. Dolayısıyla A. Bulaç'ın iddiası, gerçekte kendi orta sınıf bakış açısını Kur'an'a yamayarak onu revize etmekten başka bir anlam taşımamaktadır. Üstelik o, Kur'an'la çelişen iddialarını "İslam hukukunun temel ilkeleri" olarak sunabilecek, Kur'an'ın kendi mantığını kendisine "şiddetle tenkit" ettirecek denli ifrata varabilmektedir. Sermaye büyüdükçe zekat oranını düşüren İslami anlayışa karşın, yüzde 5-10'luk yeni vergiler konulabileceği iddiası da hakeza. Her şey Kur'an'ı tahrif temelinde biçimlenmektedir.(*) Hele ferdin sermayesi büyüyüp topluma tahakküm edecek düzeye gelince, devletin buna kısmen ya da tamamen "el koyması" ve bunu "genelin çıkarı adına yapmasının İslam'ın temel ilkelerinden" olduğunun ilan edilmesi, tam anlamıyla bir müşriklik göstergesidir. Bulaç, sanki ilahi, değiştirilemez bir ideoloji adına değil de görece toplumcu bir ideoloji adına

(61) A.g.e., s. 310.

(*) Kaldı ki bir an bunu doğru kabul edelim. Bu durumda bile A. Bulaç, İslamiyeti burjuva hukukunun çok gerilerinde seyretmekten kurtarabilmiş olmuyor. Bilineceği gibi günümüzde burjuva vergi yasası sermayeyi yüzde 40-60'lara varabilen oranda vergilendirmek şeklinde maddeler içerir, hem de özel koşullarla sınırlamadan. Bu noktada burjuvazinin dürüstçe vergi vermemesi, kaçırması, burjuva devletin de göz yumması vb. mazeretlerle İslamiyeti aklamak yine mümkün değildir, çünkü "Asr-ı saadet"de dahil İslam tarihinde de durum aynı olmuştur; işin bu yanı da, özel mülkiyetçiliğin ne devlet ne Allah gücü tanımayan kendi doğasında yatmaktadır; dolayısıyla sorun onu, hem de sınırsızca kutsayıp kutsamamakta düğümleniyor, birbirinden görece farklı önermelerde değil!

konuşuyor gibidir.

İslam'da böyle komünizan düşüncelere yer olmadığı açıktır. Aksine Kur'an'ın mülkiyete saygı ve kişi mallarının korunmasında diğer sınıflı toplum hukuklarından da ileri giderek, onları Tanrı katında kutsama düzeyinde bir duyarlılık göstermektedir. Toplum çıkarlarını ise ancak bu mülkiyete zarar gelmemek koşuluyla, onlara bağlı olarak koruma duyarlılığı gösteren Kur'an'a yönelik bu zorlamalar, iddia sahiplerini olsa olsa müşrik durumuna düşürmektedir. Kaldı ki İslamiyetin çıktığı dönemdeki uygulamalar da Kur'an'a ek olarak bu iddiayı yalanlamaktadır. O yüzyılda kabile şeklinde örgütlenmiş olan Arap topluluklarında, kabile şefleri hem ekonomik güç hem de siyasal-toplumsal egemenlik odaklarıydı. Ve tabii aynı durum İslamiyet sonrasında da devam etmiştir. İslamiyet bu kesimlere, merkezi bir toplumsal örgütlenmenin genişleyen yeniden üretim çıkarlarının gereği, zorunlu vergi olarak zekat, yanı sıra sadakanın teşviki dışında bir yükümlülük getirmez. Üstelik elde edilen ganimetlerde de ağırlıklı payı ve yönetimde inisiyatifi, onlara verir. Ek olarak mülkiyetin güvencesini de ilahi boyutlara yükselten İslam, köle mülkiyetinin meşruiyetini de tartışma konusu yapmaz.

Kur'an'daki hangi ayetin hangi anlama geldiğini açıklamak, normal koşullarda bizim değil Kur'an tefsircilerinin işi olmalıydı. Ancak kendi inançlarına yönelik tahrifatlarla bizi, sıklıkla onları düzeltme ve gerçek durumu açıklama görevi ile karşı karşıya bırakıyorlar. Bu noktada A. Bulaç'lara karşı, Haşr-7'nin anlamına aydınlık getirmek durumundayız:

Ahlak bölümünde de gördüğümüz gibi İslami oluşum, konumunu güçlendirdikçe bir başka egemen, güçle eşit koşullarda, bir arada yaşayamaz olur. Dikkatini, önceden kendisine kucak açmış olan Yahudilere çevirerek Medine'nin tek egemeni olmaya yönelir. Birinci hedef Beni-Nadir Yahudileridir ve bahane hazırdır. İdeolojik olarak kendileriyle polemiklere girip Müslümanların kafalarını karıştırmaları yetmezmiş gibi üstüne üstlük Beni-Nadir'in şefi, Ebu Süfyan'la

görüşmüşlerdir. İlk iş Yahudi lideri Ka'b b. Eşref, Peygamberin süt kardeşi Muhammed b. Mesleme'ye öldürtülür. Bu da yetmez, ardından ayet düzenlenip onlara Allah'tan "sürgün" cezası "indirilir" ve keyfiyet Yahudilere bildirili Ötesi biliniyor... İş, Beni-Nadir'in sürgününü takiben el konulan malların paylaşımına, yani meselenin özüne gelince işler çatallaşır. Çünkü beklentilerin aksine, Muhammed onları sadece muhacirlere ve kendine ayırmak düşüncesindedir. Ne var ki kuşatma sırasında Yahudi hurmalıklarının imhasında da olduğu gibi, bu noktada da Ensar'ın, yani Medinelilerin muhalefetiyle karşılaşır. Bu durumlarda hep olageldiği gibi "yukarıdan" ayet inmesi artık kaçınılmazdır!

Hurmalık imhasında, "hani sen yeryüzünde fesat çıkartmamakla emrolunmuştun" diyen itirazların, Müslümanlarda neden olduğu tereddüde karşı; "İnkâr edenlerin yurtlarındaki hurmalıkları kesmeniz veya kökleri üzerinde bırakmanız Allah'ın izniyledir ve O'nun emrinden çıkanları rezil etmesi içindir" diyen Haşr-5 indirilir. Ardından, paylaşımı düzenlemek için "Allah'ın Resulüne ganimet olarak verdiği, kâfirlerden kalan mallar için siz ne at ne de deve koşturdunuz, fakat Allah peygamberlerini dilediğine galip getirir, O her şeye kadirdir" diyen Haşr-6 gelir. Böylece, düşman addedilenlerden silah kullanmadan ele geçirilen malların (fey), paylaştırılma zorunluluğuna tabi olmadığı kuralı getirilir. İşte bu ifadelerin ışığında; "Fethedilen ülke halkının mallarından Allah'ın ganimet olarak Peygamberine verdiği mallar, Allah, Peygamber, yakınlar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece mallar içinizden yalnız zenginler arasında dönüp dolaşmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi yasakladıysa ondan kaçının. Allah'tan korkun, şüphesiz Allah'ın azabı pek şiddetlidir" diyen Haşr-7 düzenlenir.

Dikkat edilirse peygambere mutlak itaat ve tehdit de dahil hiçbir ayrıntı ihmal edilmemiştir. Her şey böylece netleştirildikten sonra, malların kime verileceği sorusunun somut yanıtı, "Tanrı"ya verdirilir: "O fey, yurtlarından ve mallarından

uzaklaştırılmış olan, Allah'tan lütuf ve rıza dileyen, ... fakir Muhacirlerin [yani Mekkelilerin]dir..." (Haşr-8). Tartışma bitmiştir... İşte bu kadar!

Kıssadan hisse: Görüldüğü gibi Kur'an'da bulunabilecek bu tek "toplumcu" ifadede bile genel bir yaklaşımdan değil, iki Müslüman ekip, yani Mekkeliler ve Medineliler, arasındaki ganimet paylaşımı sorununun çözümünden söz edilmektedir. Nitekim diğer Yahudi kabilelerinin mallarının talanında, Bulaç'ın iddiasını haklı çıkaracak en küçük bir yaklaşım söz konusu değildir. Ama çağdaş değerlerin neden olduğu kompleks, A. Bulaç ve benzerlerini Kur'an'ı bile tahrif etme yoluna itmektedir. Öte yandan, bu vb. pek çok ayette, İslamcı demagojinin özenle hasır altı etmeye çalıştığı, çok daha önemli bir başka gerçek ifade edilir. O da Kur'an hukukunun gerçekte bir talan hukuku olduğudur. Nitekim O, böylesi bir hukuk olarak tıpkı kölecilik, zelillik ve yenilen tarafın kadınlarının ırzlarına geçme konularında olduğu gibi, bu ahlak dışı mekanizmayı da tartışma konusu yapmaz. Sadece onun nasıl düzenleneceği ayrıntılarıyla uğraşır. Bu işin asıl trajik yanı ise bu gün birilerinin karşımıza geçip, burjuva hukukuyla bile kıyas kabul etmeyecek gerilikteki bu hukuk adına, ahlakçılık, adaletçilik, eşitlikçilik tartışmasına girmeleridir. Garip bir durum gerçekten!

Çağdaş değerlerin baskısı öylesi yoğun bir demagojik atmosfer yaratıyor ki, her şeye rağmen onunla tartışmayı sürdürmek zorundayız:

Örneğin "toplum çıkarları adına kişi çıkarının çiğnenmesinin temel İslami ilke olduğunu" iddia etmektedirler. Buna Kur'an'dan bulunabilecek en küçük bir dayanak olmaması bir yana, Bulaç'ın 30 sayfa sonra, "hiçbir zaman İslam, topluma ferdi ezdirmez" diyerek önceden dedikleriyle çelişkiye düşmek pahasına İslam'ın da gerçek görüşünü ifade eder.(*) Her

(*) Tabii burada bir şey özellikle gözden kaçırılmamalıdır: "İslam topluma ferdi ezdirmez"in İslami anlamı, Müslüman bir sermayedarın çıkarlarına toplum adına el konulamayacağıdır; yoksa burada İslam'ın, örneğin başka inançtan birinin malına, başka halkların topraklarına, hatta ka-

ne kadar cümle, "toplum üzerinde hiçbir fert veya hâkimiyeti kabul etmez" diye devam ediyorsa da bu cümlenin öncesinde, "toplumun çıkarlarını ferdin çıkarlarına tercih etmek, çatıştıkları yerde toplum çıkarlarını korumak" diye tanımladığı sosyalizmden ayrımını koymak için, İslam'da ferdin topluma ezdirilmeyeceğini belirtmeye özen gösterir. Yani bir bütün içinde ele alındığında önceden belirtilen "umumun menfaati için ferdin menfaatinin ilgasının temel bir İslami ilke" olduğu iddiası, bizzat yazarın kendisi tarafından reddedilmiş olmaktadır.

Şu nokta Kur'an'da oldukça nettir: İslam'da meşru sayılan yollardan elde edilen sermayeye başkalarının toplum, devlet, fakirler, vb. adına göz koymaları, kesinlikle harama el uzatmak demektir. Burada hemen belirtelim ki faiz ve onun katlanarak yinelenmesi anlamında riba hariç, İslam'ın "meşru" yolları ile kapitalizmin "meşru" yolları aynıdır. Karaborsacılık, sahtekârlık vb. tüm sınıflı toplum hukuklarında zaten yasaklanmıştır. Ne var ki başta İslam olmak üzere, tüm sınıflı toplum hukuklarında böyle gayrı-meşru yollardan zenginleşmenin kapıları hep aralıktır. "Asa-ı saadet" denilen dönemdeki örnekler de buna işaret etmiyor mu zaten? "Meşru" sayılan yoldan elde edilen sermaye, ne kadar sınırsız olursa olsun, Allah'ın verdiği "helal rızk"tır ve Kur'an adına kimse ona dokunamaz. "Kullar kaderlerine razı" olacaklardır, çünkü

---

dın ve çocuklarına el konulmayacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Günümüzde ulaşılmış ve insana, hangi inançtan olursa olsun salt insan olmaktan dolayı eşit haklar ve dokunulmazlıklar tanıyan çağdaş insanlık ahlakı ve hukuku İslamiyetin ufku dışındadır. Aksine o kadınlar ve köleler için olduğu gibi, Müslüman olmayanlara da ayrı bir hukuk getirir. Önceden aktardığımız ayet ve pratikler yanı sıra Sahih-i Müslim'de aktarılan; "lailahe illallah Muhammedün Resulullah deyinceye, namazlarını kılıncaya, zekâtlarını verinceye kadar insanlarla harbetmekle emrolundum. Bunları yaptıkları vakit canlarını ve mallarını benden korurlar..." (*İslami İktisadın Esasları*, Prof. E. Ebussuud, Hisar Yay., s. 31) hadisi de İslam'ın soruna ilişkin mantığını ortaya koyar. Ebu Hureyre'den aktarılan bir diğer hadiste de belirtildiği gibi, "Müslümanın kanı, malı ve ırzı diğer Müslümanlara haramdır", ama Müslüman olmayanlarınki değildir. Daha ötesi, "Allah'ın emirleri/nizamı" vb. adı altında o anda iktidarı elde tutanların, son tahlilde çıkarlarca belirlenen keyfiyetiyle ezemeyeceği, el koyamayacağı hiçbir mal, hiçbir hak, hiçbir can ve özgürlük yoktur; yeter ki dengeler buna el versin, yoksa İslami hukuk çerçevesinde önlerinde hiçbir engel yoktur. Dolayısıyla bırakalım adil bir ekonomik yapıyı, ahlakçı bir çıkış için bile İslamiyetin tutarlı ve savunulabilir bir bayrak oluşturması mümkün değildir.

"kimine kat kat vererek kimini zelil ederek onları sınavdan geçiren Allah'tır"! Bu noktada zekat da gerçek anlamda zenginden alıp fakire vermek değil, her yıl sermayesini ortalama yüzde 25 oranında artıran zenginlerin malından, yüzde 2,5 –ve giderek azalan– oranda fakire sus payı vermektir.

Sermayenin topluma egemen olmasına gelince, bu olay kişilerin iradesi dışında nesnel bir olgudur. Nerede sermayenin özel ellerde merkezileşmesi varsa orada, ekonomik gücü ellerinde tutanların tek yanlı egemenliği kaçınılmazdır. Sermayenin bu tahakküm altına alan yapısı İslamiyet, Hıristiyanlık veya kapitalizm, feodalizm dinlemez. Ekonomisi özel sektör ağırlıklı olan, kabile, toprak, ticaret, banka ve sanayi beylerinin ekonomik hayatta ağırlıklı olduğu her sınıflı toplumda, bunların siyasal-toplumsal egemenliği de kaçınılmazdır. Bu egemenlik odaklarına son verilmesi, uygun düzeyde sınırlaması, ekonomik iktidar olanaklarının –büyük sanayi, madenler, büyük topraklar, alt yapı kurumları, vb., yani A. Bulaç' ın deyimiyle "ağır yatırımlar ve umumi kaynaklar"ın– devletin kontrol ve mülkiyetine alınması ve ekonomik etkinliklerden sadece küçük olanlarının kişilere bırakılmasının adı İslamiyet değil, toplumculuk veya devlet kapitalizmidir. Bu, çok büyük –sınırsız mülk ile zelillik derecesinde– eşitsizlikleri "ilahi adalet", "imtihan yöntemi" olarak niteleyen İslam'dan tamamen ayrı bir şeydir. Topraklarında büyük maden kaynakları bulunan kişinin zenginliği, İslamiyete göre "Allah'ın ihsan ettiği rızık"tır. Oysa, toplum çıkarını esas alan sosyalizme göre, o madenler söz konusu kişinin değil, toplumundur, dolayısıyla tasarrufu da topluma aittir ve bu iki sistem temelden farklıdır.

İslam'ın açık revizyonu pahasına çizilen söz bu ekonomik politika, toplumsal gereksinimler karşısında yetersizliği yanı sıra sosyalist değerleri İslamiyete mal etmesi bakımından da eklektik bir nitelik taşır. Ancak bunlarla birlikte görece ilerici bir yaklaşım olduğu da belirtilmelidir. Sınıfsal temelleriyle açıklanacak olursa, bu yaklaşım orta sınıfların geleneksel kesimle-

rinin çıkarlarıyla örtüşmektedir. Büyük sermayenin çağdaş ideolojisi olan kozmopolitizm ve onun düzeniyle kendisini bütünleştiremeyen orta sınıfların, çareyi geleneksel değer yargılarına sarılmakta arayan kesimleri tarafından yeniden tanımlanmış, özcesi orta sınıf çıkarlarının kalıplarına dökülmüş, yeni bir "İslamiyet" ile karşı karşıyayız.

Kölelik, ceza hukukundaki kısas ve vahşet, talan, kadın haklarına getirdiği ağır kısıtlamalar, en küçük bir özgürlük alanı bırakmayan siyasal tekelci karakteri ve tabii mutlak dogmatizmi ile İslamiyet, çağdaş dünyada burjuva egemen sınıf için temel ideoloji olmayı bizzat kendisi olanaksızlaştırır. Buna rağmen yine aynı egemen sınıf tarafından, halkın belli kesimlerinin düzen içi tutulması ve eşitsizliğe karşı mücadele etmemesinin gereği olarak özellikle desteklenir. Politik bir ideoloji olarak İslamcılık da, kendini ancak, "ahlakçılık", "sınıf farklılaşmasının sınırlanması" gibi misyonlar yüklenerek üretebilir.

Bu açıdan, her şeyi öğütüp yutan tekelci düzene ve onun ideolojisine karşı, kendini var edebilmek telaşında olan geleneksel orta sınıfın en geri kesimlerinin çıkar ve zihniyetleriyle örtüşür. Bu faktörlere ek olarak, 150 yıllık çağdaş dünya tarihine damgasını vuran sosyalizm ve demokrasi mücadeleleri sonunda, İslam'ın artık gerçek haliyle, yani bir köleci-tüccar egemen sınıf ideolojisi olarak, kendini üretebilmesi olanaksızlaşır ve yeni, ahlakçı, orta sınıf çıkarlarından yana bir "İslamiyet" haline gelir. Değişen evrensel değerler ve yeni sınıf dengeleri ışığında, gerçek İslamiyetin mümkün olabilen en geniş revizyonuyla, yeniden tanımlanan yeni bir "İslamiyet" söz konusudur.(*)

(*) Ancak bu noktada şu gerçeğin altı özellikle çizilmelidir: Bu "İslamiyetin" de ömrü muhalefet olmasıyla sınırlıdır; iktidar olduğu her durumda tüm böylesi revizyonların ömrü, birilerinin onlara, bizim de başından beri gösteregeldiğimiz "Tanrı hükümlerini" göstermesiyle sınırlıdır ki, o noktada artık önceden verilmiş hiçbir demokrasi sözünün, hiçbir kadın hakkının ve tabii hiçbir orta sınıf güvencesi ve eşitlikçiliğin hükmü olamaz! Meşruiyetini yalnız ve yalnızca kendinden aldığından ve çağdaş dünyada, "tanrı sözü" diyerek köleci dönem hükümlerini uygulamak gibi onulmaz bir handikapla malul olduğundandır ki dış baskıların da pek fazla hükmü olmayacaktır; ta ki artık kendini üretemez hale gelecek denli ekonomik ve insan kaynaklarını bizzat

Özetle diyeceğimiz, şeriat, "hiçbir şekilde eşitlik ilkesini kabul etmediğinden" dahası, sınırsız eşitsizliği kutsadığından, adaletsiz bir düzendir. Onun "adaletten asla vazgeçmemesi", "sosyal adalet öngörmesi" gibi iddiaların değeri, burjuvazinin "adaletten vazgeçmemesi" iddiasının değeri kadar bile değildir. Çünkü burjuva düzen, hiç olmazsa sınıf dengeleri için mücadeleyi meşru kılan boşluklara ve kabullere sahipken, din, ayetlerde de gördüğümüz gibi bunu kadere (tanrısal iradeye) isyan olarak haram kılar, hoşgörü göstermez.

Oysa tanrısal düzen, "insanların bir kısmının diğerlerinden üstün kılınmasıyla" övündüğü yetmezmiş gibi, bu eşitsizlikler açısından "şüphesiz ki ahirette daha büyük dereceler ve daha yüce üstünlükler vardır" (İsra-21) diyen bir bakış açısına sahiptir. Kur'an, adalet, mülkiyet hakkını hiçbir biçimde eleştiri konusu yapmayan, sosyal koşullardaki farklılığı ve ekonomik eşitsizliği sınırsız ve üstünlük yaratıcı niteliğiyle meşru gören bir anlayışla örtüşmektedir. Bu niteliğiyle insanlığın adalet ülküsünden uzak olup, tarih boyunca eşitsizliği değiştirilemez bir kader olarak insanlığa benimsetmeye çalışmış olan egemenlerin hedefleriyle örtüşmektedir.

tüketene kadar; ki o durumda da eğer emperyalizmin işbirlikçisi değilse, her türden muhalefeti ezmeye çalışması, "Allah adına" toplumsal cinnetiyle "küfre" teslim olmamak adına her şeyi ama her şeyi yapması, içsel mantığına çok daha uygun düşmektedir. Bu noktada muhalif İslam adına olumlu insancıl değerlerle uyum içinde olan İslamcı aydınların hiç mi hiç bir işlevleri olmayacaktır; çünkü öyle bir dünyada öncelikle kendilerine fikir ve can güvenliği olanağı olmayacaktır.

Sekizinci Bölüm

İSLAMDA SOSYAL ADALET ÖNGÖRÜLMÜŞ MÜDÜR?

Önceki bölümlerde net olarak gördüğümüz gibi Kur'an, fakirliği, tam da o günün egemen sınıfının gözüyle, "küçüklük", "zayıflık", "düşüklük", "aşağılık durum-zelillik", "korkulacak şey" ve temelde "Allah'ın rızk vermemesi" ve hatta bir "cezalandırma" olarak görür. Bu bağlamda da, "fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi kendi lütfundan zenginleştirir" (Tevbe-28) gibi ilginç yaklaşımlar sunar.

"Ulu Peygamber, 'Salih kişi için güzel mal ne iyi şeydir' mübarek sözleri ile mal ve mülk sahibi olmanın güzel bir şey olduğunu beyan etmiş"tir.[62] Genel olarak İslamiyet, zenginliğin, "şükür gerektiren bir nimet olduğunu sık sık tembih eder." Buna karşılık "fakirliği de bir problem olarak kabul eder. Hatta öylesine bir problem ki, sık sık kendisinden Allah'a sığınılır."[63]

N. Erdoğan'ın, "şu hadisi okuyunca şaşırmayın" ifadesiyle aktardığına göre İslam Peygamberi, "Fakirlik neredeyse küfür olacak" demiştir. Yine O, "Allah'ım, küfürden ve fakirlikten sana sığınırım" diyen bir diğer hadise atfen; "görüyorsunuz ya, Allah'ın elçisi küfürden Allah'a sığınırken fakirliği de zikretmiş, ondan da sığınmıştır. Eğer fakirliğin inanca

---

[62] Naim Erdoğan, *İslam'da Ekonomik Düzen*, s. 19.
[63] A.g.e., s. 18.

(olumsuz) etkisi olmasaydı Allah'ın elçisi ondan Allah'a sığınır mıydı?"[64]

İşte fakirlik bu denli büyük bir sorun olarak görülmektedir. Bu durumda doğaldır ki ondan kurtuluş da bu öneme uygun bir şekilde ele alınacaktır. Ancak tam da bu haklı beklentiye girdiğimiz anda, büyük bir hayal kırıklığı bizi beklemektedir. Çünkü İslamiyet sorunun önemini görmekte, ama bu öneme uygun bir çözüm üretme gereksinimi duymamaktadır. Burada fakirlik sorunundan kurtuluş, toplumsal düzlemde ve kurumsal olarak çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmez. Aksine bireysel düzlemde ve şükür karşılığında elde edilecek bir nimet olarak görülür. "Seni fakir bulup zenginleştirmedi mi" (Duha-8); "Onu hatır ve hayaline gelmeyecek bir cihetten rızklandırır" (Talak-3) gibi ifadelerle bilim dışı anlayışlara yönlendirir. Bununla da yetinmez, fakirlik ve eşitsizlik sorununu, öbür dünyadaki tasnif için bir sınav gerekçesi yapar: "... Size verdiği (nimetler) hususunda sizi imtihana çekmek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur. Şüphe yok ki Rabbin cezası çabuk olandır ve gerçekten bağışlayan, merhamet edendir." (En'am-165) Ve her ne kadar kadınlara seslenilerek söylenmişse de, Nisa-32'de bir ilke olarak ifade edildiği gibi "Allah'ın kiminiz kiminizden üstün kıldığı şeylere göz dikmeyin" diyerek bir mantık bütünlüğü sergiler.

Bunun sonucu olarak İslami iktidarlar, kendi memleketlerinde olduğu gibi, egemen oldukları memleketlerde de eşitsizliğe karşı bir çözüm üretme gereksinimi duymayacaklardır. Değil mi ki mevcut durum Tanrının denetimi altında ve değil mi ki insanlığı sürekli denetleyen bu Tanrı, zenginleştirmek için insanlardan daha çok daha çok şükür beklemektedir, değil mi ki zenginleştirmemesi halinde bile bunun bir nedeni vardır ve gerçekte sınava çekmektedir, değil mi ki aslolan bu dünya değil, öbür dünyadır, o halde iktidarlar da halklarının

---

[64] A.g.e., s. 21.

yoksulluk sorununu kendilerine sorun edinmeyeceklerdir. Aksi taktirde cihadı emreden, emir-ül müminuna itaati emreden, kadın erkek ilişkilerinden, Ebu Leheb'in karısına kadar her şeyden söz eden Tanrı, sosyal devletten, yöneticilerin eşitlik sorumluluğundan da söz ederdi. Oysa o istediğine verir istediğine vermez! Keyfiyet bu olduğuna göre sosyal adalet peşinde koşmak şeriatı revizyona sokmak, dolayısıyla şirktir! Şirk ise, bizzat hadiste ifade edildiği gibi, "en büyük günah" tır.

Söz konusu dönem içinde hadislere de yansıdığı gibi, "fakirlik endişesiyle öz evlatlarını katletmek" en büyük günahlardan sayılmıştır. Yani bizzat Peygamberin yaşadığı dönemde fakirlik sorunu bu denli ciddi. Hadis'e atfen N. Erdoğan'ca yapılan yorumda, "İnsanların fakirlik endişesiyle işledikleri bu korkunç günahlara temas etmekle, İslam, iktisadi bunalımların nelere sebep olabileceği açık olarak anlatmıştır."[65] Ama sorunun bu ciddiyetine rağmen somut, çözüm üretebilir bir önlem geliştirilmemiştir.

Bu sistem içinde fakirler, Allah'ın ödüllendirilmiş kullarının vereceği rızka muhtaç bırakılmış, dolayısıyla bunun karşılığında da kendilerine üstün tutulmuş kullara minnetle yükümlü insanlar konumuna düşürülmüşlerdir. Esasen İslam'da insanların mevzilenmesi de mülk temelindedir. En tepede Allah yer alır ve tüm mülkler onundur. Hemen altında, en çok mülk veya kontrol yetkisi verdiği ve uyruğunu yönetmekle yükümlü kıldığı halifeler, padişahlar, emir sahipleri, sınırsız rızk ve iktidar sahipleri... Bunlar aynı zamanda Allah'ın belirlediği çerçevede rızk dağıtma konumundadır. "Allah'ın malı" varsayılan ülkelerin zenginliğinin tasarruf hakkı, bunlara bahşedilmiştir ve verdikleri geçimlik karşılığında, uyruklarını söz konusu düzenin yeniden üretimi için çalıştırır, savaştırır ve kayıtsız şartsız itaat beklerler.

Geçen yüzyıla kadar tüm Arap ve Müslümanlarda toplumsal yaşam böyle olmuştur. Tabii bu durum sosyo ekono-

---

[65] A.g.e., s. 31.

mik koşulların gereğidir, ancak kabul edilmelidir ki İslamiyet de bununla uyum içinde olmuştur. Ulema, yapının ideolojik meşrulaştırıcısı işlevi görmüş, bu işbölümünün sonucu olarak ta 7. yüzyılda olduğu gibi göksel bir irade çıkıp, ey benim adına dünyayı adaletsizlikle yönetenler, size ne oluyor, ben size böyle dememiştim, Musevilik ve Hıristiyanlığa yaptığınız gibi, bin küsur yıldır Müslümanlığın da içine ettiniz dememiştir! Tanrı'nın müdahale etmediği bu statü, dünyanın değişen koşullarına bağlı olarak 19. yüzyıldan itibaren değişim sürecine girecektir. Bu yüzyılda burjuva egemenlik adına başlayan yayılmacılık bu içe kapalı sistemi parçalanmaya, sömürgeleştirmeye başlayacaktır. Tabii süreç salt olumsuzluklardan ibaret değildir; aynı dönemde İslam dünyası, o zamana kadar sınırlarından içeri sokmadığı değerlerle de tanışacak ve dünya çapında eşitlik, özgürlük, bağımsızlık, insan hakları, emeğin yüceliği gibi değerler de sınırlarını zorlamaya başlayacaktır. Yaşam biçiminden siyasi otoritenin şekillenmesine ve meşruiyet dayanaklarına kadar her şey, değişim baskısıyla karşı karşıya kalacaktır. Ancak İslamiyetin temsilci ve ulemaları, bu değişim baskısına, özellikle adalet, kadın, insan hakları, monarşi ve hilafetin kötülüğü, seçim, eşitlik, köleliğin lağvedilmesi, bilimin yol göstericiliği, vb. noktalarda karşı çıkacaktır.

Özetle egemen sistem olduğu bütün yüzyıllar içinde şeriat, bırakalım fakirlik sorununun çözümünü, onu ciddi bir sorun olarak bile kabul etmemiştir. Varsa yoksa 'gavur' topraklarına yönelik gaza akınları yapılmış ve buralardan elde edilen birikimlerle sarayların, devlet bürokrasisinin sefahat ve güvenliği sağlanmıştır. Fetih yapılamaz hale gelinince de, bu kez yine aynı haksız ihtiyaçlar adına, içeride sömürü arttırılmış, eşitsizlik ve yoksulluk daha da katmerli bir hâl almıştır. Bu 1400 yıllık süreçte, fetihlerin olduğu kadar eşitsizliğin de ideolojik olarak meşrulaştırılması görevini şeriat yüklenmiştir. Fakirlerin avutulması da unutulmamıştır kuşkusuz. Ama bu görev birkaç istisna dışında, Kur'an'da değil hadislerde yerine getirilmiştir. Birincil önemde ve asıl bağlayıcı olan Kur'an

ayetleri; rızk, nimet, şükür, sınırsız eşitsizliğin meşruiyeti ve zenginliğin övülmesi ekseninde şekillenmiştir. Ancak kamu vicdanında gelişen tepkiler yanı sıra düzenin yeniden üretiminin gerekleri, fakirlere seslenen ifadeleri de sonradan ihtiyaç haline getirmiştir. Muhammed de bu ihtiyacı hadislerle karşılamaya çalışmış veya ondan iki yüzyıl sonra hadislerin bir araya toplanması sırasında birileri bu boşluğu, O'na atfen yazdıkları ile doldurmaya çalışmıştır.

İşte bu çerçevede gerçek zenginliğin gönül zenginliği olduğu vurgulanmış, fakirlerin gözetilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Fakirlerin avutulması için, "fakirlik insanlar indinde kötü, kıyamette Allah indinde ise süs ve ziynettir", "fakirlik rahat, zenginlik ukub (sonunda hesap)dur", "fakirlik mümin için zenginlikten hayırlıdır", "zenginlik, mal-mülk çokluğu ile değil, gönül zenginliği iledir" gibi, temel insani gereksinimlere hiç bir katkı sağlamayan cümleler üretilmiştir.

Kur'an'da çok net olarak küçük görülen yoksulluk, hadislerde böyle gönül alma ve "öbür dünya" için var olan düzene daha sıkı yedekleme çabasının hedefi olur. Bu noktada insanların fikri sorulmuyor tabii. Oysa hiç kimse "dünyada fakir olmak isterim" demez ve istemez. Ne var ki Kur'an, fakirlik ve sefaleti Tanrı'nın isteğine bağlarken, hadis ve kimi diğer kaynaklar, onları cennete daha yakın olduklarına inandırmaya çalışır. Kaldı ki sonradan da göreceğimiz gibi gerçekte zenginlik, kişiye cennete gitmek için çok daha geniş olanaklar sağlar. Zekat vermek, köle azat etmek, sadaka vermek vb. daha pek çok şey zenginlerin günahlarının bağışlanması için birer araçtır. Oysa yoksullar böylesi olanaklardan bütünüyle yoksun, dolayısıyla "kulluk görevleri"nde kusur etme hakkına sahip olmayan mazlumlardır. Hem gerçek dünyayı çok daha kötü koşullarda yaşarlar hem de "öbür dünya"da cennete ulaşabilmek için en ufak bir hata yapmamak zorundadırlar.

Yani yoksullar ve zenginler, eşit olmayan bir sınavda "eşit" cezalarla karşı karşıyadır ki, bu durum gerçekte cezala-

rın yoksullar için daha adaletsiz uygulanması demektir. İşte böyle cendereye alınmış olan yoksullar, hadisler aracılığıyla, "öbür dünyada" daha değerli ve avantajlı oldukları yaklaşımıyla avutulurlar. Bu durumda onlara sabretmek, kendini daha kötü örneklerle kıyaslayıp daha çok şükretmek kalıyor. Özetle Kur'an'da sunulan zekat, sadaka gibi, insanı başkalarına muhtaç kılan onur kırıcı uygulamalara ek olarak, hadislerde de yoksulların ağzına bir parmak manevi bal çalınıyor.

Söz konusu yaklaşımla, yine hadislerde, "zayıflarınızın (yüzü suyu) olmasaydı rızklanır veya yardım görür müydünüz" diye zenginlere sözde ihtarda bulunuluyor. Bu nasıl bir adalettir ki yoksulların yüzü suyu hürmetine, rızk yine zenginlerin cebine akıyor? Peki ama sayelerinde zenginlere verilen bu rızktan, fakirlere düşen pay nedir? Kırkta bir! Görüldüğü gibi çok dolambaçlı ve çok adaletsiz bir mekanizma ile karşı karşıyayız. Oysa eğer gerçekten yoksullar düşünülseydi, böyle dolambaçlı bir yola hiç gerek yoktu. Madem ki esas düşünülen yoksullardır ve madem ki rızkı dilediğine Allah veriyor, fakiri zengine muhtaç bırakan, üstelik başta "Asa-ı Saadet" olmak üzere tüm İslam tarihinde görüldüğü gibi, eşitsizliğin çözümüne en küçük bir katkı sağlamayan bir yönteme ne gerek var?

İslamiyetin sosyal dayanışmacı önermelerinin, tıpkı diğer dinlerde de olduğu gibi, kamu vicdanında haklılık sağlamak ve kendini üretemez hale gelmiş olan sistemin yeniden üretimini gerçekleştirmek için biçimlendiği de unutulmasın. Zaten bunun sonucu olarak sınırsız zenginlikle zelilliğin aynı anda varlığını sorgulanmak yerine, yoksulluğa da göz yumulmaması gerektiği söylenip geçilmiştir. Yoksulların bu adaletsizliği sorgulamasının önü, sınırsız zenginliğin Tanrı'nın iradesi olduğu açıklamasıyla kapatılırken, zenginlere de, fakirleri unutmayın denmiştir.

Olan biteni tarihsel gerçekliği içinde anlamaya çalıştığımızda gördüğümüz tablo şudur: O dönemde düzenin kendini yeniden üretemez hale gelmesi ve ölçüsü kaçan adaletsizlik

karşısında, değişik arayışlar yükselmektedir. Bu arayışlar karşısında bizzat kabile düzeninin uzun vadeli çıkarları için, yeni düzenlemelerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu çerçevede egemenler, Hilfu'l-Fudûl örneğinde olduğu gibi yeni düzenlemeler yapmaya çalışmaktadır. Ancak, bunun da ihtiyacı karşılayamaması koşullarında, ortaya yeni bir çözüm olarak İslamiyet çıkacaktır.

Bu yeni çözüm, yoksulların çıkarlarını eksen almak yerine, egemenlerin bir kesiminin, özellikle onların daha genç ve daha idealist kesimlerinin reformu olarak başlar. Ancak, başta Muhammed'in amcası Ebu Leheb olmak üzere, egemenlerin daha yaşlı, tutucu ve iktidarı ellerinde tutanları, kendilerini de devre dışı bırakabilecek olan bu reform çabasına tepki göstererek, reformun önderi Muhammed'i alaya ve taraftarlarını baskı altına alacaklardır. Nitekim, "Ağaran geceye yemin ederim ki bu Kur'an, şerefli bir elçinin Allah'tan getirdiği kelamdır. O elçi güçlüdür. Arşın sahibi Allah'ın yanında çok itibarlıdır. O her yerde sözü dinlenen güvenilir bir elçidir. Arkadaşınız Muhammed asla deli değildir" diyen Tekvir-18-22 bu dönemin ayetleridir. Benzeri bir diğer vurgu da; "Biz hangi ülkeye bir uyarıcı gönderdikse mutlaka oranın varlıklı ve şımarık kişileri: Biz size gönderilmiş olan şeyi inkar ediyoruz, demişlerdir" diyen Sebe'-34'te yapılır.

Bu ayetlerde gördüğümüz gibi tek tanrı altında birleşmek ve daha adil davranma gereksinimini dillendirilirken yanında, Tevrat ve İncil'den akılda kalan kıyamet, Tanrı korkusu, cennet-cehennem ve peygamber öyküleri de anlatılıyordu. Mekke aristokrasisi, çok tanrılı inanç sistemine dayalı Arap kabileleri arasında siyasal dengelerin bozulması halinde, bütün tanrıların ortak mekanı olan Mekke'nin ticari merkez konumunu kaybedeceği ve ekonomik çıkarlarının bozulacağı kaygısında ile yeni dine direnç gösterecekti. Sonunda, düzende reformu temsil eden İslami dinamizm, yaşadığı baskı nedeniyle Medine'ye göçmek zorunda kalacak ve bu göçle birlikte Mekke dönemi boyunca süren uzlaşma çabaları, savaş kararlılığına

dönüşecekti. Ancak, düzeni oluşturan temel belirleyenler açısından irdelediğimizde, açıklıkla görüleceği gibi, Medine döneminde de dönemin kültürü ve düzeninde reformun ötesine gidilmemiştir. Mülkiyet ilişkileri -tefecilik dışında- korunmuş, buna karşılık başta 'cahilliye' dönemi Arapları olmak üzere tüm diğer sınıflı toplumlarda yaygın olarak işleyen sadaka mekanizması, zekat adı altında kurumsallaşmıştır.

Esasen Muhammed, "Mekke dönemindeki ilk vaazlarında, zenginliğe ve zenginlere karşı çıkmıştı. Servetin, özellikle insana kibir verdiğini, onu Tanrı'dan uzaklaştırdığını öne sürüyordu. Ancak Mazdek ve hocası Zerdüşt'ün aksine, Muhammed'in buyrukları mülkiyetin kendisini söz konusu etmiyordu. Zenginliklerin eşit dağılımını yol açtığı kötülüklere karşı çare olarak getirilen, topluluğun başkanı tarafından kısmen hayır işlerinde kullanılmak üzere zenginlerden vergi alınması biçimindeki uygulama, o zaman için açıkça 'reformcu' bir nitelik taşıyordu."[66]

"Gördün mü dini yalanlayanı? Yetimi itip kakan, yoksulu doyurmayı teşvik etmeyen işte odur" diyen Maun-1-3, bu dönemin ayetleridir.

"Kur'an ülküsünün mülkiyet hakkını hiçbir biçimde işin içine katmadığı ya da eleştiri konusu etmediği, açıktır. Kur'an için, ekonomik açıdan adalet, özellikle aşırı olan kazanç türünün, ribanın (faizin) yasaklanması ve topluluğun başkanı tarafından toplanan vergi ve bağışlardan bir bölümünün yoksullara, konuklara, kölelerin satın alınmasına, büyük yıkımların kurbanlarına harcanmasından ibarettir. Sonuçta topluluk içinde zenginlerin gelirleri oranında katılmak zorunda oldukları, kurumlaşmış bir yardımlaşma söz konusudur. Kur'an' daki adalet, Tanrı tarafından istenmiş olduğu belirtilen, sosyal koşullardaki farklılaşmaya dokunmuyor. 'Bak, biz onların bazılarını diğer bazılarına nasıl da üstün kıldık. Ahirette daha büyük farklılık dereceleri, basamakların daha yüksekleri var-

[66] Maksime Rodinson, *İslam ve Kapitalizm*, s. 48.

dır.' (17:22-21)"[67]

"Kur'an'daki sosyal buyrukların Muhammed'in ve bazı sosyal grup ve kesimlerin, en azından Mekke ve Medine toplumunun sosyal adalet ülküsünü temsil ettikleri kuşkusuzdur. Bu ülkü, en azından o zamanki Arabistan için kabul edilebilirdi. Zira (nitekim) Arapların çoğu o ülkünün çevresinde toplanmakta fazla güçlük çekmemişlerdi. Bu ülkü, tüketim malları, üretime yarayan nesneler, toprak ya da insan mülkiyeti de söz konusu olsa, mülkiyet hukukunu işin içine katmıyordu."[68]

Bu nitelikleriyle ele aldığımızda İslamiyet, içinden çıktığı –cahilliye diye aşağılanan– sosyo ekonomik koşullardan köklü bir kopuş göstermemiş, aksine kendini onun reforme edilmesiyle sınırlı tutmuştur. Bu gerçek, onun, gerek ekonomik gerekse de kültürel olarak söz konusu düzenin bir parçası olduğunu gösterir. İslamiyet bu niteliği nedeniyle hem kendinden iki yüzyıl önce kuzey komşusu İran'a bir dönem egemen olan, eşitlikçi Mazdekizm'den hem de "bir devenin iğne deliğinden geçmesi, bir zenginin göklerin krallığına (cennete) girmesinden daha kolaydır" diyen, İsa'nın sosyal adalet anlayışından daha geridir.

Kuşkusuz Ebu Zerr örneği, İslam'ın sosyal adaletçi yorumcuları da olmuştur. Ancak böyleleri ne Peygamber'in kişisel hayatında ne de Kur'an ve hadislerde kendilerine anlamlı bir karşılık bulabilmiştir. Ebu Zerr'in Halife Osman döneminde gemi azıya alan istismarlara karşı, kendisine bayrak yaptığı; "Ey Muhammed, altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanları ise can yakıcı bir azapla müjdele" diyen, Tevbe-34'e gelince bu, bizzat İmam Taberi'den de öğrendiğimiz gibi,[69] İslam'ın zekat şartını yerine getirmekten –o kadar yükümlülükten bile– kaçarak, servet biriktirenlere yönelik bir tehdittir. Esasen bu ayetten Ebu Zerr'in çıkardığı

---

[67] A.g.e., s. 46.
[68] A.g.e., s. 44.
[69] Bkz. *Taberi Tefsiri*, cilt. 2, s. 795.

şekilde sosyal adaletçi bir sonuç çıkarmak da pek çok örnekte gördüğümüz gibi, Kur'an'ın bütünselliği içinde olanaksızdır. Gerçek bu iken onun bu uç vurgusuna sebep, Halife Osman döneminde iyice gemi azıya alan suiistimallerin sonunda, zenginlikle fakirliğin görülmemiş şekilde artışı üzerine gelişen bir başkaldırı tavrıdır. Kaldı ki onun yaşlı bedeni, adalet mücadelesinin bedelini, Osman'ın öldürülmesiyle sonuçlanacak olan halk ayaklanmasını göremeden, önce Şam'a, oradan Medine'ye, oradan da Rebeze'ye çok ağır koşullarda gönderildiği sürgünlerde ölerek ödeyecektir.

Ebu Zerr'in kendine mücadele bayrağı yaptığı ayete ilişkin bir diğer açılım ise, "mallarından bir kısmını sadaka olarak al, ki bu yolla onları temizler, günahlarından arındırmış olursun" diyen zekat ayeti Tevbe-103 geldikten sonra, Tevbe-34 yanı sıra, "sizin ve ailenizin ihtiyaçlarından artakalın verin" diyen Bakara-219'un da yürürlükten kaldırılmış (neshedilmiş) olduğu şeklindedir. Böylece "zekatı verilen her çeşit malın biriktirilmesi mûbah kılınıştır. Buhari Sahih'inde, kendisine altın ve gümüşün biriktirilmesini yasaklayan ayetleri soran birine, aynı zamanda değerli bir bilim adamı olan ashaptan ibn. Ömer'in şöyle dediğini bildirmektedir: 'Altın ve gümüşü biriktirip de zekatını vermeyenin azaba uğrayacağı kesindir. Zekat farz kılınmadan önce mal biriktirmek yasaktı. Ama zekat farz kılınmakla Allah-u Teâlâ, birikmiş malın onunla temizlendiğini buyurmuştur' Nitekim 'biz ölünce çocuğumuza bir şey bırakmayacak mıyız?' diye yakınanları toplayıp Hz. Peygambere götüren Hz. Ömer, onun şöyle dediğini nakletmektedir: 'Allah zekatı, birikmiş mallarınızı temizlemek için farz kılmıştır. Zekatla temizlenen mallarınızı çocuklarınıza bırakabilmeniz için mirası farz kılmıştır.'[70]

Toparlarsak, ne denli zorlarsak zorlayalım, bütünlüğü içinde Kur'an'dan sosyal adalet ülküsü çıkarmamız mümkün değil. Bunun için, Kur'an'ı tahrif edip müşriklik pahasına cid-

[70] O. Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, s. 742.

di bir revizyon yapmak gerekecektir.(*) Bu durumda bile Peygamber ve 4 büyük halifenin pratiği başta olmak üzere, bir bütün olarak İslam tarihiyle karşı karşıya geliriz.

Kuşkusuz "geçmiş zamandaki insanlar, dönemlerinin koşullarına uygun düşmeyen bir ülküye ulaşamadılar diye suçlanamazlar. Ancak kendi ülkümüzü o dönemlere aktarmak ve onu yapay bir biçimde o dönemlerde keşfetmeye çalışmak da tümüyle saçmadır. Aynı şekilde bugünkü bilincin istekleri, geçip gitmiş bir dönemin gereklerine indirgemek istemek de, sözcüğün tam anlamıyla gerici bir olgudur. Ne Kur'an'da ifade edilen adalet, ne de Kur'an'ın etkisiyle Ortaçağ Müslümanlarının tasarladıkları adalet, modern ülkünün tasarladığı adalettir. Bunun bilincinde olmak en doğru olanıdır."[71]

Tabii bu materyalist soğukkanlılık içinde, Kur'an başta olmak üzere tüm kutsal kitapların, yazıldıkları dönem koşullarının krizlerinden hareketle, dönemin bilge önderlerin fikir ve önerilerinden ibaret olduğu gerçeğini anımsatmayı da unutmamak gerek!

(*) Fazlur Rahman'ın, "İslam'ın İktisat İlkeleri" adlı makalesinde ileri sürdükleri, bu doğrultuda üretilen sayısız (ama en rafine) örnekten biridir. Bu makalesinde Fazlur Rahman, benzerlerinde de gördüğümüz gibi, modern ve öncelikle de sosyalist bilinçlerin ürettiği değerleri, sanki İslamiyete aitmiş gibi anlatmakta sakınca görmeyerek, entelektüel bir illüzyon gerçekleştirmektedir. Örneğin şu satırlar ona ait: "...toplumsal, iktisadi adalet kurulmaksızın, toplumu oluşturan bireylerin veya bir bütün olarak toplumun gelişebilmesi düşünülemez. Ayrıca her ne kadar toplumsal adalet doğal olarak iktisadi adaletten çok daha fazlasını kapsıyor ise de, ekonomik adalet (sosyal adaletin) temelidir. Bizim, İslam'ın toplumsal düzeninin en temel ilkesi olarak iktisadi adaletin kurulmasını durmaksızın tekrarlamamızın sebebi işte budur. ... insanların iktisadi temeller olmaksızın da genel olarak gelişeceğini tasavvur etmek, beşer tabiatına ihanet etmekle eşanlamlıdır" (*İslamiyat,* Nisan-Haziran 2002, s. 140) Bu açılımın İslam'dan çıkarılıp çıkarılamayacağı sorusunun yanıtını okura bırakıyoruz. Ama bu vesileyle, iktisadi adalet temeline oturan bir sosyal adalet ülküsünü kendine temel almayan tüm yaklaşımların, en azından insanlığın çağımızda ulaştığı değerler karşısında, sosyal gericilik olduğu ve böylesi bir sosyal adaleti ülkü edinmeyen her düzenin insanlığın gelişimini engellediğinin altını çizmekle yetinelim.

(71) Maksime Rodinson, *İslam ve Kapitalizm,* s. 53.

Dokuzuncu Bölüm

İSLAMİYETTE ZEKÂT KURUMU VE ANLAMI

Mülkiyetin sınırlanmadığı, sınırsız eşitsizliğin sorgulanmayıp Tanrı'nın takdiri olarak kutsandığı, iş güvencesi, işsizlik sigortası, sosyal devlet gibi kavramlardan en ufak şekilde söz edilmediği yerde, yoksulluğa dair üretilebilecek çözüm de zenginlerin görece fedakârlığa zorlanması ile sınırlı olacaktır. Bu açıdan İslamiyette uygulanan zekât/sadaka kurumu bu niteliktedir.

Esasen "cahilliye" döneminde de var olan, ancak gelinen noktada yetersiz kalan sadaka yönteminin, toplumsal bir supap işleviyle düzenli ve tanımlı bir hale getirilmesi gerekiyordu. Ayrıntılarına girdiğimizde net olarak göreceğimiz gibi, bu mekanizma, zenginleri en alt düzeyde fedakârlığa zorlarken, yoksulluk sorununa adil bir çözüm getirmekten tümüyle uzaktır. Bununla birlikte bu sınırlı vergi/yardımın düzenli olabilmesi için, "ilahi emir" olması ve İslam'ın beş temel şartından biri haline gelmesi gerekmiştir.

Yani sorun, sömürü ve eşitsizliğin ortadan kaldırılması değil düzenin kendini yeniden üretebilmesi sorunuydu!. Bunu kavrayamamamız halinde İslamiyet gerçeğine ilişkin nesnelliği yakalayamayız. Düzenlemenin ilahi gerekçelendirilmesi ve araçları da dikkate alındığında, böyle dolambaçlı, yoksullar açısından onur kırıcı, üstelik soruna gerçek bir çözüm üreteme-

yen, onları egemenlere karşı daha da bağımlı kılan bir "sosyal dayanışma" anlayışının, çağdaş insanlık onuru açısından kabul edilemeyeceği açıktır.

Bu noktada İslam ideologları tarafından yoksulluk sorununa çözüm olarak sunulan zekat mekanizmasını ayrıntılarına inerek incelemeliyiz. Konuya ilişkin M. Şeker şöyle yazıyor:

"Dünyada insanlar hem yaratılışları, hem de yaşayışları bakımından farklılıklar arzederler (Nahl-71). Onun için insanlar, hayat seviyeleri bakımından da eşit imkânlara sahip değildirler Çünkü insanların aynı seviyede gelir sahibi olmaları mümkün değildir. Bir toplumda herkesin zengin olduğu, ihtiyaç sahibi hiç kimse kalmadığı düşünülürse, insanları çalışmaya iten sebeplerin en önemlilerinden biri olan ihtiyaç ve geçim endişesi ortadan kalkmış olur. Halbuki hayat, çalışıp kazanmak suretiyle yaşama zevkine sahip olmanın verdiği mutlulukla tatlanır. Tadı ve yaşama zevki kalmayan hayat yaşamaya değmez bir hal alır. İnsanlar bol miktarda rızka sahip olsalar, aralarında azgınlar çoğalır (Şûra-27 ve Alak-6-7) ve toplumun huzurunu bozarlar. Bunun için Allah, rızkı, insanlara aynı ölçüde vermemiştir. İnsanların bir bölümü alabildiğine zenginliğe sahip olmuş, hesapsız mal ve servet elde etmiştir. Bir kısmı da orta derecede varlığa kavuşmuş, diğer bir bölümü de geçinecek kadar mal ve gelir sahibi olmuştur. Bir bölümü de rızk bakımından darda kalmıştır. Şüphesiz ki, kime ne kadar verileceği önceden bilinmemektedir. Bu bakımdan herkes, kendine ayrılanı elde etmek için çalışmak zorundadır. Çaba sarf edecek, gayret gösterecek ve mücadele edecektir. Buna rağmen, imkânlarını arttıramıyorsa, geçimini temin edecek geliri sağlayamıyorsa, toplumda ekonomik bakımdan daha iyi durumda bulunan, zengin olan kimselere fakirleri kendi imkânlarından faydalandırmaları bir görev olarak yüklenmiştir."[72]

[72] M. Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 128.

Görüldüğü gibi çarpık bir mantık yürütme ile karşı karşıyayız. "Yaratılış"daki eşitsizliklerin "yaratıcı"nın adaletsizliğini gösterdiği, dolayısıyla bu eşitsizliğin farklı yaşam düzeyleri için bahane oluşturamayacağı açıktır. Kaldı ki insani hukuk bile, kendi sorumlu olduğumuz kusurların mazeret olarak kullanılmasına izin vermez. Diğer yandan insanlık gündeminde herkesin zengin olması diye bir şart olmadığını, ancak günün koşullarına göre, her insanın temel ihtiyaçlarını güvence altına alan asgari bir eşitliğin tartışma götürmez bir hak olduğunu biliyoruz.

"İş hayatı ve devlet düzeni" için mutlaka yoksul ve zenginin var olması gerektiği gibi gerçekte egemen sınıf ideolojisinin ürünü olan, mantığın hiçbir bilimsel temeli yoktur. İnsanların kendi ortak çıkarları doğrultusunda oluşan denetim mekanizmasının, çalışıp kazanma zevkini, her türden sömürü ve adaletsizlikten arındırarak pekâlâ gerçekleştireceği de açıktır. Gerçek adalete gelince, bunun da herkesin çalıştığı ve çalışma hakkının düzenlenip kontrol edildiği bir düzende sağlanması mümkündür.

Bu bağlamda "insanların bol rızka sahip olduklarında azacakları" iddiası bir anlam taşımaz. Kaldı ki yoksulların imrenici bakışları ve yoklukla geçen eziyetli hayatları karşısında, bir avuç zengin azacağına, herkesin "azma" koşullarına sahip olması daha adildir. Üstelik insanların toplumsal bilinçle, gerçekte insanlık dışı, ilkel dürtüler olan bencillikten kurtarılmaları halinde, olası 'azma' sorunlarının da giderileceği ve gerçek adalete ancak böyle ulaşılacağını düşünmek, çok daha gerçekçi ve insani değil midir? Yine "zengin fakir kalmayınca hayatın yaşamaya değmeyeceği ve bu yüzden Allah'ın insanların bir kısmını alabildiğine zengin ederken diğerlerini etmediği iddiası, olsa olsa sermaye ideologlarının ileri sürülebileceği pespaye bir demagojidir. Özetle, adaletsizliğe insanların cehaletinden yararlanarak ilahi destek sağlandığını görüyoruz. Eşitsizlik, dünyevi demagoji ve baskı mekanizmalarına ek olarak bir de "ilahi" yolla kabul ettirilmeye çalışılıyor.

M. Şeker, İslami literatüre atfen, "fakirler Allah'ın iyâlidir, (bakımı ve gözetimi altında bulunan kimseler). Zenginler de onun hazinedarlarıdır" demekte ve bundan dolayı Allah'ın hazinedarlarına "şu hazinedekinden bir kısmını iyâlinden muhtaç olanlara sarf et"[73] diye buyurmasında mantık "tutarlılığı"(?!) bularak övgüler düzmektedir.

Açıktır ki bu "mantık" adaletten bütünüyle yoksundur. Madem ki yoksul, Allah'ın bakımı ve gözetimi altındadır, o halde milyarlarca insanın sefalet, cehalet, hastalık koşullarında yaşamasının hikmeti ne? Madem ki öyledir, onca insanın zenginlerin insafına terk edilmesi, onları doğrudan rızklandırmak varken böyle onur kırıcı uygulamalara muhtaç bırakılması ve azgın zenginlerin, Allah'ın hazinedarları seçilmesinin hikmeti ne? Bu mantığın bir tek "hikmeti" var, o da yoksulların "ilahi" masallarla eşitsizlik ve adaletsizliğe razı edilmeleridir. Düzenin, "her türlü suçu işlemeye sevk eden fakirliğin gazabından" (Tabbara) korunarak kendini uzun vadeli güvence altına almasıdır.

Zekâtın İslamiyette konuş tarzı şöyledir: "Onların mallarında isteyen ve iffetinden dolayı istemeyen muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı ve onu verirlerdi" (Zâriyât-19). Buradan hareketle, farz kılınmış olan zekat, "zenginlerin fakire bir lütfu olmayıp, fakirlerin zenginlerin zimmetine geçmiş haklarındandır. Yani zenginlerin borcudur. Bu borç, bir fakir şahsın alacağı değil, fakirlerin bütününün hakkı olan alacakları"dır denilmektedir.[74]

İslamcı yorumcuların, buradan hareketle "İslam'ın adaleti", yoksulun gözetileceği üzerine söyledikleri bir sürü övgü sözü, gerçekte açık olan adaletsizliği gizlemeye yetmiyor. Burada adaletsizlik öncelikle ilahi olma iddiasında belirginleşiyor. Çünkü insanların yaşadığı tüm maddi, fiziki, çevresel, vb. koşulda var olan korkunç eşitsizliğin, bizatihi iradi olarak

[73] A.g.e., s. 116.
[74] Bkz. M. Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 113.

düzenlendiği belirtiliyor. İşin ilginç yanı ise, İslamiyetin bu ilahi görüntü altında "fakirlerin zenginlerin zimmetine geçmiş haklarından"; "fakir bütününün haklarından" söz ederek, sömürü olgusunu bizzat kabullenmiş olmasıdır. "Fakirlerin zenginlere geçmiş hakları"nı kabullenmek, en basit mantıkla bile yoksulların zekat yükümlüğü altına alınan zenginler tarafından sömürüldüğüne işaret ediyor. Öte yandan toplumun azınlıkta olan kesiminin zenginleşmesinin zaten sömürü dışında bilimsel açıklaması da yoktur ve olamaz da. Çünkü azınlığın zenginleşmesi, hangi yolla olursa olsun gerçekte fazladan bir değer aktarımı, toplumsal gelirin bir avuç insanın elinde yoğunlaşması demektir. Yani doğrudan artık-değer sömürüsü yoluyla olmadığı hallerde bile zenginlik, haksız yollardan elde edilen bir değerdir.

Bilimsel olarak zenginin malı, gerçekte toplumsal emeğin ürünü olan toplam gelirin adaletsiz dağılımının, yani geneldeki eşitsizliğin –hepsi de Tanrı iradesine bağlanan miras, yetenek, eğitim, çevre, hırs, şans, vb. – sonucu olarak ve azınlığın çoğunluk zararına ele geçirdiği gayrı meşru maldır. Dolayısıyla o gerçekte topluma aittir. Zenginlerin topluma ait bu maldan, başkalarının aleyhine aldıkları pay, yoksulların hakkının gaspından başka bir şey değildir. Bu hak geçme durumu, gasp edenlerin ellerindekinin 1/40'ını fakirlere geri iade etmesiyle halledilmeyecek denli kapsamlı ve köklü çözüm bekleyen bir adaletsizliğin ifadesidir. Yani zengin, İslam hukukuna göre 1/40 zekât vermekle, gerçekte borcunun bir kısmını, yoksula sus payı olarak vermiş olmaktadır. Üstelik fakir halk, genel olarak cahil bırakıldığından sus payına karşılık, bir de zengine manen borçlu hissetmektedir kendini.

Denilecektir ki "zengin çalışıyor, fakir ise çalışmadığından fakir kalıyor"! Bu iddia genel gerçeğe uymaz. Çünkü çoğu kez çalışan yoksulların, çalışan zenginlerden çok daha fazla emek harcadıkları, zenginin buyruklar verdiği, buna karşılık emekçilerin fiilen ter döktüklerini biliyoruz. Gerçekten çalışmayan fakirlere gelince, bunun sorumluluğu da onlarda değil, üretim ilişkilerinde aranmalıdır. Sömürü toplumları genelde

tam istihdam koşulları oluşturamazlar, üstelik tam istihdam işlerine de gelmez. Çünkü bu durumda ücretler üzerindeki kontrollerini kaybederler. Bir halk deyimiyle "ekmek aslanın ağzında" olacak ki, insanları en az ücretle çalıştırılabilsinler. Dolayısıyla bir yandan işsizlik olgusunu kurumlaştırırken, diğer yandan da başka olanak bırakmadıkları kimi insanlarda asalak yaşama alışkanlığı oluştururlar.

Oysa insan onuruna uygun bir toplum yapısında işsizlik, üretmeden yaşama gibi olgular olmayacaktır. Özürlü, eğitim çağında veya emekli olmayan herkesin iş hakkı vazgeçilmez ve çalışmak da erdem sayılacaktır. İnsanlar yetenekleri ve güçlerine göre çalışma olanağı elde ederken, temel gereksinimleri de güvence altına alınacaktır. Böyle bir toplum örgütlenmesinde hak geçme başta en alt düzeye indirgenmiş olacak, giderek tümden ortadan kalkacaktır. İş güvenliği, gelecek güvencesi, sağlık, eğitim ve emeklilik güvenliği sorunu kalmayacaktır. Çünkü toplam gelirden ayrılan fonlar, bu hakları güvence altına alacaktır. Esasen şeriat belgelerinin hiçbirinde, söz konusu edilmeyen bu temel haklar, yine eşitsizlik ve adaletsizlikler ekseninde kurulmuş olan kapitalizmde bile kısmen dikkate alınmaya çalışılmıştır. Bu gerçek, şeriatın burjuva hukukundan da ne kadar geri olduğunu gösterir.

Kuşkusuz İslam öncesi Arap toplumsal ilişkilerinde var olan sadaka vermenin, yasal bir kurum olarak düzenlenip İslam'ın beş temel koşulundan biri haline getirilmiş olması, günün gerçekliği içinde açık bir ilerlemedir. O zamana kadar zenginlerin vicdani ve toplumsal nedenlere bağlı olarak verdikleri sadaka, böylece, zenginliklerin Tanrı nezdinde "helal" kılınabilmesi için zorunlu ve tanımlı hale getirilmiş olmaktadır. Tabii beş temel koşuldan biri, "farz" ilan edilmiş olmasına karşın yine de "Kur'an'da zekât için hiçbir ölçüt konulmadığını görüyoruz. Hangi maldan nasıl ve hangi miktar zekât verileceğini Hz. Peygamber saptamıştır."[75] Yine aynı bağ-

[75] Bkz. O. Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, s. 742.

lamda onun Mekke, Medine ve çevresindeki bilgi ve gereksinimle sınırlı olan belirlemeleri de İslam'ın hızla genişleyip bir dünya egemeni olması ile ortaya çıkan karmaşık durumun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemiştir. Nitekim egemenlik alanı ve ekonomik yapıdaki değişime bağlı olarak, gerek zekâtın yorumu gerekse zekât dışı pek çok vergi uygulaması, gündeme gelmiştir. Bu da, Kur'an'ın algı düzeyi ve yeterliliğinin sınırlarını göstermek açısından önemlidir. Ancak bu durum, zekâtın adaletsizlik sorununu ortadan kaldıran bir araç olmasını sağlamaz.

Bilindiği gibi bir insan, başkasından kendine geçmiş olan hakkı, başkasına olan borcunu ödeme karşılığında bir ödül hak etmiş olmaz. Aksine sadece yapmak zorunda olduğu şeyi yapmış olup, dahası karşısındakine teşekkür borçlu olur. Bu, zekâta ilişkin aktardığımız ifadelerdeki içtenliğin doğal gereğidir. Ne var ki şeriat mantığında işler böyle değil. O, zekâtın "zenginin fakire borcu" olduğu yolundaki cümlelerinde içtenlikten uzaktır. Tam tersine yoksulların zenginlere karşı "sevgi ve saygı bağlarının kökleştirilmesi"nin, yani sınıflı toplumu kalıcılaştırmanın aracı olarak görmektedir.

Ona göre zekât, zenginlerin "hayır işlerine el uzatmaları sebebiyle halk arasında mevki ve itibarlarının yükselmesini temin edip, şahsiyetlerinin gelişmesine yol açar. Zekât veren kişi, fazilet sahibi, şefkatli, ruh ve beden arasında denge kurmaya muvaffak olmuş biridir. Böylece malını temizlediği gibi (...) malının çoğalmasına da vesile olur; İslam 'veren elin alan elden daha hayırlı olduğu prensibini kabul' eder."[76]

Yukarıdaki yaklaşımın zenginlerin disipline edilebilmesi için ifade edildiği, bu anlamda Muhammed'i böylesi ilahi ödüller vermeye zorlayan şeyin, toplumda az da olsa bir denge kurma isteği olduğu söylenebilir. Ancak bu reformist yaklaşım, özünde adaletsiz bir durumla karşı karşıya olduğumuz gerçeğini ortadan kaldırmıyor. Nitekim zekât veren, hele çok

[76] M. Şeker, a.g.e., s. 128-129.

verecek kadar çok zengin olana sunulan bu manevi ödüller, yoksul olana çok görülmektedir. Zenginin verme avantajının onun elini "hayırlı" kılması, halk içinde daha çok yer ve saygınlık kazanması ve malının daha da artmasını sağlar.

"Vakıflar" kısmında yine M. Şeker, zenginlerin bu yolla; "kendine iyi bir gelecek hazırlama, bu dünyada ve ahirette mutluluğa ve refaha kavuşma, mallarını artırıp çoğaltma, manevi ve sosyal mevkiini yükseltme, adını kendisi öldükten sonra da yaşatma, kıyamet günü için azık hazırlayıp cehennem azabından korunma, cennet nimetlerini elde etme ve mümkün olduğu ölçüde Allah'a yaklaşma gibi dini, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik"[77] avantajlar elde ettiğini söyler.

Şimdi şöyle bir düşünelim: Borçlu olan, kendine hak geçmiş olan kişi, yükümlülüğünü yerine getirdiği koşullarda nasıl oluyor da bunca çok avantaj elde edebiliyor? Bunları insan ürünü bir ideolojinin, zenginleri disipline etme amaçlı çabaları olarak değerlendirdiğimizde, günümüz koşullarında değil, ama kendi dönemi içinde reformcu bir adım olduğunu belirtmiştik. Bu nedenle yaklaşımlardaki iç tutarsızlık bir an görmezden gelinebilir. Çünkü amaç zengini fakire yardım etmeye zorlayıcı tüm olanakları kullanmaktır denilebilir. Ama işin içine Tanrı girince, "yaratış"tan gelen adaletsizlikler bir yana, zenginleri borçlarını ödemeye özendirmek için sunulan bu ödüller adaletsizliğin göstergesi haline gelir.

Hem mallar Allah'ın olacak, hem zekat gerçekte fakirin hakkının ödenmesi olacak, hem de diğer yandan, fakirin "Allah'ın hazinedarları"ndaki hakkının hak sahibine ödenmesi karşılığında zengine, günahlarının bağışlanması, cennetin garantilenmesi, fakirlerin kendine saygı ve minnet göstermesi, toplum gözünde saygınlığının ve kariyerinin yükselmesi ve zenginliğinin daha da çoğalması, adının ölümden sonra da sürmesi gibi avantajlar sunulacak!.. Neresinden bakarsak bakalım, adaletin bütünüyle zedelendiği bir yaklaşımla karşı karşıyayız.

---

[77] A.g.e., s. 139.

Olayın ilginçliğini bir de hadisten aktaralım: Tücib kabilesi ileri gelenleri, zekâtlarıyla birlikte Medine'ye Muhammed'in yanına gelirler. Muhammed onlara "çok iltifat edip, kendilerine ikram edilip ziyafetler verilmesi yolunda Hz. Bilal'e emir verir". Ayrıca onlara "uygun hediyeler" vermesi üzerine, içlerinden bir delikanlı "Ya Resulullah, ben buraya hediye almaya gelmedim, Cenabı Hakk'a dua et bana gönül zenginliği versin" der. Muhammed'de onun için dua eder.[80]

Görüldüğü gibi Muhammed, "borçlarını" ödemekten başka bir şey yapmamış olan bu kabile ileri gelenlerine özel bir ağırlama yaparak armağanlar sunuyor. Ama soruna hâlâ idealist gözle bakan saf kabile genci, Peygamberin tavır ve hediyelerini yadırgayıp ona, vermesi gerekenin hediye değil, dua olduğunu hatırlatıyor.

Zekât'la bağıntılı ve önemli diğer bir nokta, bu uygulamalara ilişkin açıklamaların, köleliğe işaret eden yanıdır. Önceden de gördüğümüz gibi şeriat, köleyi zenginin diğer malları gibi kazanılmış "hak"larından biri olarak kabul eden, insanı mal yapan bir toplum yapısı öngörür. Tabbara'nın da belirttiği gibi kölelerin, "belirli bir meblağ getirip efendisine teslim edildiği zaman hürriyetleri iade ediliyordu."

Düşünün ki Allah, kimisine hesapsız mal verdiği gibi, onlara ayrıca "mal" statüsünde insanlar, yani köleler de sunuyor, dahası bu durumun sona ermesi için de her bir köle için belli bir fiyat saptıyordu.(*)

---

[80] A.g.e., s. 80.

(*) Egemen sınıflarca köleleştirilmiş olan insanlara bile fiyat biçen bir dünya görüşüne sahip olan şeriat, tipik bir tüccar mantığına tekabül etmektedir. "... Muhammed, tüccar bir kavim olan Mekkelilerin ve ticari faaliyete aşina Medinelilerin kolayca anlayabileceği ticari mahiyette deliller öne sürdü. 1892'de Charles C. Torrey'in, Augüst Müller'in ima ettiği bir hususu yorumlayarak ayrıntılı bir şekilde gösterdiği gibi, bu deliller hep ticari bir atmosfer içinde yaşamış bir insanın aklına hemen geliveriyordu. Torrey'in sözlük ve kavramlar hakkındaki veciz incelemesinin sonunda Kur'an'ın pratik teolojisiyle ilgili sözlerini buraya aktarmakla yetinelim: 'Allah ile insan arasındaki karşılıklı ilişkiler tamamen ticari mahiyettedir. Allah, ideal tüccardır. Hesap pusulalarına bütün dünyayı dahil etmektedir. Her şey hesaplanıp öldülmüştür. Allah hesap kitabı ve terazileri yaratmış, kendini de namuslu işler için örnek göstermiştir. Hayat bir iştir, ya kazanılır, ya kaybedilir. İyi ya da kötü bir iş yapmış olan ("kazanan" veya "kazanmayan") bu hayatta bile bunun karşılığını bilir. Bazı borçlar affedilebilir. Çünkü Allah gaddar bir alacaklı değildir. Müslüman Allah'a bir yatırım yapar: Cennet için peşin ödemede bulunur. Allah'a ruhunu sa-

Durum bu iken Tabbara, "böylece köleliği hemen hemen ortadan kaldırmış oluyordu (...) Köleliğe karşı savaş açan ve bunun için bütçesinden para ayıran ilk devlet İslam devletidir. Tarih bu konuda İslam'dan ileri hiçbir siyasi ve felsefi sistem gösteremez"[79] diyebiliyordu. Oysa köleliği meşru kılan ve kalıcılaştıran bir hukukla karşı karşıyayız.(*)

Önceden de gördüğümüz gibi İslamiyet, köleciliğe hiçbir yasaklama getirmez. Köleliğin "Allah'ın bir hikmeti" ve "kader" olduğu inancı noktasında Hıristiyanlığın gerisine düşer. Kaldı ki tarih kitaplarının da belirttiği gibi, şeriat toplumlarında kölelik, Kur'an'ın verdiği meşruiyet üzerinden ta 20. yüzyıl başına kadar varlığını sürdürmüştür. Cariyelik kurumu ile yer yer bugün bile sürmektedir.

Şeriatta kölelik, özgürlüğe kavuşmanın parayla sağlanabilmesine ek olarak bir de zenginler için, karşılığında "hayır" elde edilen bir avantaj haline getirilmiştir. Böylece köleci zengin Müslümanlar, köle azat ederek de zekât vermiş ve "hayırlı" iş yapmış oluyorlardı. Ne var ki bu azatlara rağmen kölelik, kurum olarak gerileyeceğine, savaşlarda elde edilen esirler ve farklı gereksinimler çerçevesinde satın alınanlara bağlı olarak, zaman içinde daha da pekişecekti.

---

tar. Bu mutlu bir iştir. Dinsiz (imansız), tanrısal hakikati yok pahasına satmıştır, insanlarla son hesabını örür, Defter-i Kebir'de hisse senetleri kayıtlıdır. Bunlar teraziyle tartılır. Herkesin hesabı tam olarak ödenir. Hiç kimse dolandırılmaz. Dindarı da dinsizi de ücretini alır (iyi hareketlerinin her birine karşılık kendisine ödeme yapılan Müslüman) ayrıca özel bir pirim alır.' Tohey'in dediği gibi, bundan daha hesabi bir teoloji kitabı tasavvur etmek güçtür." (M. Rodinson, *İslam ve Kapitalizm*, s. 94).

[79] Tabbara, *Ilmin Işığında İslamiyet*, s. 373.

(*) İnsani açıdan demagoji, Kur'an'i açıdan müşriklik olan bu "köleliğe karşı savaş açma" iddiası bir yana, köle azadı için bütçeden para ayıran ilk devlet iddiasına ne demeli? Diğer pek çok şey gibi bu da, üstelik esir düşen Müslümanların geri alınması düzeyiyle sınırlı olarak bile doğru değildir. Tarih boyuna pek çok köleci toplum kendilerinden esir düşen insanları esir alanların elinden geri almaya yönelik kurumlaşmalara gitmişlerdir. İ.Ö. 594'te, yani İslamiyetten 1300 yıl önce ilan edilen Solon Kanunları'nda bile esirlerin geri alınması için fon oluşturulması vardır. Daha öteki Bedir Savaşı'nda alınan esirlerin de Mekkeliler tarafından fidye karşılığı Müslümanların elinden geri alındığı bilinmektedir. Özetle esir geri alımına ilişkin kimi ailesel, kimi toplumsal fonlar, kimi doğrudan yasalar düzeyinde çözüm yaklaşımları önceden de olmuştur; ama İslam yorumcuları, pek çok şeyde olduğu gibi, "öbür dünya" illüzyonunun avantajı yanı sıra, nasılsa sorgulamamaya koşullandırılmış hedef kitle her halükarda kendilerine inanır ve başkaları da nasılsa bu maddi-manevi terör atmosferinde bizi yalanlamaya cesaret edemez yargısının rahatlığıyla gerçekleri keyfilerince çarpıtmayı neredeyse bir alışkanlık haline getirmiştir.

Peki, zenginlere avantajlar sunan zekât uygulamasının yoksula sunduğu nedir?

"Fakirliği çirkin görmüş" olan şeriatın,[80] fakirleri bu "çirkin" durumdan "kurtarmak" amacı ile getirdiği zekât ve farz kılınmayan diğer sadakalardan asıl amacı, çeşitli açıklamalarda ortaya çıkıyor. Buna göre zekât, fakirlerdeki "kıskançlık hislerini, yerini (zengine) hürmet duygusuna bırakır"[81]; böylece fakirlerin "toplum düşmanları ile işbirliği yapmasına imkân vermeyen zekât sayesinde toplumda sosyal huzur ve denge sağlanmış olur."[82] Dikkat edilirse, zekâttan beklenenin sömürülenlerin adalet taleplerini engellemek olduğu görülüyor. Yoksullar, egemenlere muhtaç ve tâbi kılınarak eşitsizlik üzerine kurulu düzenin huzuru sağlanmış oluyor. Bu mekanizma içinde yoksullar, "kendilerine zekât ihsan edenlere sevgi ve saygı bağlarını" kökleştirmek durumundalar; aksi takdirde birer "nankör", "günahkâr", "toplum huzurunu bozan zararlı kişiler" haline gelebilirler!

Gerçekten de zekât-sadaka benzeri kurumların, tebaa kültürünü aşıp yurttaş olamamış, kulluk kültürünü aşıp birey olamamış insanlar üzerinde, daha da bağlayıcı bir etkisi olup, bu etki oranında toplumsal adalet ve eşitlik de imkânsızlaşır.

Peki, bu yardım uygulamasının, iddia edildiği gibi fakirliği ortadan kaldırmakta etkin bir işlevi var mıdır?

Rakamlarla olayı somutlaştırırsak: Türkiye nüfusunun en zengin % 20'lik bölümü toplam gelirin %60'ını alıyor.(*) Buna karşılık en fakir olan yüzde 20'nin payı, % 3. İhtiyaç içinde olduğu tartışmasız diğer % 20'nin de % 7 payı var. Arada,

---

[80] Bkz. M. Şeker, a.g.e., s. 129 ve Kur'an'dan ve aktardığımız diğer ayetler.

[81] A.g.e., s. 129.

[82] A.g.e., s. 131.

(*) Burada temel aldığımız 1968 rakamlarıdır. Sonraki dönemlerde devlet halka bu temel noktada bilgi vermekten özellikle kaçınmaktadır. Özellikle 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında sınıflar arası eşitsizliğin daha da arttığı ve yasal düzenlemelerle de kurumsallaştırıldığı herkesin malumu. Ve işin konumuzla ilgili en ilginç yanı, işte tam da denesizliğin uç noktalara tırmandırıldığı bu dönemde devletin, azgınlaşan sömürünün güvencesi bir sosyal kontrol mekanizması olarak İslamcılığa verdiği görülmemiş destekte, Diyanet'in devasa büyütülmesinde, mantık ve felsefe seçmeli ders yapılırken bir din dersinin zorunlu kılınmasında, İmam Hatip liselerinin yaygınlaştırılmasında, ifadesini bulmuştur.

gelirden % 10 pay alan dördüncü % 20'nin ihtiyaç içinde olmadığını, buna karşılık gelirden yüzde 20 pay alan beşinci %20'lik kesimin de zekât verdiğini varsayalım.

Bu durumda, % 2,5 olarak belirlenen zekât oranının, toplam gelirden % 80 pay alan nüfusun, zengin olan % 40 tarafından ve toplam gelirden % 10 pay alan en fakir % 40'a aktarıldığını düşünelim. Sonuç; en fakir % 40'ın gelir payının %12'ye çıkması zengin olan % 40'ın payının ise% 78'e düştüğünü görürüz. Peki, bu durumda değişen nedir? Bu yolla ne fakirlerin yaşam düzeyi yükselecek, ne de sınıflar arası uçurum ortadan kalkacaktır.

O halde zekâtın, "malın varlıklı sınıflardan daha fakir kesime aktarılmak suretiyle orta sınıfın çoğalıp güçlenmesine yardımcı olduğu, ... paranın ve malın zenginlerin elinde birikmesini önleyip stok edilmesine de mani olduğu"[83] iddiaları doğru değildir. Bu ortaçağ mantığı ile elde edilecek tek sonuç, alttaki % 40 içinde tebaa eğiliminin artması, sorunun gerçek çözümüne yönelik arayış ve iradenin zayıflamasıdır. Somut olarak görüldüğü gibi kırkta bir zekât ile hiç bir şey çözülmüyor. Bu basit gerçek bir yana sömürü mekanizmasının kendi doğallığında genişleyen yeniden üretimi nedeniyle bir müddet sonra durum eski haline dönecektir; 40 yıl sürecek adil bir zekat uygulanması sonunda, gelir farklılıklarının eşitleneceği iddiasında bulunanlara ayrıca duyurulur! Dahası, "kelin merhemi olsa kendi başına sürerdi" misali, başta "Asa-ı Saadet" olmak üzere, "Allah'ın yardımı" eksik olmayan, 14 yüzyıllık eşitsizlik gerçeği ile karşı karşıyayız.

Kaldı ki günümüzde ekonomik çarkın işleyişindeki karmaşa, eşitsizliği öyle zekât vb. (çok az nüfuslu 6. yüzyıl yerleşim birimlerinde bile sorunu çözememiş olan) çağdışı yöntemlerle giderilemeyecek bir sorun haline getirmiştir. Bu noktada sosyal demokrat hükümetlerin, çok kapsamlı ve verili ekonomiye uygun, dengeci yaklaşımlarına ve sendikal mücade-

[83] A.g.e., s. 131.

lenin yaygınlığına rağmen, kapitalizm canavarını dizginlemekte nasıl başarısız kaldığı ortada. Artık karşımızda polis önlemleriyle, yasalarla dizginlenip yönlendirilebilecek basit bir ekonomik sistem yok. Öncelikle bunun kavranması gerek. Daha ötesi Müslüman olmayan ülkelerin talanı için cihat açamaz, onlardan elde edilecek haraçla kendi sorunlarınızı çözemezsiniz. Buna dünya dengelerinin izin vermeyeceği bir yana insanlık açısından da kabul edilemez. Diğer yandan artık emekçiler de o günün insanları değil, sendika, grev diye araçlar buldular, patronun verdiği, devletin uygun gördüğü (İslam'a göre, "Allah'ın takdir ettiği") ile yetinmiyor; zekât/sadaka gibi insan onurunu kıran çözümler değil sosyal adalet talep ediyorlar. Günümüzde sorun, tek tek ülkeler veya bölgesel ekonomiler düzeyinde de ele alınamayacak kadar karmaşıklaşmış, dünya sistemiyle eklemlenen bir bütünün parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla evrensel çapta ve Kur'an'ın hayalini bile kuramayacağı(*) bir dinamizmle işleyen kapitalist dünya sistemine karşı, insanlığın, sosyal adalet için çağdaş bir ekonomik kavrayışla silahlanmış, evrensel bir mücadele ve örgütlülüğünden başka hiçbir güvenceleri olamaz. Durum buyken zekât gibi mevcut durumu meşru kabul ederken, yoksulları onur kırıcı bir konuma sokan çağdışı mekanizmalardan umut üretmek kabul edilemez.

Konuyu toparlarken zekât mekanizmasının işlerliğinde birkaç püf noktasına daha değinmek gerekiyor; böylece şeriatın, sadece zengini yoksula karşı değil, aynı zamanda büyük zenginleri, küçük zengine göre daha fazla nasıl kayırdığını da görmüş olacağız.

Öncelikle zekâtın kırkta bir oranının bütün yükümlüler açısından geçerli olmadığını anımsatalım. Uygulama şöyle:

(*) Her dikkatli okuyucunun göreceği gibi Kur'an, 7. yüzyıl Arap düzeninde değişim olmayacağını ve zaten olmayan bir zamanda da kopacak olan kıyametle dünya yaşamının biteceği öngörüsü çerçevesinde biçimlenmiştir. Ne ki Arap peygamberinin ufkuyla belirlenen "evdeki hesap" dünyanın gerçeğine uymamış, bu günlere, dünü sürekli aşarak sınır tanımaz hale gelen bugünkü kavrayış ve ufka ulaşmıştır.

40 koyunun üzerinden bir yıl geçince, bunlardan 1 koyun zekât olarak verilir ve koyun sayısı 120 oluncaya kadar 1 koyun olarak sürer! Ta ki koyun sayısı 121 olunca, ancak o zaman zekât 2 koyuna yükselir. Bu da 200 koyuna kadar değişmez, ancak 201'den sonra zekât 3 koyuna çıkar ve 400 koyuna kadar da 3 koyun olarak kalır. Yani yüzde 1 bile değil![84] Görüldüğü gibi zenginlik arttıkça zekât oranı düşüyor. Oysa, kırkta bir oranı genel kural olsaydı, 400 koyun sahibinin 10 koyun zekat vermesi gerekiyordu.

Adaletsizlik bu kadarla da sınırlı değil. Zekât hesabı yaparken dikkate alınan ihtiyaçlar listesi de değişiyor. Örneğin: "zengin aile hanımlarının kullandığı çok kıymetli kürkten zekât lazım gelmez" yine "Bindiği hayvan veya arabadan da zekat lazım gelmez (...) bindiği hayvan kıymetli bir Arap atı olabileceği gibi, otomobil de Cadillac veya Anadol da olabilir. Bunlar o şahsın içtimai durumuna göre zaruri ihtiyaçlardan sayılır."[85]

Bu durumda, dağ başında her türlü çağdaş yaşam koşullarından uzak, "Allah ne verdiyse" karnını onunla doyuran, ancak 40 koyun sahibi olan kişinin 1 koyun zekâtı farz iken, bir şirket yöneticisi; "kişinin toplumsal durumunca belirlenen gereksinimleri" çerçevesinde, bir yazlık bir kışlık iki lüks ev, lüks bir araba, kaliteli giyimler, çok iyi bir beslenme düzeyi, eğlence masrafları, çocuklarına elektronik oyuncaklar, yurtdışı eğitim vb. harcamaları nedeniyle borçlu ise zekât vermeyecektir!

Bu açıklamalar, zekâtın kendi içinde de adil olmadığı gibi, gelir adaletsizliği sorununu çözmekte de tamamen işlevsiz olduğunu tekrar tekrar ortaya koymaktadır. Demek ki İslam teorisyenlerinin "zekât farizasını her Müslüman, ilahi emre uyarak hakkıyla yerine getirmiş olsa, memlekette içtimai adalet sağlanmış olur" iddiası, en küçük bir bilimsel değere sahip

---

(84) Bkz. İ. Ezherli, Zekat.
(85) İ. Ezherli, a.g.e., s. 18.

değil. Hem öyle olsaydı, İslam tarihinde bunun sağlandığına şahit olurduk. Benzer bir problemi, hayal edilemeyecek büyüklükteki petrol gelirlerine karşın, körfez rejimlerinde süregelen büyük adaletsizlikte de görüyoruz. Çünkü sorun talan veya petrolden elde edilen büyük gelirlerle değil, adalete dair zihniyetle ilgilidir.

Üstelik İslam tarihi, daha ilk yıllarından itibaren, zenginlerin bu çok cüzi vergiyi bile hakkıyla vermediğine işaret etmektedir. Daha Muhammed zamanında zekât memurlarının rüşvet almaya başladığına tanık oluyoruz. Ne zaman ki zekât vermeyenler, bunu İslami iktidarı tanımamak veya ondan ayrılmak amacıyla yapıyorlar, işte ancak o zaman İslam iktidarı onların üzerine kılıçla gidiyor. Nitekim, bizzat İslam tarihçilerinin belirtmelerine göre, Muhammet sonrasında gerçekleşen İslam'dan ayrılmanın sonucu olarak yaygınlaşan zekat vermeme durumu İslami iktidar alanını zayıflatmaya başlayınca, birinci Halife Ebu Bekir, gerek İslami iktidarı gerekse de gelirlerini korumak için, zekat vermeyenlere karşı savaş kararı alır. Bu dönem, Arap yarımadasında kanlı bir iç savaş dönemi olup farklı inançtaki Arapların, ya İslam'a tâbi olma ya da ölüm seçeneğiyle terörize edildiği bir döneme tekabül eder.

"Hazırlanan kuvvetler zekâtı vermek istemeyenler üzerine sevk edildi. Neticede onlar karşılaştıkları bu kararlı tutumla Kur'an'ın emirlerine dönmeye mecbur oldular"[86] diyen Tabbara, bunu İslam adaletinin sağlamlığına örnek olarak sunuyor. Oysa bu gelişme, diğer yanıyla sömürücü kesimin, iktidarın çıkarlarına zarar vermediği müddetçe, hukuki ve fiili yaptırım gerektiren bir sorun olarak görülmediğini ortaya koymaktadır. Nitekim, özellikle Halife Ömer'den sonra, zekat işi tam anlamıyla tavsamıştır. Üstelik artık İslam'dan vazgeçme eylemiyle birleşmediğinden, zekât kaçkınlığına karşı, devletin fiziki tasfiyelere yönelmesi de gündemden kalkmıştır.

---

[86] Tabbara, *İlmin Işığında İslamiyet*, s. 365.

Bütünüyle toplanması halinde bile sorunları çözmeye yetmeyen zekât, tarih boyunca doğru dürüst toplanamadığı gibi, adil kullanımı konusunda da İslamiyetin, iyi bir sınav verebilmiş olduğu söylenemez. Cennete gideceği sağlığında ilan edilmiş kutsal halifelerden Osman'ın, toplanan zekâtı yakınlarını zengin etmek için kullandığı gerekçesiyle, Müslüman Mekke halkı tarafından, sarayı basılarak öldürülmesi ve layık değil düşüncesiyle cesedinin Müslüman mezarlığına bile sokulmayıp Musevi mezarlığını atılması, oldukça çarpıcı bir örnektir.

Esasen İslam hukukunda da zekâta ilişkin tutarlı bir denetim sistemi getirilmediği bilinmektedir. Bunun anlamı, zekat kaçırma kapısının sürekli açık tutulmasıdır. Konuya ilişkin, "zekâtı men eden hiçbir millet yoktur ki, kuraklıkla cezalandırılmasın. Allah'ın, hayvanların haline merhamet edip yağdırması müstesna" (İbn-i Mâce) gibi, çağdaş bilgiden nasiplenmiş insan için ancak espri konusu olabilecek hadisler vardır ki; bunların hiçbir somut anlam taşımadığı açık.

Diğer tüm tanrılar gibi Kur'an'ın Tanrısı da böyle mucizeler gösterme gücünden yoksundur. Dünyanın Müslüman olmayan çoğunluğu da zaten böyle düşünmektedir. Müslüman dünyanın da birçok ülkesinde de Tanrı'nın mucizelerinden medet umulmadığı ortada. Bu kadar inançsızlık karşısında kuraklık cezasının sürekli gündemde olması gerekmez miydi? Hayvanların haline acıdığını düşünsek bile bu kuraldışı bir durum sayılacağından, mazeret oluşturmaktan uzaktır. Demek ki zenginden yana olan İslam, zekât kaçıranlara karşı somut önlemler almaktan da uzak, fakiri zenginin insafına terk eden bir sistem örneği oluşturuyor. Üstelik tüm zenginler insaflı olsa bile zekât yoksulluk sorununa çözüm getiremiyor. Kaldı ki İbn-i Mâce'den aktarılan, "hayvanların haline merhamet" iddiası, kuraldışı olsa bile inandırıcı değil. Zekât vermeyen zenginlerin cezasını kuraklık ile tüm topluma, o toplumun çocuklarına, yaşlılarına ve tabii yoksullarına çektirmekte bir sakınca görmeyen bir iradenin, "hayvanlara

merhamet" gerekçesi ardına sığınması nasıl inandırıcı olabilir? Hele o "ilahi düzen"in, hayvanları zaten birbirine ve genelde insanlara yem yapan bir işlevle yarattığı da anımsanırsa... Ayrıca burada bir mantık tutarsızlığı var: Hıristiyan veya ateist insanların yaşadığı topraklarda kuraklık olmazken, Müslümanların yaşadığı toprakların kuraklıktan kırıldığı gerçeğiyle karşı karşıyayız. Bu durumda, Somali'de insanların açlıktan ölümlerini zekât vermeme bağlamında açıklamak ne denli mantıklı olacaktır?

Bu arada yine en yüksek İslam otoritesinin yaklaşımı bağlamında İslami yardım mekanizmasının işlerliğine ilişkin bir diğer çarpıcı örneği aktarmadan geçmeyelim:

Medine'de en çok hurmalığı bulunan Ensardan Ebu Talha'nın hurma bahçelerinden en kıymetlisi Beyruhâ adlı hurmalıktı. Ebu Talha Muhammed'e bu hurmalığı sadaka vermek istediğini, ahrette bunun hayrını görmesi için Allah'ın rızası neredeyse oraya harcamasını söyler.

Açıktır ki bu güzel öneri karşısında herkes, bu hurmalığın en fakir olan bir kısım insana verilmesi veya yine en fakirlere sürekli yardım odağı haline getirilmesi beklentisine girecektir. Ne var ki İslam'ın en yüksek otoritesi, bizimle aynı düşüncede değildir! Onun Ebu Talha'ya yanıtı şöyledir: "Bu çok kârlı bir mal (...) Bence onu akrabalarına verirsen daha iyi edersin!"

Hadislerin Kur'an'dan sonra ikinci İslami otorite olduğu dikkate alınacak olursa, bu hadisten hareketle, sadaka vermek adına bir fabrikatörün fabrikalarından birini tıpkı bu hadiste Ebu Talha'ya önerildiği gibi amca çocuklarına verdiğini düşünün. Hem mal elde kalıyor hem de hiçbir fakirin düşleyemeyeceği denli "hayır" sahibi olunuyor! Aynı yönteme kapitalist ülkelerde vergi kaçırmak için bolca başvurulduğu düşünülürse, tipik bir sınıfsal yaklaşımla karşı karşıyayız.

Konumuzu geçerken son olarak, iki noktayı vurgulamak istiyoruz:

İslam'ın 5 temel koşulundan biri olan zekâtın farz kılın-

ması, İslam'ın devletleşmesini müteakip olmuştur. Dolayısıyla ahlaki düzlemde, önceki dönemlerde teşvik ve kabul edilse bile uygulama olarak yükümlülük haline getirilmesi, Hicret'in 9. (İbn al-Aşir-İbn al-Hacar'a göre ise Hicret'in 2. yılında, Ramazan orucundan önce) yılında gerçekleşmiştir.[87] Bu durum İslam'ın gerçekte somut koşullara ve güç dengelerine bağlı olarak biçimlendiğinin bir diğer göstergesidir.

Diğer yandan 5 temel koşulundan birinin zekat, yani ancak belli bir gelir düzeyindeki insanların gerçekleştirebileceği bir uygulama oluşu, İslamiyetin öncelikli muhataplarının zenginler olduğunu, yoksulu ise tıpkı köleler ve kadınlar gibi muhatap almadığı gösterir. Onlar, uygun bir dünya düzeni için, sadece dikkate alınması gereken nesnelerdir.

[87] Bkz. *İslam Ansiklopedisi*, c. 13, s. 469.

Onuncu Bölüm

İSLAMİYETTE İŞÇİ İLE SERMAYEDAR İLİŞKİSİ

Kur'an'ın, "her çalışanın, çalışmasının karşılığını almasının Allah'ın güvencesinde olduğu" iddiasında bulunduğuna işaret etmiş, ancak gerçek hayatta bu sözde "güvencenin" hiçbir somut değer taşımadığını, bunun için İslamiyetin hiçbir somut düzenlemeye gitmediğini göstermiştik. Şimdi bu gerçeği de anımsatarak, İslamiyetin işçi ile sermayedar ilişkileri konusundaki hukukunu inceleyelim.

Öncelikle İslam'ın, kapitalizmde ve diğer tüm sömürü toplumu ideolojilerinde olduğu gibi başkası için çalışmayı, ücretli emeği (işçiliği) tamamen normal bir şey olarak kabullendiğini belirtelim. Bu noktada getirilen sınırlama, "(İslam'ın) ücretli emeği kirayla adam tutmanın özel bir şekli (olarak) (...) tıpkı bir ev ya da gemi gibi kirayla tutma" şeklindedir.[88]

Yoksulluğu "çirkin, cezalı, korkulacak, kendisinden üstün kılınıp rızklandırılmış olan için çalışılan", özetle zenginin "işini görmek" için gerekli, bir konum olarak belirleyen İslamiyetin işçiye bakışı da bu bağlamda ortaya çıkmış oluyor. Yani, çağdaş insanlık nezdinde en yüce değer olan emeğin sahipleri, İslamiyette ikinci sınıf konumundadır. Kaldı ki bu

---

[88] M. Rodinson, a.g.e., s. 33.

yargı önceden aktardığımız ayetlerde de en küçük anlamda saklanmaya gerek görülmeden açıkça ifade edilmekteydi.

Bu noktada, Kur'an'ın bizzat kendisi ile onun kimi çağdaş yorumcuları arasında yapısal farklılıklarla karşılaşırız. Bu yorumcular, insan hakları ve emeğe ilişkin çağımız değerleri ışığında, O'nu insancıl, emekçiden yana göstermeye çabalarken, Kur'an'ın kendisi bu kaygılardan uzak, kölecilik de dahil her türden ayırımı meşru ve Allah'tan kabul eder. Nitekim ne Kur'an'da ne de diğer temel İslam belgelerinde, insan ve emek hakları söz konusu edilmemiştir. Çağdaş değerlerin ağır baskısı altında yapılan dizginsiz tahrifatların bile gizleyemeyeceği kadar açıktır ki, İslami hukuk, emekçilere sendikalaşma, grev, toplu sözleşme, asgari ücret, iş güvencesi, işsizlik sigortası, konut, sağlık, eğitim, vb. temel hakları en küçük anlamda öngörmemiştir. Aksine emekçileri, Allah'ın rızkla donattığı seçilmiş kullarının insafına bırakmış ve tabii "İslami düzenin çıkarları" gerekçesiyle patrona tabi olmaya mahkûm etmiştir. Bu uygulamalarla İslami iş hukukunun, günümüzdeki askeri diktatörlük rejimlerin iş hukukundan ileri olduğunu ispatlamak bilimsel olarak mümkün değildir.(*)

Durum buyken kimi yorumcular, İslam'ın kapitalist emek sömürüsünü ortadan kaldıran farklı bir sistem getirdiği iddiasında bile bulunurlar. Ne var ki İslamiyet, ücretli emeğin kiralanmasını, doğal olarak da artık-değer sömürüsünü yadsımadığı gibi, aksine bunu sosyal güvencelerden yoksun bırakmaktadır. M. Şeker konuya Kur'an'dan hareketle şöyle açıklama getiriyor:

"İslam inancına göre her insan, yaptığı işten sorumlu olduğunu bilmelidir. Şu halde, bir gelir (ücret) karşılığında eme-

(*) İslamiyeti Faşizmle suçladığımız düşünülmesin. Sözümüz emek ve çağdaş insanlık hakları karşısındaki konum paralelliğini göstermeye yöneliktir. Yoksa bir 7. yüzyıl Arap önderi olarak Muhammed'in o günden bu hak ve kurumlarını düşleyebilmesi zaten olanaksızdı. İslamiyet, çağının değer yargıları ve sorunlarınca biçimlenmiştir. Kendi koşulları içinde görece ilerici ögeler de taşımaktadır. Ne ki günümüze bir siyasal doktrin, bir "kurtuluş projesi" olarak taşınmaya kalkıldığında, çağdaş değerler perspektifinden ancak faşizmle örtüşebileceğinin bilinmesinde de sayısız yarar var.
Suudi Arabistan, Somali, İran, Afganistan vb. örnekler anımsansın

ğini kiraya veren ve bir bedel karşılığı çalışan kimse (Kehf-77) olarak tanımlanabilecek olan işçi, kendisine verilen işi hakkıyla yapabilecek güç ve kabiliyete, bilgi ve tecrübeye sahip olduğu gibi aynı zamanda kendisine güvenilen, doğru ve dürüst bir kimse olmalıdır (Kasas-26)"[89] Kasas-26'da, söz konusu duruma, " ... ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır..." denilerek açıklık getirilir. Görüldüğü gibi burada çalışanın ihtiyaçları değil yalnızca işini gördürecek olanın beklentileri esas alınır, daha ötesi onun çıkarı çerçevesinde durum düzenlenir....

Şimdi hep birlikte düşünelim: M. Şeker'in, İslamiyetin kendi gerçeğine en uygun olan bu yorumuna ve işaret edilen ayetin yaklaşımına hangi kapitalist karşı çıkar? Bu sözler, onların çıkarları için belirlenen ölçütlerin, tanrısal bir çerçevede sunulması değil midir? Tabii bu arada "kendisine iş yapılan" patronda da, "ahlaklı olma, dürüst davranma, işçi aleyhine olabilecek hususlardan sakınma gibi davranışlar" arandığı belirtilse de M. Şeker'lerin daha çok vurgu yapmak zorunda kaldıkları böylesi beklentiler için, Kur'an'da somut hiçbir yaptırım yoktur.

Buna karşılık emeğin haklarından bahseden düzenlemeler, işçi sınıfı ve sosyalist örgütlerin bu güne kadar sürdürdüğü uzun mücadeleler sonunda, burjuva hukukuna girmiştir. Ama haklar son tahlilde mülkiyet ilişkilerince belirlendiğinden, kendilerine yönelik yaptırımlar noktasında, patronların her zaman çıkış yolları olmuştur. Oysa aynı durum işçiler için söz konusu değildir. Çünkü o, yasal yaptırımlar dışında patronun kâr dürtüsünü tatmin etmek, ona yarar sağlamak, yani kendini sürekli ve artan biçimde sömürtmek zorundadır. İşçi-patron ilişkisinin olduğu her durumda bu, kişilerin ve yasaların iradesini aşan bir nesnel gerçekliktir.

Patronun belirleyici beklentisi, emeğin ona daha çok kâr ettirmesi, yani çıkardır. Buna karşılık, emeğin belirleyici bek-

---

[89] A.g.e., s. 37.

lentisi asgari bir yaşam güvencesi, yani temel bir insan hakkıdır. İşçi emeğini katarak ürettiği malların ancak bir kısmının karşılığını alma, geriye kalanını (artık-değer) ise patrona bırakma, dolayısıyla kendisi yanı sıra, aynı işi yapan diğer işçilerle birlikte tek tek işçiler kadar emek harcamayan patronlarını, hepsine birden düşen toplam pay kadar zenginleştirmek durumundadırlar. Gerçek adalet, hak eşitliği gibi insanlık değerleri açısından, bu durumun kabul edilmezliği ortadadır.

Patronu işçiden ayrıcalıklı ve üstün kılan öğeler (sermayenin kâr payı, miras, eğitim olanakları, kâr hırsı, vb.) bu noktada sorgulanmalıdır. Adalet kavramı, en azından bu temel noktalarda (ve söz konusu olan bir tanrının bilinçli yaratıcılığı olduğuna göre, yeteneklerde) asgari eşitlik gerektirir. Oysa şeriat bunları yadsımakta, "ilahi adalet" olarak tüm bu adaletsizliklerde bir "hikmet" olduğunu öne sürmekte, artık-değer gaspını kendi "adaletinin" doğal bir parçası olarak görmektedir. Şeriata göre patron, sömürücü değil, Allah'tan ve padişahtan/halifeden sonra üçüncü rızk verici kişi konumundadır; dolayısıyla "onun ekmeğini yemeyi hak etmek" gerekir!

"Kendisine verilen işi hakkıyla yapabilecek güç ve kabiliyette, bilgi ve tecrübede" ve daha önemlisi kendine (patronu tarafından) "güvenilen" (patrona karşı) "dürüst" biri olmalıdır. Bu yeterliliklerden yoksun, dolayısıyla kendine verilen işte, patronun temel dürtüsü olan kârı gerçekleştirmek konusunda yeterli beceriyi ve güvenilirliği gösteremeyen, işçiyi çalıştırmamak hakkı tamamen patronunun tekelindedir! Çünkü o, Allah'ın kendine "bolca rızk ihsan edilmiş" ayrıcalıklı kulu olarak kendi altındakilere "rızk verirken" onlardan yana beklentilerinin tam karşılanmasını bekleme "hak"kına sahiptir! Allah "verdiği rızka" karşılık, insandan onca çok şey/kulluk isterken, patronun istemesinden doğal ne olabilir?! İşçi patronun malının meşruiyetini sorgulamamak, kendisine nasıl emir verilirse öylece çalışmak, patronun gereksinimlerini karşılayacak yetenek ve tecrübeye sahip olmak ve patronuna karşı "dürüst" olmak zorundadır. Ve tabii yine bu mantık

çerçevesinde, her "rızk veren", "rızk alan" tarafından kendisine dua edilmeyi, saygı gösterilmeyi "hak" eden kişidir; aksi davranış, kendisine iş (dolayısıyla rızk!) verilen kişinin, "nankör"lüğüne işarettir! Tüm bu yaklaşımlar, şeriatın emek karşısındaki konumunu ortaya koyar.

Nitekim aynı bakış hadislerde de yinelenir:

"İbn-i Mâce'nin kaydettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle der: 'En iyi kazanç, işine özen gösteren ve işverene saygı ile bakan işçinin elde ettiğidir'. Gerçekte, işinde çalıştığı kimsenin emirlerini bağlılıkla yerine getiren bir işçi, sadaka verenlerle, yoksullara yardım edenlerle aynı sırada sayılmaktadır. İbn-i Musa'nın anlattığı bir hadiste, Hz. Peygamber şöyle der: 'Kendisine buyrulanı istekle ödeyen bir veznedar sadaka verenlerden birisidir.'"[90]

Sermayedara sermayedar olmasından hareketle "saygınlık" ve "emretme yetkisi" bahşeden mantık, ona tam itaat karşılığında da işçiye, gerçekte yine sermaye sahibine bahşedilmiş olan, sadaka verme derecesine yükselme payesi veriyor; Türkçesi, patronuna saygılı olur, onun emirlerini bağlılıkla yerine getirirsen Allah katında, sadaka verenlerle aynı düzeydesin deniyor!.. Bu mantıkla işçiler, patrona karşı hak mücadelesinden vazgeçme karşılığında cenneti de garantilemiş oluyor; daha ne olsun! Gerçi "dünya hayatı, ancak oyun, eğlence ve süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir (Hadid-20)" diye yine zenginlerden yana bir tanımlama varsa da olsun. Değil mi ki "dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir", dolayısıyla siz siz olun "Allah'ın kereminden rızklandırdığı" patronlara karşı, yeniden paylaşım mücadelesine, hele patronun sizi sömürerek zengin olduğu yollu komünist fikirlere kapılmayın! Yoksa bu dünyada çektikleriniz "öbür dünyada" çekeceklerinizin yanında hiç kalır!..

Bu arada işçinin "kendisine düşenleri" yapması karşılığın-

---

[90] M. A. Mannan, *İslam Ekonomisi*, s. 204.

da, yani bu adaletsiz işçi-patron dengesi koşullarında, patrona da bazı yükümlülükler yükleniyor. Kötülük ve haksızlık yapmama, dürüst olma, ahlaklı olma, "işçinin ücretini teri kurumadan ver(mek)" vb. Bunların somut hayatta, bırakalım emek sömürüsünün önünü alması, onu azaltmak noktasında bile hiçbir anlam taşımadığı açık. Söz konusu önlemler, ücretin tam ve zamanında verilmesi, kazanılmış haklar karşısında dolandırıcılık yapılmamasının emredilmesinden ibarettir. Kaldı ki bunun güvencesi de yoktur. Patronun insafı ve Allah korkusuna bırakılmıştır her şey. İslami temelde kurulmuş bir devletin, emekçilerin mücadelesi veya çağdaş kamu vicdanı karşısında, bu noktada yasal güvence vermesi de bir şey değiştirmez. Çünkü adaletsizlik bizzat ilişkinin kuruluş yapısından kaynaklanmaktadır.

Günlük geçimi için emeğini piyasa değerinden satma kaderine mahkûm olan ile olanaklarını daha çok kâr etmek için kullanan patron ilişkisi arasında yapısal bir adaletsizlik farkı var. Öte yandan, sömürü üzerinde biçimlenen işçi-patron ilişkisinde bile; patronun gerekli sömürü oranı için işçiden talep ettiği kabiliyet, "güçlülük", "güvenilirlik", "var gücüyle çalışma", "dürüstlük" vb. özelliklerin "ilahi ahlak" adına kutsanması ile karşı karşıyayız. Düşünün ki patronun yükümlülükleri, işçinin bu sömürü ilişkilerini doğal kabul edip kendini "doğru ve dürüstçe" sömürtmesi hatta sömürülmeye yetecek kadar güç ve yeteneğe sahip olması sonrasında başlıyor. Üstelik buradaki sömürü oranı da, işçi örgütsüz ise patronun insafınca, yok örgütlüyse ve haklarını savunmasına uygun yasalar varsa (ki İslamiyette böyle sosyal güvenceler arayanlar düş kırıklığına uğrarlar), o zaman da kabul ettirebildiği toplu sözleşme sınırları çerçevesinde belirleniyor. Ancak sömürünün kendisi kesinlikle tartışma konusu yapılmıyor. Örneğin; 100 işçi çalışan bir fabrikada, işçilerin günde 4000 liralık ücrete karşılık patrona kazandırdıkları kişi başına 4000 liradan toplam 400.000 liranın meşruiyeti tartışma konusu yapılmıyor. Aksine bu kâr oranı, sermayenin ve patron "emeği"(?!)nin

karşılığı olarak "dürüst kazanç" sayılıyor. Ve patronun ahlaklılığı da işte ancak bu kazancın dışında, bu kazancın meşruiyeti tartışma konusu yapılmamak kaydıyla belirleniyor.

Peki, gerçek adalet ve ahlak açısından soruna böyle bakabilir miyiz? Açıktır ki hayır. İşçinin asgari yaşam standardı için 4000 liralık gündeliğin yeterli olduğunu var sayalım. Bu durum patronun 400.000 liralık kazancının adil olduğunu mu gösterir? Açık ki göstermez. Çünkü o para patronun sözde "emeğinin" karşılığı değil, işçilerin yarattıkları toplam değerin, patron tarafından el konulmuş olan bölümüdür. Eğer patron salt emeğinin karşılığını almış olsaydı onun da 4000 veya bilemedin –on katı bir gelir eşitsizliğinin meşru kabul edildiğini varsayalım– 40.000 lira alması gerekirdi. Geriye kalan 360.000 lira, asgari bir adalet anlayışı bağlamında, tüm çalışanların sağlık, eğitim, konut, eğlence, güvenlik ve diğer toplumsal gereksinimlerine, yine işçilerin yaşam standartlarının arttırılması için ücretlerin yükseltilmesine harcanabilirdi. Ve tabii böyle bir yaklaşım sonunda, sömürü denilen ve sermaye sahibi insanların, binlerce kişinin artık-değerine el koymaları ile oluşan birikimleri de olmayacaktı. Ve yine bunun sonucu olarak, patronun çocuğu paralı okurken, işçinin çocuğu sıradan bir okulun masraflarıyla zorlanmayacak, patron en iyi biçimde beslenip, en lüks koşullarda yaşarken işçi kötü evlerde ve en temel gereksinimlerden yoksun yaşamayacaktı. Bu durumda adalet ve eşitliğin en ideal biçimi olan sınıfsız topluma varıncaya kadar, varlığını koruyacak kimi doğal ayrıcalıklar, belli bir sınırı aşamayacağından, toplumun en alt gelir sahibi insanları da temel gereksinmelerden yoksun olmayan bir yaşam düzeyinde, iş güvencesi, emeklilik güvencesi, sağlık ve eğitim, eğlence ve konut güvencesi koşullarında yaşayacaktı.

Yaşadığımız ve 1400 yıldır yaşanmakta olan durum bu olmadığına göre demek ki bir adalet problemi ile karşı karşıyayız.

Konuyla ilgili, İslamcıların ağızlarına doladıkları, "ücretin

alın teri kurumadan verilmesi" ifadesine gelince; bunun da işçi sorunları açısından hiçbir değer taşımadığı açık. Emekçilerin asıl sorunu, ücretin terin kuruyup kurumadan verilmemesi değil, bir insan olarak temel gereksinimlerini karşılayacak düzeyde verilmesidir. Aynı zamanda, gerekli sosyal güvencelerin sağlanmasından başlayıp giderek de, el konulan artık-değer sonucu meydana gelen sömürü ve eşitsizliğin ortadan kalkması, tüm asalak gelirlerin toplum çıkarları çerçevesinde adilce yeniden dağıtılması ve bu yeni düzenlemeyi güvence altına alacak gerçek bir demokrasiye geçilmesidir.

Yukarıda işçi-patron ilişkileriyle ilgili özetlediğimiz yaklaşım şeriatın, o dönem ön planda olan ticaret erbabının kişiliğinde, pazarı övmesiyle diğer yandan pazar fiyatının oluşumunda arz ve talebe aykırı fiilleri kınaması ile de uyum içindedir.

Ancak, günümüzde insan hakları ve özellikle işçi sınıfı mücadeleleri sonucu emeğin kazandığı değer karşısında, politik kaygılara düşen bazı İslamcı teorisyenler, kimi kuraldışı örneklerden hareket ederek karşıt görüşleri sanki İslamiyete aitmiş gibi ileri sürmektedirler. Nitekim A. Bulaç, İslam'ın işgücü kiralama ve artık-değer sömürüsüne karşı "cephe" aldığını iddia etmekte, ancak diğer pek çok şeyde olduğu gibi burada da Kur'an'ı değil kendi öznel görüşlerini anlatmaktadır. Ona göre İslam'da "temel çalışma biçimi ortaklıktır". Bunun için de Mekke'den Medine'ye göçten sonraki kısa özel dönemde yaşanmış olduğu iddia edilen birkaç örneğe gönderme yapmaktadır.

Muhacirin, "Ya Resulullah, yanlarına geldiğimiz kavmin benzerini görmedik. Ellerinde azıcık şeyleri olsa bizimle paylaşıyorlar. Bolluk içinde olursa bol bol veriyorlar, çalışmalarına iştirak ediyor, üretime de ortak oluyoruz. Bütün sevap ve mükafatın onların olmasından korkarız", demesi karşısında Muhammed'in, "Hayır, onları övdüğünüz ve onlara hayır dua ettiğiniz sürece siz de aynı sevaba layıksınız" diyen hadisi ile "Kardeşleriniz mallarını, çoluk çocuklarını terk edip sizin

yanınıza geldi (...) onlar ziraat işlerini bilmeyen bir kavimdir. Onları, ihtiyacınız olduğu zamanlarda çalıştırırsanız mahsulü de paylaşırsınız" dediği hadis, bu örnek örneklerdendir.

Söz konusu özel dönemin karakterini kavramamıza yardımcı olması açısından, bir üçüncü hadisi daha aktaralım: Göç sonrasında Mekke'den gelenler, Muhammed tarafından Medineli Müslümanlarla kardeş ilan ediliyorlardı –tabii herkes sınıfına göre! –. İşte böyle kardeşlerden Medineli Sa'd'ın, Abdülrahman'a: "Kardeşim, ben Medine'nin en zenginiyim. Bak malımın yarısını al. İki karım var, hangisi hoşuna giderse boşayayım onunla evlen" dediği iddia edilir. Hadise göre Abdülrahman bu teklifi kabul etmeyip çarşı yolunun gösterilmesini ister ve kısa zamanda zengin olur! (Konumuz dışı kaldığından bu hadiste yinelenen, kadının bir mal gibi görülerek başkasına sunulmasında kendini gösteren garip zihniyeti ve çarşıya çıkıp kısa zamanda zengin oluveren kişiler gibi masalsı ifadeleri burada es geçiyoruz).

İslamiyetin henüz var olma savaşı verdiği, Mekke'de tutunamayıp büyük zorluklarla Medine'ye göç etmiş bir avuç Müslüman'ın orada karşılaştıkları dayanışmanın, sonradan abartılarak anlatıldığı bu hadislerde ifade edilen paylaşımcılığın ne Kur'an'da ne de normal İslami uygulamada yeri olmamıştır. Muhammed dönemi ve sonrasında, eşitsizlik ve sefalet sorununa çözüm üretilememesi karşısında, Ebu Daar-ül Gifari (Ebu Zerr), isyan ederek, "herkes geçimliliğinden arta kalan servetini, Tanrı uğruna ve hayır işlemek için sarf etmelidir", diyen ayeti ileri sürdüğü için, bizzat Osman'ın emriyle sürgünden sürgüne gönderilirken ölmüştür.

Yukarıdaki hadisler, varlık yokluk koşullarında en idealist dönemlerini yaşayan yeni bir dine inananların doğal, içsel dayanışma örneklerinden öte anlama sahip değildir. Nitekim çok daha uç dayanışma örneklerine, benzer koşullar yaşayan tüm topluluklarda, özellikle de Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında, İsa yandaşlarında rastlıyoruz. Burada kritik olan, söz konusu dinin temel metinlerinde de, bu uygulamalarla karşılaşıp

karşılaşmadığımız noktasındadır.

Öte yandan söz konusu hadislerin doğruluğu da kuşku götürür. Çünkü çok daha kesin bilgilerden, özellikle de Kur'an'ın tanıklığından öğreniyoruz ki adı geçen taraflar, yani Ensar ve Muhacirler, daha beraberliklerinin baharında, Bedir Savaşı ganimetinin (yani emekle değil el konulmuş malların) paylaşımında bile anlaşamayarak ciddi sürtüşmelere giriyorlar. Beni Nadir Yahudilerinin el konulan mal ve arazilerinin paylaşımında da taraflar, ancak Muhammed'in araya girmesi ile durdurulabilen bir boğazlaşmaya giriyorlar. Ve her seferinde Muhammed, sorunu ancak ayetlerin (Enfal-1, Haşr-7) yardımıyla öteleyebiliyor. Kaldı ki eğer Ensar, iddia edildiği gibi mallarını Muhacirlerle paylaşacak kadar cömert olsaydı, el konulan Yahudi malları için, "O fey, yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan (...) fakir muhacirlerindir" (Haşr-8) şeklinde ayet indirilmek zorunda kalınır mıydı?

Özetle bu hadislerin, doğru olmaları halinde bile, İslami toplum anlayışının ifadesi olmayıp, kuraldışı yaşanmış özgün bir durumun anlatmaktadır. Hal böyle olunca, örneklerden hareket ederek; "Demek ki İslam'da çalışma hukuku, üretim araçlarını çalıştıran emek sahiplerinin, üretilen malları eşitçe bölüşmelerini emreder. İslam'da işgücü kiralama değil ortaklık söz konusudur" sonucu çıkarmak mümkün değildir. Çünkü böyle bir yorum, ne Kur'an ne hadisler ne de Muhammed ve Dört Halife Devri'nden kendine somut, bütünsel kanıtlar bulamaz. A.Bulaç'ın yorumu, bölümün başından beri ayetlere dayanarak aktardığımız İslam mantığının toptan reddi anlamına gelir. Bu yorum İslamiyet koşullarında uygulanma olanağı olmayan bir perspektifin kabul ettirilmeye çalışılmasından başka bir şey değildir.

M. Şeker, önceden söylediklerini görmezden gelerek kitabının 29. sayfasında, F. Demir'den şöyle bir açıklama aktarıyor:

"Zararın tamamına katlanmak sermayenin, kâr edilmediği takdirde bedava çalışmış olmak emeğin riskidir. Buna karşılık

kâr etmezse ayrıca ücret ödememek sermayenin, çok kâr ederse çok pay almak emeğin avantajıdır."[91]

Yani, F. Demir'e göre İslami çalışma hukukunda, "her iki taraf için risk ve avantajlar" olan bir emek sermaye "ortaklığı" söz konusudur. Tabii önceden de belirtildiği gibi "anlaşmaya göre belirlenen nispetlerde" bir ortaklıktır söz konusu edilen. Örneğin işçinin gündelik 8 saatlik işgücüne 2000 lira fiyat biçilen bir arz ve talep dengesinde, 200.000 lira koyan bir sermaye sahibinin, elde edilecek 50.000 liralık kazancı 1/100 oranında paylaştırması bu mantığa uygun bir ortaklıktır. İşçiye 500 liralık bir pay düşmektedir. Bu durumu, "adalet" kavramının içine kim sığdırabilir? 1/10 oranında bir paylaşım yapsak bile emekçi 5.000, sermaye sahibi ise 45.000 lira alacaktır. Bu durumda da ne adaletsizlik ortadan kalkıyor, ne de sermayedarın, emekçi sırtından para kazandığı gerçeği.

Kaldı ki F. Demir'in sözde "adil" mantığında birbirinden farklı konumda ve eşit olmayan iki olgu (sermaye ve emek), aynı bağlamda ele alınıyor. Yani elmalarla armutlar birbirine karıştırılıyor. Sermayenin zararı tüm örneklerde görüldüğü gibi genel olarak para veya mal sahibinin beklentilerini etkilese de yaşam standardını değiştirmiyor; zarar genel olarak kârdan bir zarar olarak ortaya çıkıyor. Oysa aynı durum emekçinin bedava çalışması, aç kalması, evindekilere ekmek götüremememesine neden oluyor. Emekçi bu anlaşmaya göre, kâr edilmediği ama sermayenin de bir kayba uğramadığı koşullarda, aç kalmakla tehlikesi ile karşı karşıyadır. Çünkü onun yedekte parası, evleri, sıkıştığında paraya çevireceği mülkleri, bankalardan, devletten kredi alacak ilişki ve inanılırlığı yoktur. Patronun en kötü koşullarda bile, iyi eğitim olanaklarının sağladığı avantajları ve çevresi nedeniyle yeni bir iş bulma olanağı vardır; işçi bunlardan da yoksundur. Fazla kâr elde edilmesi halinde fazla "pay" almak ise onun yaşam standardını yapısal olarak değiştirmez. Çünkü bu fazlalık, zaten hayalini kurduğu

[91] Bkz., *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri.*

çok temel gereksinimlerinden birini karşılamak veya zor gününde kullanmak üzere bir kenara saklanmaktan başka işe yaramaz. Dolayısıyla bu gerçekler F. Demir'in risk ve avantajlar noktasında kurduğu bağlantının yanlış olduğunu göstermektedir.

"İslam'ın emek-sermaye dengesine getirdiği adalet" diye sunulan bu yaklaşım, İslam'a da uygun düşmez. Şöyle ki, İslam'da işgücü kullanımının şansa bırakılmasına özel bir kısıtlama getirilmiştir. "Gerçekte hadis, Kur'an'ın sözünü ettiği meysiri (bir çeşit kumarı) geniş ölçüde yasaklamıştır. Şansa (tesadüfe) bağlı her türlü kazanç yasak edilmiştir. Demek ki derinin yarısını sana emeğinin karşılığı olarak vereceğim diyerek, bir hayvanın derisini bir işçiye yüzdürmek veya kepeği senindir diyerek, ona buğdayı öğüttürmek ahlaksızlıktır. (Çünkü) gerçekte, derinin kokup kokmayacağı ve iş süresince değerini yitirip yitirmeyeceği veya ne kadar kepek elde edileceği bilinemez.[92]

Peki, şimdi bu ön belirlemeler ışığında, İslam yönetiminin böyle bir sosyal devlet yönelimi olabilir mi? İslamcı müşriklerin tüm çırpınmalarına karşın, İslami çerçevede bu sorunun yanıtı kesinlikle olumsuzdur. Çünkü İslam, zekat yükümlülüğünü yerine getiren zenginleri rahatsız edecek, onların pek de nazik olan girişimciliklerini ürkütecek önlemlere, özü itibariyle karşıdır. Çünkü temel belirleme olarak rızkı onlara "Allah'ın ihsan ettiği" ve dünyadaki bu eşitsizlik düzenini de yine O'nun "kurduğu" kabul edildiğinden, buna müdahale etmek, kendine takdir edilenden farklı bir hak biçip bunun için mücadele ve örgütlenmeye girişmek, esas olarak İslam mantığına ters düşer.

Nitekim Kur'an, bizzat peygamberine hitaben; "Kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak bol bol geçimlik verdiklerimize sakın gözlerini dikme..." (Taha-131); "Ey

---

[92] Bkz. M. Rodinson, *İslam ve Kapitalizm*, s. 33 - Yazar soruna ilişkin bir dizi kaynak göstermektedir

Muhammed, onlar, Rabbinin rahmetini mi paylaşıyorlar? Onların dünya hayatındaki geçimliklerini biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürsünler diye derecelerle üstün kıldık (Zuhruf-32)"; "Doğrusu zengin eden, sermaye veren O'dur (Necm-48)"; "O her şeyi yaratıp bir ölçüye göre mukadderatını tayin edendir (Furkan-2)"; "Allah dilediğinin rızkını açar, dilediğinin keser (Rad-26)" gibi ifadelerle niyetini defalarca vurgulamıştır. Üstelik köleci toplum bilgi ve kültürü ile kurgulanmış olan bu eşitsizlik, salt bu dünyada değil; "İnsanların kimini kiminden nasıl üstün kıldığımıza bir bak; elbette ki ahiret derece ve üstünlük farkları bakımından daha büyüktür" (İsra-21) belirtmesinde de görüldüğü gibi "öbür dünya" için de kat kat geçerlidir.

İslam bakış açısı ile; O'nun hesapsız rızklandırdıklarından alıp zelil ettiklerine vererek adalet sağlayacaklarını iddia edenler, olsa olsa, "her işinde sonsuz hikmetler olan Allah'ın adaletinden" kuşku duyan münafıklar olabilir ancak! Oysa şeriatçıların işi, Allah'ın aklıyla karşılaştırılamaz olan insanın "mini ve biçare"(!) aklına göre dünyevi bir adalet sağlamak değil, dünyada Kur'an'ın emirlerini yerine getirerek bu "geçici ve boş olan sınav dünyasında öbür dünya için" sıkı sıkıya hazırlanmaktır. Ve tabii bu bakışın, İslamcı müşrik politikacıların iddialarının aksine, "Allah'ın zelil kıldıkları" için eşitlik sağlamak bir yana; daha adil bir paylaşım, daha adil bir düzen kurmak gibi bir derdi de yoktur. Hem Allah'ın öyle bir derdi olmuş olsaydı, her şeyi bilen, her an her şeye kadir mutlak bir güç olarak bunu günümüzün politikacılarına bırakır mıydı? "Adalet olsun!" derdi ve hemen o dakika her şey adil oluverirdi!..

14 yüzyıllık İslam tarihinde ve öncesi yüz binlerce yıllık insanlık tarihinde –ilkel komünal toplum ve sonraki kimi komünal girişimler hariç– yaşam hep eşitsizlik üzerine kurulduğundan, demek ki bu her şeye kadir Tanrı'nın eşitsizlikten yana bir sıkıntısı olmamıştır. O halde bu mantık çerçevesinde yoksullar, zekat, sadaka gibi onur kırıcı gelirlerle yetinmeli,

"öbür dünyanın sonsuz güzelliğine" hazırlanmalı, "komünistlerin oyununa" gelmemelidirler!.. Tam bu noktada sözü doğrudan M. Şeker'e verelim:

"İnsanlar yaratılışları ve yaşayışları bakımından farklılıklar arz ettikleri için hayat seviyeleri bakımından da eşit imkânlara sahip olmaları mümkün değildir. Bir toplumda herkesin zengin olduğu, ihtiyaç sahibi hiç kimse kalmadığı düşünülürse, insanları çalışmaya iten sebeplerin en önemlilerinden biri olan ihtiyaç ve geçim endişesi ortadan kalkar. Bu takdirde iş hayatı ve devlet düzeni bozulur. Çalışan çalıştıran kalmaz. Halbuki, hayat çalışıp kazanma zevkine sahip olmanın verdiği mutlulukla tatlanır. Tadı ve yaşama zevki kalmayan hayat yaşamaya değmez bir hal alır. İnsanlar bol miktarda rızka sahip olsalar aralarında azgınlar çoğalır. Ve toplumun huzurunu bozarlar. Bunun için Allah rızkı aynı ölçüde vermemiştir. İnsanların bir bölümü alabildiğine zenginliğe sahip olmuş, hesapsız mal ve servet elde etmiştir (...) bir bölümü de rızk bakımından darda kalmıştır. Bu bakımdan herkes kendine ayrılanı elde etmek için çalışmak zorundadır. (...) Buna rağmen imkânları artmıyorsa (...) zengin kimselere fakirleri kendi imkânlarından yararlandırma görev olarak yüklenmiştir."[93]

Her şey, fazladan söz gerektirmeyecek kadar açık aslında. Ekonomi politikasını yoksul çalışan ve zengin çalıştıran üstüne kuran, sınırsız eşitsizliği de her nasıl oluyorsa "yaşama zevki duymanın" önkoşulu sayan bu mantık, gerçekte çalışmasının karşılığını yüzlerce kat fazlasıyla alan orta-üst ve üst sınıf çıkarlarıyla örtüşürken, öyle görünüyor ki emekçilere de kandırmaca üzerine kurulu, boş bir dünya sunulmaktadır. M. Şeker'lerin yaptığı da son tahlilde bir inancın değil, ilahi görünüm altında gerçekte sermayenin savunuculuğunu yapmaktan öte anlam taşımıyor. Onlar emekçi kesimlerin yaşamaktan nasıl bir "zevk" aldıklarını, bilimsel bir nesnellikle kavramaya çalışsalar, içine düştükleri çelişkiyi ve emekçilere karşı

(93) *İslam'da Sosyal Dayanışma Müeseseleri*, s. 128.

egemen sınıfların temsilini üstlendikleri gerçeğini çok daha iyi göreceklerdir.

Şeriatçılığın yaratmaya çalıştığı toz-duman bir yana ve onun temel mantığının aksine bilinmelidir ki hayatta gerçek zevk, herkesin iş güvencesine sahip olması, her çalışanın hakkını eşit alması ve insanın başkaları aleyhine çıkarlar elde etmeyerek kardeşçe yaşaması ile sağlanacaktır. Bu yol dünyamızı cennet yapmanın da biricik yoludur. Böyle bir cenneti gelecek nesillere sunmak için verilecek uğraş her insan için bir onur sorunudur. Dolayısıyla insanlık onurunun sahip her insan, başta kendi nesli olmak üzere, gelecek nesiller karşısında da bu sorumluluktan kaçamayacağını, tarihin kendisini bu temelde yargılayacağını bilmek zorundadır.

Onbirinci Bölüm

İSLAMİYET TÜCCARLIĞI YÜCELTEN BİR DİNDİR

Ticari hayatın düzenlenmesi temelinde biçimlenen İslam, rızkın Allah tarafından tayin edildiğini belirtip, onun dokunulmazlığını güvence altına alırken, fakir çoğunluğa da "kanaat", "kader", "şükür", "sabır", "önemli olanın ruh zenginliği olduğu" bilinci aşılamaktadır.

Kuşkusuz görünürde bunlar tüm sınıflardan kişiler içindir. Ancak örneğin "kanaat"ın zengin için anlamı, sömürü oranında azgınlık düzeyine varmaması, karaborsa, kaçakçılık, vb. yapmaması iken yoksul için anlamı, yaşadığı sefaleti ve yoksunlukları "kader" olarak kabullenmesi ve bunu değiştirmek için mücadeleden kaçınıp "günah" işlememesi demektir. Esasen İslam'ın diğer tüm tavsiyeleri de aynı şekilde sınıfsal bir anlam taşımaktadır.

Temel belgelerinin dikkatli bir çözümlemesinde de net olarak görüleceği gibi İslamiyet, yoksulların sorunları ve onların köklü çözümünden hep uzak durmuştur. Nitekim 14 yüzyıl gibi çok uzun bir uygulamanın hemen hemen hiçbir döneminde, bu konuda değişiklik görülmemesi bunun somut bir göstergesi. O'nun getirdiği "ilahi adalet" 6. yüzyıl koşullarında reformcu da olsa, halkçı olmayıp temelde tüccar ve köleci kabile egemenlerinin çıkarları ile örtüşmektedir.

Arap toplumu, İslamiyetin ortaya çıktığı dönemde parça-

lanmışlık ve çöküntü yaşamaktaydı. Bu durum Kur'an'da da anlatılır. Bununla birlikte Mekke toplumunun belirli hukuki kurumları da vardı. Miras ve diyet işlerini düzenleyen kadılık, parlamento, yanı sıra son olarak da, Hilfu'l-Fudûl anlaşmasına gidilmişti. İmzacıları içinde Muhammed yanı sıra Ebu Cehil, Ebu Leheb, Ubey bin Halef gibi İslamiyetin gelişmesine karşı olan kişilerin de bulunduğu Hilfu'l-Fudûl, egemenler arasında yapılmış temelde keyfi zulümlere karşı çıkan, insan ilişkilerini, mal güvenliğini, ticari hayatı, toplum yaşamı için gerekli vergi ve diğer gereksinimleri düzenleyen bir anlaşmaydı. Bu anlaşma kabile ileri gelenleri ile tüccarlardan oluşan o dönem egemenlerinin, yaşanan ekonomik ve toplumsal çöküntüyü atlatabilmek amacıyla aralarında uzlaştıkları bir hukuksal düzenlemeydi.

Ancak bu anlaşmanın getirdiği düzenleme, kabileler üstü bir iktidar oluşturamaması ve esasen kabile iktidarlarının meşruiyeti temelinde biçimlenişi nedeniyle toplumsal çöküntüyü aşmaya yeterli olamadı. Toplumsal çöküntüye karşı arayış içinde olan Arap egemenlik sistemi, kabile federasyonundan merkezi bir devlet örgütlenmesine doğru değişimi zorlayan bir bunalım yaşıyordu. Egemenler arası ve onlarla mevaliler ve köleler arasındaki ilişki ve çelişkileri düzenleyen verili hukuk, hayatın somut gerçekleri karşısında, gün günden daha yetersiz ve çözümsüz kalıyordu.

İşte İslam ideolojisi, onu zorunlu kılan, doğumuna uygun ortam oluşturan bu koşullarda ortaya çıktı. Esasen tarih biliminden haberdar olan her kişi, bu yeni oluşumu, var olan ekonomik, siyasal, toplumsal koşulların doğal bir sonucu olarak ele alacağından, onu doğa üstü nedenler bağlamaz.

İslamiyeti ortaya çıkartan koşulların öncülüğünü de, dönemin yükselen yeni egemenleri olan tüccarlar yapacaktı. Esasen, feodalizmin çözülme sürecinde burjuvazinin yüklendiği misyonun bir benzeri ile karşı karşıyayız. Bir farkla ki bu özgülde çözülen, köleci kabile toplumuydu. Onun krizinin aşılmasında bu tüccar sınıfın özel bir misyon yüklendiğini, onu

yeniden disipline ederken, kabileler üstü bir devletleşmeye yükselttiğini görüyoruz. Bu noktada Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman başta olmak üzere tüm önder kadroların, hem asil ama hem de tüccar sınıfına mensup olduğu özellikle anımsanmalı.

Arap toplumu, bir dizi temel belirleyicinin de etkisiyle serf-senyör ilişkisi çerçevesinde biçimlenen klasik feodal bir yapıda değildir. Köleci bir kabile toplumu olan Arap toplumunun egemenleri, kabile eşrafı ve genelde bunlardan ayrı olmayan tüccarlardı. Ancak yaşanan krizin çözümü ve çözüm önerileri noktasında, geleneksel kabile egemenleri ile yükselen sınıf tüccarlar arasında, farklılık da giderek belirginleşiyordu. Tüccarlar mevcut sınırları aşan ufuklarıyla yeni açılımlara yönelirken, geleneksel kabile şefleri mevcudu korumayı esas alan bir refleksle hareket ediyorlardı. Tüccar kesimin entelektüelleri (Hanifler), merkezi devletleşmeye ideolojik kaynaklık edecek olan yeni ve tek bir tanrı arayışıyla diğer kutsal kitapları irdelerken, geleneksel egemenler, kabile federeasyonunun meşruiyet aracı olan çok tanrıcılığı ve Mekke'nin mevcut statüsüne daha sıkı sarılmaya başlıyorlardı. Toplumun üst tabakaları olarak birbirleriyle kavgalarını ve uzlaşmalarını, Hilfu'l-Fudûl örneğinde gördüğümüz gibi ortak metinler üreten ilişkilerini sürdürdükleri gibi, tüm bu ilişki ve çelişkiler sürecinin çok küçük bir mekanda gerçekleşiyor olması nedeniyle de çoğu birbirinin akrabası, kuzeni, yeğeni, komşusu, arkadaşıydı.

Geleneksel Arap tanrılarının evi olarak Kâbe'nin varlığı sayesinde ticari faaliyetin bir hayli yoğun olduğu Mekke şehri; ticari, kültürel vb., pek çok açıdan bölgesel bir merkez konumundaydı. Ancak bu şehrin dinsel merkez olmaktan gelen potansiyelleri ve kendi dışındaki dünyayı gözlemeyi sağlayacak bir ufku olmakla birlikte, maddi gelir kaynaklarının da sınırı vardı.

Rodinson'un şu aktarımları durumu daha sağlıklı anlayabilmek açısından önemli:

"Mekke, geniş Arap yarımadası içinde, sadece pazar için pek az üretim yapan ve aslında, geçim ekonomisi aşamasında kalmış bir adacıktı. Arabistan'dan geçen Baharat Yolu, özellikle Kureyşliler gibi taşımacılık işleriyle uğraşanlara ve olasılıkla da kervanların topraklarından geçtiği çeşitli kabilelerin reislerine nakit kazançlar sağlıyordu."[94]

"Çorak bir vadide kurulmuş olan Mekke kenti, ticaretten, hacıların sömürüsünden başka bir şeyle halkını besleyemezdi. ... Mekke gıda maddelerini dışarıdan almak zorundaydı; bu dışalımın ölçüsünü ise, zanaatkârların değiş tokuş şansı olan ürünleri ve halkın dinsel malikanelerdeki toprak sahipleri olarak talep sınırları belirliyordu. Dolayısıyla Mekkeliler, yiyecek maddesi dışalımının bedelini kapitalistik ticaretten sağladıkları gelirle ödemek durumundaydılar."[95]

İşte bu mekan ve zamanda İslamiyet, hem çöküntünün hem de tepkilerin en yoğun yaşandığı bu merkezde, yaşanan sorunların aşılması arayışının ürünü olarak şekillenecekti. Tabii farklı çözüm önerileri arasında arayışların, yine o ortamdan dolayı dinsel önerilere bürünmesi yanında, iç rekabetin aldığı biçimler de bu sürecin ayrıntılarını şekillendirecekti.

Esasen düşünsel oluşumların, içinde bulunulan maddi koşullar tarafından belirlendiği gerçeğini, bu sürecin bütün gelişim ayrıntılarında görebiliyoruz. Müslüman önerinin, henüz zayıf olunduğu dönemde, "sizin dininiz size, benim dinim bana" (Kafirun-6) denirken, güçlü olunduğunda, "Fitne ortadan kalkıp din yalnızca Allah'ın olana kadar onlarla savaşın" (Bakara-193) diyen birbirinin zıttı yaklaşımlarla karşı karşıyayız. Keza ilişkilerin iyi olduğu dönemde, "Hıristiyanlar ve Yahudilerden kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve Salih amel işlerse onun için korku yoktur" (Maide-69) denilirken, ilişkiler bozulduktan sonra, "Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin ... kim onları dost edinirse onlardandır"

---

[94] *İslam ve Kapitalizm*, s. 56.
[95] A.g.e., s. 291.

(Maide-51) denilmesi de buna bir diğer örnek.[96] Cihat gibi salt siyasalmış gibi görülenler de dahil, tüm ekonomik önerilerin şekillenmesi, benzer örneklerle doludur. Cihat'ın hayal bile edilemeyeceği, çünkü Müslümanların zayıf olduğu ilk dönemin ardından güçlenip zaferler kazanılması sonrasında cihat, temel İslami hükümler arasında girecektir. Önceleri yalnız arttırılmış haliyle sorun olarak görülen faizin, son dönemde yasaklanması da benzer bir süreç izler. Tüm bu örnekler, İslamiyetin, ezel-ebed evrensel bir bilinçle değil, o dönem Arap toplumun ufku, çatışmaları, olanakları çerçevesinde, bir arayış ve etkilenmeler süreci olarak, zaman içinde şekillendiğini gösteriyor. Bu sürecin öncülüğü de başta en saygın ve en gelişkinleri olan Muhammet olmak üzere, geçmişin değil geleceğin sınıfı olan tüccarların aydınlarına düşüyordu. Ve tabii bu önerinin, o günün metafizik kültürel atmosferinde, karşımıza "ilahi" bir iddiayla çıkması da kaçınılmazdı. Aksi takdirde kendini geniş ve dağınık Arap toplumuna kabul ettirmesi olanaksızdı.

Birinin diğerlerinden çok da belirgin bir üstünlüğe sahip olmadığı, o kabileler arası dengeler ortamında, önceki anlaşmaların çözümsüz kaldığı koşullarda çözüm, onların temel çıkarlarıyla çatışmayan, ancak onların da dışında ve üstünde bir maddi güç yaratabilme dinamizmiyle mümkün olabilirdi. İşte İslamiyet böyle bir gereksinimi karşıladığı, böyle bir boşluğu doldurma yeteneği gösterdiği içindir ki, kısa zamanda tek tek kabilelerin dar görüşlü tepkilerini ezip, onların tek tek iktidarlarını aşarak tümünün ortak çıkarlarını gerçekleştirebilmenin paydası oldu.

Tabii bu noktada Muhammed'in peygamberliğine, "işte tüm bunları görüp ona uygun bir kurguya gitti" gibi bir açıklama getirmek, yani olayı niyet düzeyinde açıklamak da doğru olmayacaktır. Aksine kendisi de o nesnel koşulların bir ürünü olarak bir yandan o koşullarca biçimlenirken diğer yandan da

---

[96] Ayrıntılı bilgi için bkz. I. Cilt, III. Bölüm.

o dönüşümde bir özne işlevi görmüş, koşulların bu uygun müdahaleyle değişimine bağlı olarak, onun düşünceleri de hem değişime uğramış hem de giderek kurumsallaşmıştır. Önceki bölümler boyunca irdelediğimiz, gerek Kur'an'ın oluşumu ve ayetlerinin niteliği, gerek hukuk, siyaset ve ekonomiye ilişkin önerme ve değişmeler anımsanacak olursa, bu gerçek rahatlıkla kavranır. Öyle ki bunun için, derin bir tarih ve felsefe bilgisine gerek bile yoktur.

Olayın bu tarihsel gerçekliğinden bireysel düzeye inecek olursak, metafizik bir düşünce adamı olan Muhammed'in; kendi bilinciyle geliştirdiği açılımları, Allah'ın kendine düşündürttüğüne inandığını görüyoruz. Bugün bile rüyasını, Allah'ın kendisiyle konuşması veya yönlendirmesi olarak niteleyen insanların olduğu düşünülecek olursa, o günün metafizik bilinç ortamında böyle düşünülmesi çok doğaldır. Zaten bu durum kişi ve çevresinin düşünce yapısı ve onu koşullayan ortamla doğrudan bağıntılıdır.

Bu yüzden, İslamiyetin özellikle ticari hayatı düzenlemeye çok geniş yer vermesi, onun hem öncü kadrolarının sınıfsal niteliğinin, hem de yaşadığı toprakların çoraklığı nedeniyle, kabileler arası gazvelerde, Arapların birbirini kırıp tüketmesine karşı çözüm arayışının sonucudur.

Tabii kabileler üstü otorite inşası (devletleşme) ve bunu sağlayacak ideolojik kurum olarak, tektanrıcılık üzerinden düzenin yeniden yapılandırılması sürecindeki siyasal gelişmeler, İslami hukukun yapısını da belirleyecekti. Bu süreçte Mekkelilere karşı kazanılan zaferler, köle, para ve mal girdisi getirirken, Arap geleneğinde zaten var olan gazvelerin, dini yayma ve hakim kılma aracı olarak (cihat) kutsanmasını ve kurumlaşmasını beraberinde getirecekti. Böylece kutsal savaş, tek tanrıcı inanca ekonomik girdi sağlayarak ticaret eksenli şekillenmeyi destekleyen, hatta onu da aşan bir ekonomik politikaya dönüşecekti. Bu süreç elde edilen özgüvene paralel olarak, başta Yahudiler olmak üzere, aynı toprakları paylaşan öteki inançlarla yaşanan sorunların, onları önce haraca (cizye)

bağlayarak, ardından tümüyle tasfiye ederek çözümü sağlayacaktı.

Söz konusu ideolojik şekillenme, aynı dönem Avrupa, Amerika ve Asya'sında, koşullara bağlı olarak farklılık gösterecekti. Aynı farklılık, örneğin Mekkelilerle savaşların ve Yahudilerle ilişkilerin farklı şekillenmesi halinde, Arap dünyasında da farklı şekillenecekti. Örneğin Hıristiyanlığın ilk şekillenmesi ile İncillerin kaleme alındığı dönemdeki yenikliği arasında doğrudan bağlantı vardır. Yine aynı şekilde, her kutsal kitabın yollama yaptığı olaylar ve anlam dünyasını belirleyen kültürel kodlar içinde şekillendiği toplumla doğrudan ilgilidir. Bu çerçevede İslamiyet de, Arap toplumunun sorunları ve kültürel yapısına göre şekillenecekti. Bununla da kalmayıp gönderme yaptığı olay ve kişilerle tavsiye ve yaptırımlar da yaşanan süreçle doğrudan bağlantılı olarak değişecekti.

İslamiyet, Arabistan'da değil de Avrupa'da çıkamazdı. Çünkü o dönemin Avrupası hem siyasal yapı ve hukukunu Roma'da bulmuştu hem de dinsel anlam gereksinimini Hıristiyanlıkta karşılamıştı. Amerika'da da çıkamazdı, çünkü oradaki İnka, Aztek, Maya gibi medeniyetlerin, ticaretin yüceltilmesi, kölecilik, özel mülkiyet, çok karılılık, gazve, vb. uygulamalarla uzlaşma kabul etmez bir inanç ve ahlak yapısı vardı. Asya için de aynı şey geçerli idi ve tüm bu halklar için yeni, hele ki köleci, çok karılı, vb. bir dinin oralarda egemen olabilmesi için (Hıristiyanlığın Amerika, Müslümanlığın kuzey ve orta Asya pratiklerinde göreceğimiz gibi) yüzbinlercesinin katledilmesi, topraklarının tekrar tekrar işgale uğrayıp köleleştirilmeleri ve nihayet boyun eğdirilerek kendi değerlerine yabancılaştırılmaları gerekecekti.

Bu ön açıklamalardan sonra artık, "rızkın onda dokuzu ticarettedir" (Hadis) diyen bir inancın temellerini, toplumbilimin a.b.c.si olarak, içinde biçimlendiği sosyo-ekonomik koşullarda aramak durumundayız.

Kendisi de egemen sınıf zümresinden bir tüccar olan Muhammed, Arabistan'ı aşan kültürel ufku ve önder kişiliğiyle,

düzenin yeniden üretim krizine karşı reformist bir çıkış üretiyordu. O dönemin koşulları içinde O'nu, örneğin 1300 yıl sonrasının Keynes'i –veya bir başka reformist önderi– ile kıyaslamak yanlış olmaz. Her ikisi de var olan yapının içine girdiği krizin aşılması ve yeniden üretilmesi koşullarının ömrüne ömür katmakta küçümsenemez bir işlev görmüşlerdir. Bir farkla ki Keynes zamanında yeni bir dinsel yaklaşım için sürüm pazarı kalmamış, yeni görüşler bilimsel inandırıcılık ile sınanmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalmışlardır. Kaldı ki Keynes'in kendisi de bu farklılaşmayla biçimlenmişti. Tabii bu arada, Keynes'in salt bir ekonomist olduğunu, oysa Muhammed'in felsefe, ekonomi, siyaset vb. tüm alanlarda, oldukça kaba ve süreç içinde değişimler geçiren bütünsel bir ideolojiyi biçimlendiren çok yönlü bir kişi olduğunu da belirtmeden geçmeyelim.

"Dosdoğru ve güvenilir tüccar, nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir" (Tırmizi 12/4) hadisi İslam ideolojisinin sınıfsal karakterini çok net göstermektedir. Dikkat edilirse bu sistemde yüceltilen emekçiler veya kabile şefleri veya tefeciler veya çiftçiler değil tüccarlardır. Çünkü toplumsal dinamiğin temel yürütücüsü, temel sınıf odur. Bundandır ki ekonominin düzenlenmesi, temelde ticaretin düzenlenmesi ve ona bağlı olarak diğer sorunların çözümü şeklinde ele alınmaktadır. Yine Muhammed'in, "en temiz kazanç, kişinin kendi elinin emeği dürüst ticaretin kazancıdır" ifadesi, en genelde fiili çalışmayı ve dürüstlüğü buyuruyor gözüküyorsa da, özelde "en temiz kazanç" ve "emek" ile ticareti özdeşleştirmektedir.

M. Rodinson şöyle yazar:

"Ekonomik faaliyeti, kâr amacını, ticareti, sonuç olarak pazar için üretimi, hem Kur'an hem de Hadis hoş karşılamaktadır. Hatta bunlarda tüccarı öven sözlere rastlanır. Muhammed Peygamberin; 'samimi ve dürüst tüccar kıyamet günü peygamberlerin, adillerin ve şehitlerin arasında yer alacaktır' veya 'dürüst tüccar kıyamet günü Tanrı'nın tahtının göl-

gesinde oturacak' yahut 'tüccarlar, bu dünyanın habercileri ve yeryüzünde Tanrı'nın elçileridir' dediği ileri sürülmektedir. Kutsal Hadis'e (Hadis-i Kutsi'ye) göre ticaret, hayatını kazanmanın yüce bir şeklidir. 'Müsaade edilen şeyden kâr sağlıyorsan senin yaptığın bir cihattır. Ve bu kârı kendi ailen ve yakınların için kullanıyorsan bu bir sadaka olacaktır ve gerçekte, ticaretten sağlanan bir dirhem başka bir şekilde kazanılan on dirhemden daha iyidir'. Muhammed Peygamber'in ve onun kutsal halefleri olan ilk halifelerinin ticaretten duydukları zevk incelikle anlatılmaktadır. Hazreti Ömer, 'pazarda ailem için alışveriş yaparken, ticaretle uğraşırken ölmek bence ölümlerin en güzelidir' demiş. Bu bakımdan Amerikan iş adamlarını aratmayan bu yüce kişilerin içine, öbür dünyayı düşünürken bir sıla özlemi çökmüş olmalı. Muhammed, 'Tanrı, cennetteki kulların ticaretle uğraşmasına izin verseydi, kumaş ve baharat ticareti yaparlardı' veya 'eğer cennette bir ticaret olsaydı kumaş ticaretini seçerdim, çünkü açık yürekli Ebu Bekir de kumaş tüccarıydı' demiş. Daha önce sözünü ettiğimiz çağdaş bir Müslüman ilahiyatçı, sünnetin tutumunu, Guziot'ya yaraşır övgülerle özetlemektedir: 'Peygamber, asalak olarak yaşayacakları yerde, yoksullara yardım etmek için(!) zenginleşenleri övgülere boğar'. Her zaman olduğu gibi birbiriyle çelişen metinler bulunmaktadır, ama belki keşişçe bir temayülü yansıtan nadir durumlar hariç, eleştiri konusu olan şey, tüccar ve ticaret değil, madrabaz tüccardır."[97]

Görüldüğü gibi İslam'ın mantığı o günün koşulları nedeniyle ticarette odaklanan tipik bir egemen sınıf mantığıdır. Bu mantıkta ticaret ve tüccarlık altı çizilerek yüceltilmektedir: "kıyamet gününde cennetin en seçkin üyeleri" içinde yer alacağı, "Tanrı tahtının gölgesinde" ödülleneceği, onların "şanlı kullar" olarak dünyada da "Tanrı'nın elçileri" oldukları, gerçekte ticaretin en yüce eylem olan "cihat" olduğu, kazançlarını kendi akrabalarına harcıyorsa bu harcamanın da "sadaka"

[97] *İslam ve Kapitalizm*, s. 33-34.

yerine geçip "sevap" hanesine yazılacağı, ticaretten sağlanan bir dirhemin, başka yoldan, örneğin işgücünü satarak toprakta, fabrikada veya hamallıkta çalışarak elde edilen on dirhemden daha iyi olduğu, ticaretle uğraşırken ölmenin en güzel ölümlerden olduğu vurgulanarak, her türden revizyonist yorumların önü tıkanmaktadır. Yeter ki haram kılınan yollardan yapılmasın.

Açıkça emeğin anlamı çarpıtılmakta, iş organizasyonu, patronluk, tüccarlık emekle özdeşleştirilmekte ve bu da yetmedi ödüllendirilmekte, ona bir dizi ayrıcalık sunulmaktadır. Önceden de görüldüğü gibi işgücünü satarak geçinen emekçiler ise ikinci sınıf olarak görülmekte, dünyada eziyet çektikleri yetmezmiş gibi ahirette de tüccarla eş değerde görülmemektedir. Bunun ötesinde hacca gitme, zekat, sadaka verme, vb. "hayır"lar yapma, bu yolla günahlarını azaltma olanakları olmadığından, üstelik "günah" işlemeleri için hayat koşulları onları sürekli zorladığından "cennete" gitme olasılıkları da azalmaktadır. Yoksulluktan, "düzenin asgari istikrarı için doyurulmaları gerekir" diye bahsedilmektedir. Bu durumda da, böyle bir "ihsan"da bulunan zenginler, hem yeryüzünde hem de ahirette övgü ve ödüllere boğulmaktadır.

Her şey son derece nettir. İslamiyetin çıkış merkezi başta olmak üzere Arap toplumundaki ekonomik faaliyette, üretim değil ticaret esas olduğundan, o günün egemenleri de tüccarlardır. İslamiyet; uzak görüşlü bir tüccar tarafından, egemen sınıfın ideolojisi olarak ortaya konulmuş ve en seçkin önderleri de tüccarlardan oluşan bir ideolojidir.

Oysa ticaret, büyük İslam sosyolog ve tarihçisi İbn-i Haldun'un İslami atmosfer içindeki koşullara uygun örneklerle anlattığı gibi şudur:

"Bilmek gerekir ki ticaret, ucuza mal alıp pahalı satmak ve böylece başlangıç sermayesini artırarak kazanç sağlamaktır. Köleler, hububat, hayvanlar veya kumaşlar maldırlar. Bu kazanca (artışa) kâr denir. Bu kâr, ya malları depo edip pazar fiyatlarında bir yükselmeyi bekleyerek elde edilir, bu da bü-

yük bir kâr sağlanmasına yol açar. Veya tüccar kendi mallarını, talebin daha yüksek olduğu bir başka bölgeye götürerek satar. Bu işlem de büyük kâr bırakır. Ticaretin esası nedir diye soran birine ihtiyar bir tüccar bunu sana iki kelimeyle cevaplandıracağım diyordu: Ticaret, ucuza aldığını pahalı satmaktır. O; bizim açıkladıklarımızı bu şekilde anlatıyordu."[98]

İbn-i Haldun'un ağzından, Muhammed'in "şehitlerle eşdeğer" gördüğü tüccarlığın, her türlü süslemeden arındırılmış anlamı bundan ibarettir. Dürüstlükle de yapılsa tüccarlığın, sonuç itibariyle üretime katkıdan uzak, üretmekten değil, aracılıktan kazanc sağlayan, insanın yaratıcı zekâsını da bu yolla kâr elde etmeye yönlendirerek onu toplumsal fayda açısından işlevsizleştiren, eğer geçim için zorunlu değilse, ahlaki olarak övünülebilecek bir kazanç yolu da olmadığı ortada.

Bir diğer önemli nokta da, İslami mantığın, sonuçta her ikisi de bir değeri birinden alıp diğerine satarak gelir elde etmek olan para alışverişi ile mal alışverişi arasına çizdiği çok keskin ayrımdır. Nitekim Bakara-275'te, "Faiz yiyenler yerlerinden şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu onların 'alışveriş de aynen faiz gibidir' demeleri yüzündendir. Halbuki Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır" denmektedir. Burada (faiz bölümünde de işaret ettiğimiz gibi) ya ciddi bir mantık sorunuyla veya ticaret ile tefecilik arasında bir ideolojik polemikle karşı karşıya gibiyiz.

Hepsi bir yana ticaret, niyetlerden tamamen bağımsız olarak, bizzat nesnel yapısı gereği, yalan, spekülasyon benzeri ahlaki zayıflıklara ortam hazırlayan bir özellik taşımaktadır. Bu yüzden İslam tarihi boyunca, üstelik Allah korkusuna rağmen ticari spekülasyonlar ve karaborsa hep olmuştur. Bu noktada İslam'ın ticarette böyle yollara başvurulmasını şiddetle kınadığı gibi mazeretlerin de bir kıymet-i harbiyesi yoktur. Çünkü sorun niyetler ve suiistimallerden öte, övülen işin nesnel karakteri ile ilgilidir. Unutulmamalıdır ki burjuva

[98] Akt., M. Rodinson, a.g.e., s. 47.

hukuku da her türden spekülasyonu, vergi kaçırmayı, sahteciliği, tartı ve hesap aletleri üzerinde oynamayı kesinlikle yasaklamış, yasalara bu konu ile ilgili ağır yaptırımlar koymuştur. Ancak onun sorunu da zaten işin ahlaki yanı değil, üzerinde yükseldiği ilişkinin bizzat kendisinin bu olumsuzlukları üreten sömürücü karakteridir.

Burada hemen belirtilmelidir ki, gerçekten adil, yani toplumcu bir ekonomide ticaret, toplumsal hizmet ve mal akışı anlamında en alt düzeye indirilmek zorundadır. Çünkü ticaret, üretici emek harcamadan para kazanma yoludur. Burada tüccarın kazanma hırsı, örneğin bir fabrikatör gibi doğrudan üretimi kamçılayan bir işleve de sahip değildir. Dahası üretici ile tüketici arasındaki ara kademe olarak sayıları arttıkça, ürün fiyatını arttıran ve ekonominin bütünsel yapısını da, üreticiler aleyhine bozan bir işlev görmektedirler.

Ticaret, pazarlamacılığı becermek dışında özel bir vasıf gerektirmediği için, iyi düzenlenmiş bir toplumcu ekonomide sıradan memurlar tarafından da rahatlıkla yapılabilir. Bu şekilde hem yaratıcı insan çabasının daha üretken alanlara kayması sağlanacak, hem de bu üretken olmayan sınıfın elinde, hak ettiğinden kat kat fazla biriken maddi olanaklar, genel toplumsal refahın, özellikle de yaşam kalitesinin yükseltilmesine harcanacaktır. Kaldı ki herkese iş sağlanabildiği, yaşam, eğitim, sağlık, emeklilik güvencelerinin kurumsallaştığı ve kamu işletmelerinin, malların ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırılması ve pazarlanması işlevini uygun tekniklerle yerine getirdiği bir ortamda, doğal olarak tüccar sınıfının kritik işlevine de yer kalmayacaktır.

Bilindiği gibi her toplum biçiminde, egemen olan sınıfın uzun vadeli çıkarlarını güvenceye alan bir "sosyal-adalet" anlayışı vardır. Ancak bu "sosyal-adalet"in hukuk önünde her sınıfa, her kişiye "eşit"lik getirmesi, dahası günümüz burjuva toplumlarında olduğu gibi "sosyal-devlet" adına, emekçilerin temel haklarına güvence getirmesi bile gerçekte o toplumun sınıfsal karakterini gizlemeye yetmez. Ancak yine de bunların

önemli kazanımlar olduğunu ve sözü edilen hakların, gerek temel metinleri gerekse 14 yüzyıllık tarihi boyunca bunları kendine sorun etmemiş olan şeriat hukukuna göre, çok ileri adımlar olduğunu bu vesileyle belirtmek gerek. Bu gerçek ışığında, İslam'ın "sosyal-adaleti kendine temel aldığı" iddiaları da, çağdaş değerlerin ağır baskısı altında bunalan kimi İslamcıların, "müşrik" olmayı göze alarak İslamiyeti revize etmesinden başka bir anlam taşımaz.

İslamiyeti bu çerçevede değerlendirdiğimizde, onun "sosyal-adalet" anlayışının da diğer eşitsizlik düzenleri gibi toplumun uzun vadeli istikrarını amaçladığını görürüz. M. Rodinson'un da dediği gibi, "Kur'an'ın sosyal buyruklarının, Muhammed'in ve en azından Mekke ve Medine toplumundaki bazı grupların ve sosyal tabakaların sosyal idealini temsil ettiğinden şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur. Bu ideal, en azından Muhammed zamanındaki Arabistan için kabul edilebilir bir idealdi, çünkü Arapların çoğunluğu, hiçbir baskı altında kalmadan bu ideal etrafında kendiliğinden toplanmışlardı".

Nitekim diğer din –Hıristiyanların çektikleri 375 yıllık eziyet anımsansın– ve ideolojilerin etkinlik sağlama süreleriyle kıyaslanamayacak denli kısa bir zaman içinde, egemenlerin bütünü tarafından benimsenecekti. Kabileler arası kısa vadeli çıkar çekişmeleri ve yerel iktidarlarını kaybetmeme temelinde, başta kendisine karşı tavır alan egemen bir kesimin de bu temel üzerinde iknası çok zaman almadı. Birkaç küçük muharebe buna yetti. Başka din ve ideolojilerin tarihinde görülmeyecek kadar kısa bir sürede, başlangıçta Ömer, Halid bin Velid, Ebu-Süfyan, vb. "Allah düşmanı" ilan edilenler, kısa bir zaman içinde İslam adına kılıç sallayan, başkalarını İslam'a boyun eğdirmek için savaşan insanlar haline geleceklerdi.

Bu sürecin daha pek çok sorun alanı olduğunu da unutmamak gerek. Örneğin İslam iktidarının kurumsallaşmasından kısa bir süre sonra, önceleri onu engellemek için elinden geleni yapan Ümmeyeoğullarının elinde, Peygamberin soyu-

nun (Hasan ve Hüseyin) kanlı tasfiyesi de dahil olmak üzere, içerde adalete dışarıda farklı halklara karşı egemenlik bayrağı haline gelecekti.[99]

Bu sürecin başlangıç şekillenmesine dair belirtilmesi gereken bir diğer ayrıntı da alt sınıflarla ilişkilenmesidir. İslamiyetin Arap toplumunu bu yeniden yapılandırması sürecinde, toplumun alt kesimi olan Mevalilerin de kısa zamanda büyük desteği kazanılmıştı; çünkü ilk döneminde İslamiyetin, hukuk yönünde görece eşitlikçi söylemi, konum farklılığının bu tanrısal kimlik içinde eriyeceği yanılsaması, fakirlere yardım edilmesi, gaza mallarının eşit dağıtımı, köle azadının günah bağışlatmak için uygun bir davranış ilanı, kimsenin başkasına eziyet etmemesi şeklindeki önermeleri, "ilahi" bir söz olarak onu en alttakiler nezdinde büyük bir umut haline getiriyordu. Ancak kısa bir zaman sonra iyice belirginleşeceği gibi İslamiyet, insanın insan üzerindeki mülkiyeti olan kölecilik de dahil hiçbir mülkiyet biçimini tartışma konusu yapmadığı gibi zenginliği kutsayan karakteriyle, mevcut eşitsizlikçi düzeni, ayak bağlarından kurtararak yeniden üretimi süreciydi.

Çalışmamız boyunca da gösterdiğimiz gibi tüccarı ve diğer servet sahiplerini "aziz", "şerefli", "üstün" addediliyordu. Daha ötesi onun hukuku da iddiaların aksine eşitlikçi değildi. İnsanları hür erkek, hür kadın, köle ve Müslüman olmayanlar –bunlar da tek tanrıcılarla bunların dışındakiler olarak farklı muameleyle karşılaşıyordu– olarak farklı kategorilerde ele alıyor ve her birine ayrı bir hukuki düzenleme getiriyordu. Bu açıdan onun "Cahilliye" denilen dönemden ve genel olarak köleci toplumlar hukukundan hiçbir farklı niteliğe sahip olmadığını, biçimsel eşitlikçilik burjuva hukuku karşısında ise geri bir nitelik sergilediğini özellikle belirtmeliyiz.

Özetle İslamiyet, 7. yüzyıl Arap toplumunun yaşadığı krize, yükselen ticaret sermayesinin ürettiği bir çözüm önerisi

[99] Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *Öteki Tarih*, 5. Bölüm.

olarak belirginleşmiştir. Bu öneri, var olan sınıfsal yapının doğal gereği tüccarları, her kabilenin egemenlik alanında ayrı ayrı vermek zorunda kaldığı vergilerden ve tefeci sermayeye ödediği faizlerden kurtarıyordu. Ek olarak, kabileler arası kavgalar önlediği için büyük bir pazar olanağı ile sınırsız ve istikrarlı bir birikim ve dolaşımın önünü açıyordu. Daha o zamandan Baharat Yolu'nun bir parçası olarak tek bir 'ulusal' pazarın sınırlarına sığamaz hale gelmiş olan Arap tacirlere, doğal sınırlarını aşarak yayılma olanağı sağlıyordu. Bu kapsamda kabilelerin komşularına yönelen gazve saldırıları, kabilelerin ortak gücüyle diğer inançlardan halklara yöneliyordu. Kutsal gaza uygulaması daha sonra 'ulus'-aşırı ümmet bilincini üretecekti. Kuşkusuz gazalarda elde edilen sınırsız ekonomik kaynaklar üzerinden siyaset, olağanüstü bir önem ve güç kazanırken, başta hepsi de tüccar olan öncüler, yerlerini profesyonel siyasetçilere bırakacaktı. İmparatorluklar döneminde giderek daha da belirginleşeceği gibi, ticaretin belirlediği ekonomik politikanın değişiminden başlayarak İslam'ın sonraki şekillenmesinde, bu durum önemli farklılaşmalar getirecekti. Ancak bu gerçek, İslam'ın ortaya çıkışında ve temel metinlerinde egemen olan ticari aklın ağırlığını değiştirmeyecekti.

İslam, yükselen Arap ticari sermayesinin, kendi perspektifinden topluma yeniden şekil vermeyi amaçlayan bir dönüşüm olarak başlamış, sonraki değişimler de, bu sürecin karşılaştığı sorun ve olanaklar üzerinden biçimlenmiştir. Ancak belirgin bir özellik olarak İslamiyet, kendi döneminin ilişkileri çerçevesinde reformcu bir karaktere sahip olmasına karşın, mevcut eşitsizliği değiştirici bir çaba göstermemiştir. Göstermezdi de, çünkü o ezilen sınıfların ideolojisi değil, kendi uzun vadeli çıkarları için bu kesimin de kısmen gözetilmesi gereğini anlayan, uzak görüşlü bir egemen sınıf perspektifiydi. Arap toplumuna yeni bir kimlik kazandırarak içine girilen kriz ortamının aşılmasını sağlıyordu. Ki bu durum, egemenler nezdinde onun daha en baştan ve giderek artan oranda des-

tek bulmasını ve bu sayede topluma egemen olmasını sağlıyordu. Bu bağlamda diğer "ilahi" kitapların yüzyıllar süren mücadelesine karşılık İslamiyet, henüz Kur'an'ın bir çok suresi oluşmadan, etkin bir egemenlik alanı ediniyordu. Dahası pek çok örnekte de gördüğümüz gibi onun ayetleri de Arap toplumunun tepki ve gereksinimleri çerçevesinde süreç içinde oluşturuluyor ve duruma göre değiştirilip yenileniyordu. Düzenin yeniden üretilmesi, toplumsal bir dengeyi ve hukuksal yaptırımları gerektirdiğinden, bu yeni oluşumda o dönemin ezilenleri de kendi çıkarlarını görüyor, onlar da egemenlerle beraber onun etrafında kümeleniveriyorlardı. Fakat bu gerçeklik, dünyanın tüm reform ve devrimlerinde de gördüğümüz gibi bu sürecin de asli bir sınıf dinamiği ve süreç içinde daha da belirginleşen sınıf eksenli bir ekonomi politikası olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir.

Onikinci Bölüm

İslamiyet Sınırsız Bir Pazar Ekonomisi Öngörür

İslam'ın, tüm eşitsizlikleriyle özel mülkiyet temelinde kurulu bir ekonomi politiğe sahip olduğunu gördük. Esasen büyük adaletsizliklerle şekillenmiş dünyanın üzerine bu denli mutlak ve sürekli müdahil bir Tanrı tasarımı oturttuğunuzda aksi açılımlar üretmek de zaten olanaksızlaşır. Bu durumda, hiçbir şeyin Tanrı'nın iradesi dışında gerçekleşemeyeceği, dolayısıyla özel mülkiyet ve onu genişletmenin tanrısal düzenin doğal gereği, yani "Tanrı'nın takdiri" olduğu inancı da kaçınılmaz hale gelir. Sonuç olarak bu dünyanın "boş ve sınavdan ibaret" olduğu, dolayısıyla –açıkça tanımlanan "kâfire karşı cihat" görevi dışında–, aynı dinden egemen karşısında "kadere" razı olup "öbür dünyayı" kazanmak için daha çok "takvaya" (dinin tüm emirlerini yapmaya) odaklanmak gerektiği bilinci aşılanır. Bu bilinç, Kur'an'ın Nisa-59. ayetinde de, "Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ülûl-emre (yöneticilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resul'e götürün (onların talimatlarına göre halledin); bu hem daha hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir" denilerek adeta pekiştirilir.

Bununla birlikte dinin, özel mülk ilişkileri ve ticari serbestlikten yana mantığı, tarih boyunca bir açmazla karşı kar-

şıya kalmıştır. İslam adına kurulan imparatorlukların uygulamaları genellikle bu "tanrısal" serbestlikle uyumlu olamamış, aksine halkın tepkileri ve yayılmacı devlet gelenekleri çerçevesinde, sıklıkla devre dışı kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na gelince, onun ekonomi politikası, özel mülkiyet ve serbest pazar ilişkilerinden köklü kopuş yaşamış, artık her şeyin devlette merkezileştiği, küçük meta ilişkilerinin bile lonca sistemi tarafından denetim altında tutulduğu katı merkezci bir biçime bürünmüştür.

Oysa özgün kimliğiyle İslamiyet, ticaret ağırlıklı bir ekonomiyi benimsemesi ve bu sınıfın çıkarları doğrultusunda biçimlenmesi nedeniyle, ticaret özgürlüğünü kutsayan bir kimliğe sahip olmuştur. Esasen Allah'ın, "dilediğini hesapsız rızklandıran (Al-i İmran-37)", "...darlığı da bolluğu da veren (Bakara-245)" olması, "birbirlerine işlerini gördürsünler diye insanları derecelerle birbirinden üstün kılması (Zuhruf-32)", "her şeyi yaratıp ona yön veren ve mukadderatını tayin eden (Furkan-2)" olması nedeniyle aksi de düşünülemezdi. "Dilediğine mülkü verip aziz (şerefli) kılmak, dilediğinden alıp zelil (sefil) kılmak ve her şeye kadir olmak (Al-i İmran-26)" hep Tanrı'nın iktidar alanı içinde düşünülünce, ekonomik ilişkilere müdahale etmek de Allah'ın iktidar alanına karışmak, yani "kâfirlik" oluyordu.

Nitekim Medine'de yaşanan kıtlık sırasında, fiyatların aşırı yükselmesi üzerine, halkın narh (resmi fiyat sınırlaması) talebi de bu İslami mantık gereği bizzat Peygamber tarafından reddedilmiştir:

"Narh koymayınız –diyordu Peygamber–, zira narh koyan, kullarına darlık ve bolluk veren, onları rızklandıran Cenab-ı Haktır. Benim Allah'a bütün niyazım, sizlerden bir ferdin benden mal ve kan hususunda bir isteği olmayarak, kendisine mülaki olmadan ibarettir."[100]

Narh koymanın Allah'ın yetki alanında olduğunu söyle-

[100] Akt. Sabri Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, s. 125.

yen (Narh koyan Allah'tır), sermayenin toplum karşısında sınırsız egemenliğini bir kez daha kutsayan bu hadis, her şeyin Tanrı tarafından belirlendiği şeklindeki "kader" inancının da doğal bir yansıması oluyordu.

"... Hadiseleri tek etkene bağlayan bu nevi ilahiyat telakkisi, beşerin gelişigüzel müdahaleleriyle kolay kolay yerinden kımıldatılamayacak bir nizam ve ahenk fikrini zihinlere kuvvetli bir şekilde yerleştirmiş oluyordu. Aynı telakkinin maddi-iktisadi hayata yönelik cephesi ve pratik neticesi de gayet açıktır: Mevcut cemiyet nizamına iktisat politikası tedbirleriyle müdahalede bulunmak, o nizamı –Allah tarafından takdir edilmiş olan– istikametten zorla ayırmış olacağı için, hadiselere şu veya bu şekilde el koymaktan sakınmak gerek. Bu nedenle hadiseleri kendi haline bırakmak, her şeyde ilahi iradenin ve hikmetin tecellisini sezen, teolojik anlayışın mantıki neticesiydi. Bu neticede bizi şimdilik asıl ilgilendiren cihet, doğrudan doğruya fiyat politikasına ait meselelerdir. Hakikaten monoteist dünya görüşü her hadiseyi ilahi iradeye atfettiği gibi, arz ve talep muvazenesini ve netice itibariyle fiyat teşekkülünü dahi ilahi-mistik sebeplere bağlayacaktır: eşyayı ucuzlatan veya pahallılaştıran amil, beşeri iradenin keyfi müdahaleleri üzerinde mutlak ilahi irade olduğu için, ona karşı gelmek ferdin harcı değildir."[101]

Nitekim söz konusu hadis, İbn-ül Esir'in Nihaye'sinde de aynı şekilde tefsir edilir: "Eşyayı ucuzlatan ve pahalılaştıran Allah'tır, o sebeple kimseye itiraz düşmez ve narh koymak da caiz olmaz."[102]

Ülgener şöyle devam ediyor:

".. 'Rızk kendini ucuz eder', kanaatiyle burada her türlü keyfi müdahalelerin kolay kolay tesirsiz bırakamayacakları bir piyasa mekanizması fikrine temel taşı konulmuş oluyordu. Hatta bu ve buna benzer ifade şekillerinden Batı liberalizmi-

[101] S. Ülgener, age., s. 126.
[102] A.g.e., s. 126.

nin teolojik köklerine yaklaşan benzeyiş noktalarını da tespit etmek mümkündür: Dünyanın kendi kendine yürüyüp gittiği düşüncesine samimiyetle inanmış ve bağlanmış olan fizyokrasinin, yahut hadiseleri 'görünmez bir el'in ahenkleştirici etkisine bağlayan liberal, klasik telakkinin ilk belirtilerini –tabir caizse prototipini– burada aramak fikrimizce yanlış olmayacaktır. Nitekim yukarıdan beri bahis mevzuu ettiğimiz hadisin tefsirinde, narh koyanın Allah'a karşı geleceğini iddiaya varan ifade şekilleri nadir değildir.[103]

"Yine aynı Hadis'in tefsirinde serbesti fikrinin ne kadar ileri götürüldüğünü anlamak için, narh koyma ile zulüm yapmanın eş tutulduğunu ve zulüm yapmak haram olduğundan narh koymanın da haram sayıldığını düşünmek kâfidir (Bkz. Süyuti ve Azizi)."[104]

Böylece spekülatöre narh koymanın bir "zulüm" çeşidi olduğunu öğrenmiş oluyoruz!

Bu noktada Hanefi mezhebinin, narh koymaya karşı doğrudan tavır aldığını da özellikle anımsamak gerekiyor. İlginçtir, İmam Ebu Hanife, bu karşı çıkışında teolojik nedenlerle yetinmez, sorunu bir "kişisel hürriyet" sorunu olarak gerekçelendirerek, işi iyice ifrata vardırır:

"Burada 'hür ve akıllı şahsın fiillerine müdahale etmemek' prensibinin ehemmiyetli bir yer tuttuğunu gösteren misaller arasında bir tanesini kaydetmek faydalı olur: Tacir biriktirip sakladığı emtiayı satmamakta ısrar ederse Ebu Hanife'ye göre, sultan veya kadı tarafından mala el konulması ve bizzat kendileri tarafından piyasaya çıkarılması hür ve âkil şahsın kısıtlanması manasına geleceğinden caiz görülmemektedir. Bu suretle ferdin şahsi hakları üzerinde ısrarla durulduğu ve o hakların her türlü müdahale esasına tercih edildiği anlaşılmaktadır."[105]

Görüldüğü gibi, tanrısal güçle sağlamlaştırılmış, en uç dü-

---

[103] Bkz. İmam Begavi.
[104] A.g.e., s. 127.
[105] Ülgener, age., s. 128.

zeyde özel mülkiyet ve pazar ekonomisi savunuculuğuyla karşı karşıyayız. Bugün dünya halklarını ağır bir zulüm altında inleten yeni liberal politikalar da farklı bir şey söylemiyor. Burada niyet ne olursa olsun sonuç olarak çıkarları korunan güçlerin büyük mülk sahipleri ve spekülatörler olduğu açık. İslamiyetin tüccarlığı şehitlikle eş tutan bir din olması da anımsanacak olursa, işin sınıfsal yönü daha da belirginleşir. Her ne kadar, "stokçuların Allah tarafından cüzzam hastalığıyla cezalandırılacağı" yönündeki hadisini burada anımsamak gerekiyorsa da, bu hadisin somut bir yaptırım içermediği, buna karşın fiyat artırımı ve ona müdahalenin yasaklanmasının somut yaptırımlar olduğu açık.

Ülgener bu noktada, İslamiyeti özgün belgeleriyle sınırlı tutmayıp, takip eden yüzyıllarda gelişen müdahalelerle ve tarihsel koşullara bağlı olarak değerlendirme yoluna gidiyor. Ancak, bunun dinin kendi mantığı içinde doğru olmadığı açıktır. Şöyle ki, bir din olarak İslamiyeti, diğer ideolojik şekillenmelerden ayıran temel özellik, onun her biri kendinden menkul yorum ve uygulamaları değil, yaratıcı bir güce atfedilen, dolayısıyla mutlak ifadelerce belirlendiği gerçeğidir. Örneğin, birbirinin karşıtı önermelerin sahibi A. Smith'i de Keynes'i de kapitalizm mantığı içinde ele almak mümkündür. Ama aynı şekilde Kur'an ve hadis ile çelişen ve sonraki yüzyılların toplumsal siyasal koşulların sonucu olan yaklaşımları, İslam'la özdeş görmek mümkün değil. Bu noktada İslam'ı bağlayan tek bir görüş var, ki o da İslam tarihinin çok küçük bir aralığını oluşturan, Muhammed'in yaşadığı dönemin görüşüdür.

İslam'ın, tüccar ve onun olası spekülasyon özgürlüğünü tanrısal güvence altına alan yaklaşımını, onu biçimlendiren atmosferi, ticaret ilişkilerinin belirlediği ekonomik, sınıfsal ve ideolojik yapıyı önceki bölümde anlatmıştık. Ancak diğer bütün teoriler gibi İslami teorinin de, hayatın hızlı akışı ve ortaya çıkan yeni gereksinimler karşısında direnmesi düşünülemezdi. Üstelik dinsel dogmaların, ilkel dönem ufkunun ifadeleri olmaları bir yana, bizzat bu dogmatik karakterleri ne-

deniyle yaşamın gerçekleri karşısında, dirençleri çok daha azdır.(*) Nitekim tanrısal kutsanmışlığına ve cennet ve cehennem tehditlerine rağmen İslamiyetin narha karşı kimliğini sürdürmesi mümkün olamamış, hemen her konuda olduğu gibi, narha ilişkin tutumu da, egemenlerin çıkarları doğrultusunda değiştirilmiştir.

Yaygın fetihlerle İslam devleti kısa zamanda kıtaları aşan bir büyüklüğe ulaşıp, bunun sonucu ekonominin sorunları da farklılaşınca, ufku birkaç şehirle sınırlı tüccar sınıfının çıkarlarının biçimlendirdiği dini önermelerin birebir uygulanabilme koşulları da ortadan kalkmıştır. Bu ise, dev toprakları kapsayan bir ekonomide, halkın hiddetini büyüten kıtlık ve adaletsizliklere karşı, bir yeniden üretim dengesi kurmak zorunluluğu duyan halife ve din bilginlerini, müdahaleci davranmaya yöneltmiştir.

"...Yeni iktisadi realite karşısında 'narh koyan Allah'tır' düsturu soyut, dogmatik bir kaide olmaktan ileri gidemezdi"[106]; dolayısıyla dine kendileri için değil halkı yönetmek için gereksinim duyan halifelerin, Kur'an'ın ve Peygamberin sözlerini kendi yorumlarıyla değiştirmeleri kaçınılmazdı. Üstelik doğrusunu söylemek gerekirse, böylesi bir yaklaşım, halka, dinsel dogmanın yaklaşımından daha yakındı. Her ne kadar onları daha rahat yönetebilmek gereksinimden yola çıkıyorsa da hiç olmazsa varlıklarını dikkate alarak yeni bir denge kurma yoluna gidilmiş oluyordu.

İslam imparatorluklarında bir yandan ardı arkası kesilmez ayaklanmalar, kıtlıklar ve mezhep ayrışmaları yaşanırken, di-

---

(*) Doğaldır ki burada hemen aklımıza şu soru gelecektir: Madem öyle, o halde, dinsel ideolojilerin her şeye rağmen binlerce yıllık dayanıklılığını nasıl açıklayacağız? Konumuz özgülündeki ince ayrımı kavrayamazsak doğru algılama yapamayacağımız gibi doğru yorum yapmamız da düşünülemez. Burada her şeye rağmen kendini ısrarla üreten şey, dinin dogmatik yasaları değil, idealist kimliğidir. Cennet özlemi ve cehennem korkusu, bütünsel bir kavrayışa henüz ulaşamamış her ortalama insanın kendi anlam dünyasının kurulmasında önemli işlevler yüklenir. İşte dinlerin çağlara direnmesini sağlayan bu faktörlerdir ki, egemen sınıflar ve onların politik temsilcileri açısından dinlerin, eşitlik ve özgürlük mücadelesine karşı bir sosyal kontrol mekanizması olarak yaşatılmasını mümkün ve gerekli kılıyor.

[106] Ülgener, age., s. 133.

ğer yandan da gelişen Helenistik düşünce sistematiği, hem ekonomik hem de ahlaki baskı yaratarak orijinal İslami normu, önemli oranda değişime zorlayacaktı. Kuşkusuz bu değişim, kendine İslami dayanaklar bulmaya çalışarak, ancak konuya ilişkin kutsal teoriyi doğrudan hedeflememeye özen göstererek gerçekleşecek; oportünist yöntemlerle de olsa sonunda kendine önemli bir uygulama alanı da bulacaktı.

Egemenlerin iktidar çıkarları yanında tarihsel süreçte gerçekleşen muhalif ve köle ayaklanmaları, keza azalan talan gelirlerine bağlı olarak yaygınlaşan kıtlık ve yokluklar, mezhep ayrılıklarında ahlaki öğelerin ön plana çıkmasını beraberinde getirecekti. Halifelerin bu durumu daha çok görmezden gelmesi ve tek başına "Allah'ın sözlerine" ve Hadislere dayanarak yönetmesi olanaksızlaşmıştı. İktidarın devamı için devletin ekonomiye müdahalesi ve kimi sosyal önlemleri bizzat alması gerekiyordu. Esasen benzeri gözden geçirmelerin daha Ömer zamanında başladığını da biliyoruz (işgal edilen Irak topraklarını, Kur'an'ın açık iradesi hilafına savaşçılar arasında paylaştırmayıp devlet mülkiyetine geçirilmesi anımsansın).

Dizginsiz pazar ekonomisinden katı bir devlet müdahaleciliğine doğru bu dönüşümün ilk hukuksal çerçevesi, fiyatların iki katını aşması üzerine belirleniyordu; adeta Roma İmparatoru Justinien talimatnamesinin yüzyıllar sonra İslam hukuku altındaki canlanışı ile karşı karşıyayız!

Böylece "fiyatların önemli bir değişme kaydetmediği normal zamanlarda serbesti esası muhafaza edilmekte, fakat bu 'normal' değişmeler üzerinde aşırı yükselişlerin vukua geldiği zamanlarda ise –istisnai olarak– müdahale prensibine geçilmekte idi. Bu sayede ilk dini şer'i esas, görünürde muhafaza edilmiş olmakla birlikte, bahsettiğimiz istisnanın açmış olduğu gedikten müdahaleci unsurların fıkıh ve ahlak dünyası içine sokulup yayılmaları güç olmayacaktı. Bilhassa hayatta devamlı iaşe zorluklarının ve onlarla ilgili fiyat yükselişlerinin temelli bir hadise haline geldiği müteakip asırlar zarfında bu istisnanın yavaş yavaş asıl kaideyi ikinci plana atması tabii idi.

Bu suretle başlangıçta zulüm ve dolayısıyla haram telakki edilen narh vaazının meşruiyeti, evvela istisnai hallerden başlayarak, yavaş yavaş umumi bir kaide halinde zihinlere yerleştirilmiş oluyordu."[107]

Burada hemen araya girip belirtmeliyiz ki; değişen koşullara bağlı olarak siyasete, ekonomiye, ahlaka ilişkin yaklaşımların değişmesinin kaçınılmaz ve doğal olduğunun kabul edildiği noktada, şeriatçılıkta ısrar etmenin, Makyavelizm'den ve dinin halkı kontrol altında tutmak için istismarından başka bir açıklaması olamaz. Esasen, 14 yüzyıl önce söylenmiş şeylerin günümüzde birebir geçerli olduğuna gerçekten inanan aklıevveller bir yana, günümüz şeriatçı siyasetçilerin de tipik birer Makyavelist olduklarını rahatlıkla gözleyebiliyoruz.

"Fıkıh doktrinlerinde işaret ettiğimiz müdahalecilik temayüllerini, yalnız müçtehitlerin şahsi görüşlerine atfetmek, yahut münferit mevzuların tarihi istihalesiyle ilgili görmek kâfi gelmez. Burada tam manasıyla geniş, şümullü bir değişme karşısında bulunduğumuza şüphe edilmemelidir. Esasen biraz yakından tetkik edilirse, mevcut naslara körü körüne bağlı kalmayarak realitenin icaplarını gözeten ve ona göre hukuk mevzuatında lüzumlu değişiklikler yapan realist görüş tarzının yalnız narh fikrine münhasır olmadığı anlaşılır. Bu realist görüş, daha şümullü ve kapsamlı bir çerçeve içerisinde, bütün fıkıh sistemimizin yakın devirlerine kadar inkişafını (hatta Mecelle'nin kanunlaştırılmasını) tayin etmek itibariyle ehemmiyetli bir rol oynamıştır denilebilir. Bu itibarla narh politikası, fikrimizce, başlı başına müstakil bir mevzu olarak değil, bilakis hukuk ve ahlak dünyasını top yekun içerisine alan köklü ve yaygın bir değişmenin hususi bir cephesi olarak mütalaa edilmek lazım gelir. Bu değişme ahlak ve amme hukuku doktrinlerine müteveccih cephesiyle: İslam fikir dünyasında siyasi otorite ve müdahalecilik esaslarının yayılma ve yerleşmesi suretiyle umumi bir formüle bağlanabilir.

---

[107] Ülgener, age., s. 135.

"Bütün bu devrin ahlak ve amme hukuku doktrinlerini kapsayan bu değişmenin sebepleri ancak geniş bir plan üzerinde tetkik edilebilir. Bu sebeplerden bir kısmını realitenin değişik icaplarında aramak lazım gelirse, bir kısmını da hiç şüphe yok ki ahlak ve felsefe dünyasının muhtelif kaynaklardan iktibas ettiği yeni düşünce unsurlarında aramak icap eder."[108]

Kendini "Tanrı sözü" diye sunan bir doktrinin hukuka ve ahlaka ilişkin değişiminin bu özlü aktarımı, değişmezlik söylemleriyle şeriatçılar için adeta Pandora Kutusu'nun açılması gibi bir şeydir. İslam ahlakı ve hukuku çerçevesinde, yokluklar ve sınırsız eşitsizliklerle malûl bir ekonomik düzenin, tanrısal kutsamayla aklanması ile karşı karşıyayız. Kapitalizm'in en azgın dönemine bile rahmet okutan bu yaklaşımın, yükselen toplumsal tepkiler, dışsal etkiler ve mezhepler arası çatışmalarla gerekçelendirmesi ve giderek savunulamaz hale gelmesi ile karşı karşıyayız.

Özetle, yine İslam geleneği içinde, ancak onun özgün yapısından önemli değişiklikler içeren bir hukuk ve ahlak oluşumudur söz konusu olan. En uç örneğini kölecilikte gördüğümüz bu ve benzeri dinsel ahlak normları, bir müddet sonra savunulamaz hale geliyor, ki bu durum ahlakçılığı kendisine bayrak yapan dinsel düşünce açısından önemli bir sıkışma noktası oluşturur.

Bu durum, modern koşullarda politika yapan şeriatçıların söz ve eylemlerinde daha da sırıtır. Sokaktaki insanı gerçek anlamda "avlamak" için neredeyse sosyalist bir söylem kullanırlar, bolca "adalet", "kurtuluş" ve "hak"tan söz ederler, köleciliği, gelir farklılıkları arasındaki uçurumu lanetlerler. Hatta İslam tarih ve teorisinin başka inançlardan halkların toprakları ve ekonomik birikimlerine el koymak üzerine kurulduğunu unutmuş görünerek emperyalizme karşı mücadele gereğinden söz ederler. Diğer yandan da bu bozulmanın saf şeriattan

[108] Age., s. 136-7.

uzaklaşıldığı için gerçekleştiğini, kurtuluşun yalnızca onda olduğunu söylerler. Böylesi tutarsızlıklar içinde Makyavel'e rahmet okutan politik çizgileriyle de hiçbir sıkıntı duymadan, yoğun bir ahlakçı söylem tutturmaktan da geri kalmazlar.

Oysa işin gerçeğini araştırdığımızda spekülatöre narh koyma, köleciliği yadsıma, kadının insan haklarına saygı duymaktan söz etme, sendikal hak ve mücadeleyi meşru görme, farklı düşüncelerin eşit haklı bir hukuk altında yaşamalarını en azından kabul ediyor görünme, vb. tüm bu insani-toplumsal ilerlemelerin, İslam dışı ve karşıtı kaynakların basıcı sonucunda biçimlendiğini görüyoruz. Nitekim, "... İslam amme hukuku doktrinlerinde siyasi otorite ve müdahalecilik esasının köklerini (de) her şeyden evvel Mutezile felsefesinde aramak ve oradan da Aristo felsefesinin tesirlerine kadar derinleşmek icap eder. Narh politikası da siyasi otorite ve müdahalecilik prensiplerinin bir cüz'ü demek olduğuna göre, Helenist fikir kaynaklarının mevzuumuz bakımından ehemmiyeti daha iyi anlaşılmış olur."[109]

Toparlarsak, İslam'ın pazar ekonomisi ve mülkiyetin özgürlükleri konusunda, günümüzün yeni-liberalizminden geri kalmayan bir tavra sahip olduğunu görürüz. Sermayenin yeniden üretiminden yana sergilediği bu "özgürlükçü" tutuma karşın, denetiminde olan ve olmayan halkların haklarından yana tam tersi, şeriat kurallarını dayatan, müdahaleci bir tavır sergiler. Esasen bu tavrın, özel mülkiyetçi liberalizmin evrensel tavrı olduğu bilinmelidir. Yeni liberalizm de sermayenin sınırsız dolaşımından yana "özgürlükçü" bir tavır koyarken, halkların hak ve özgürlükleri noktasında müdahaleciliğin bayraktarlığını yaptığını da hatırlayalım.

Böyle olması kaçınılmazdır. Çünkü tavrınızı halkın çıkarlarından yana koydunuz mu, kaçınılmaz olarak sermayenin özgürlüklerine sınırlama getirmek zorundasınız. Özgürlükten yana tavrınız, sermayenin değil halkın hakları temelinde be-

---

[109] Age. s. 140.

lirlenecek, sınırlamalarınız, sermayenin genişleyen sömürü olanaklarını engellemek yönünde olacak. Ama ne yazıktır ki şeriatçılığın tavrı, nesnel verilerin de gösterdiği gibi halktan değil tüccarlardan, özel mülk sahipliğinin yeniden üretiminden yana olmaktadır.

Onüçüncü Bölüm

ŞERİATÇI EKONOMİK SÖYLEMİN MANTIKSAL AÇMAZLARI

"Kur'an zaman zaman insan nankördür, muhteristir, zalimdir şeklinde ifadeler kullanır. Öte yandan rızkın elde edilme imkânlarından mahrum olanların büyük bir yığın olarak ihtiyaçlar içerisinde kalacağından söz eder" diye yazar Ali Bulaç.[110]

İnsanın nankör, muhteris ve zalim olması gibi, rızkın elde edilme imkânlarından mahrum büyük yığınların varlığının da bir yaratılış özelliği olduğu kabul edilecek olursa, "yaratılış kanununa" adalet, kurtuluş, hidayet gibi özellikler atfetmek iyice imkansız olacaktır. Çünkü bırakalım eşitsiz bir kaderi, bu kötü insan özellikleri bile birilerinin diğerlerini sömürmesi, ezmesi ve aldatmasına, dolayısıyla büyük yığınların yokluklar içinde kalmasına yetecektir. Üstelik Kur'an'dan konuya ilişkin aktaracağımız ayetlerde tutarsızlığın daha da uç boyutlarıyla karşılaşırız.

Örneğin, sanki kendi iradesi dışındaymış gibi insanın ihtirasından ve diğer zaaflarından şikâyet eden Kur'an, başka ayetlerde de pekâlâ; "Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, besili atlara, hayvanlara ve ekinlere duyulan aşırı

---

[110] Ali Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 284.

istek insanlara süslü gösterildi..." (Al-i İmran-14) diyebilmektedir.

Yine bir yandan, "eğer Allah kullarına rızkı sınırsız (dengesiz) yayıverseydi, muhakkak yeryüzünde onlar azar, taşkınlık ederlerdi. Fakat o dilediği bir miktar ile indirir" (Şûra-27) denilirken, diğer yanda; "Allah dilediğini sınırsız rızıklandırır" (Al-i İmrân-37 ve Nur-38) denilebiliyor.

Bir yandan; "Allah rızkı dilediğine bol bol verir, dilediğini daraltır. Şüphesiz ki o kullarından haberdardır, onları çok iyi görür" (İsra-30), (Ankebut-62), (Zümer-52), (Şûra-12) denilirken, diğer yandan; "Bir de fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onlara da size de rızkı biz veririz" (İsra-31) denilebiliyor.

Peki ama Tanrısal sözler böyle iken, A. Bulaç'ın, "... Açlık ve sefalet ise gün gibi ortada. Her ne kadar 'kim açlıktan ölmüş' gibi beylik laflarla gerçekler gizlenmeye çalışılıyorsa da..."[111] sözlerine ne yapacağız?!

Öncelikle belirtelim ki insanların bencilliği ve açgözlülüğünden biz sıradan insanlar gibi şikâyet etmek Allah'ın hakkı değildir. Çünkü bu olumsuzluktan sorumlu olan, yaratıcı olan kendisidir. Hem insanı "muhteris", "nankör", "zalim" yaratmak hem de bundan şikayet etmek nasıl açıklanabilir? Tutarsızlığın bu kadarı elbette bir tanrının işi değil, metafizik önyargıları aşmış ortalama bir insanın işi bile değil. O halde bu durumu neden "ilahi" imiş gibi göstermeye çalışanlar var?

Diğer yandan kimisine sınırsız rızk verildiği söylenirken, "rızkın elde edilme olanaklarından yoksun olanların büyük bir yığın olarak gereksinim içinde kalacağından" söz edilecek; yani ilahi düzen içinde bu sorunun Tanrı'nın iradesi gereği çözümsüz kalacağını kabullenecek ve sus payı olarak "öbür dünya"dan söz edilecek! Olur mu? Hangi adalete sığar bu durum? Bu kadar da değil: Sınırsız zenginlikte bir azınlığa karşılık, sefalet içindeki büyük yığınların varlığının sorumluluğu-

---

[111] A.g.e., s. 295.

nu da büyük bir rahatlıkla üstleneceksin. Kimisini "sınırsız / bol bol" rızklandırmaktan gururla söz edecek, kimisinin "zelil" durumunu da gücünün göstergesi olarak kendine bağlayacaksın! Hem mantık hem de adalet açısından ciddi bir sorunla karşı karşıya olduğumuz açık.

Tabii, "İnsan karakterini Allah yaratmıyor, haşa dünyadaki zulümden de sorumlu değil" de denilebilir; ancak bu durumda yukarıdaki ayet ve ifadelerin ve tabii Kur'an mantığının reddedilmesi gerekecek. Bu noktada soruna biricik doğru yaklaşım, dünyadaki tüm olumsuzlukların -ve olumluluklarıntümüyle insan ilişkilerinden ve tarihsel, toplumsal, ekonomik, siyasal oluşumlardan kaynaklandığını kabullenmektir. Bu durumda doğaüstü güçlere yer olamayacağı açık. Ama Kur'an ve diğer tüm metafizik düşünen çevreler, bu materyalist yoruma şiddetle karşılar. Tam da bu nedenle insan karakterinin olumsuzluklarından başlayarak; zenginliğin ve yoksulluğun, eşitsizliğin ve bundan kaynaklanan tüm olumsuzlukların sorumluluğunu, Allah adına yüklenme cesaretini de göstermek zorundadırlar. Ama bunu da yapamayınca, geriye demagoji yapmaktan başka bir şey de kalmıyor?

Bugün dünyada bir avuç asalağın elinde sınırsız zenginlikler varken çoğunluk sefalet, cehalet ve zulüm içindedir. Eğer dünyanın bir sahibi, bir yaratıcısı varsa bunların ona rağmen olduğunu zaten düşünemeyiz. Çünkü bu durumda kabullenmek zorundayız ki, rızkın kullara dağılımı "Allah'ın tayin ve tespit ettiği kanunlara bağlıdır. Aksi halde bir çelişiklik doğardı. İhtiyaçlarımızı hal ve güçlerimizi Allah hepimizden iyi bilir. Çünkü bizi yaratmıştır. 'O yarattığını bilmez mi?'."[112]

Peki, dünyada yaşanan olumsuzlukları inanç aşınmasına bağlayabilir miyiz? Açık ki böyle bir yaklaşım önceki pek çok ayete –ve dünya gerçeklerine– ters düşer. Üstelik söz konusu olumsuzluklar Müslümanı, Hıristiyanı ayırmadan dünyada

[112] A. Bulaç, a.g.e., s. 294.

hep süregelmiştir. Yani hiçbir şey yeni değil. Farklılık olumsuzlukların biçim değiştirmesinden ibarettir.

Yukarıda aktardığımız Şûra-27 ayetinde, dengeden söz eden ve "aksi halde insanlar azardı!" diyen biri var karşımızda. Ne var ki bu ayet öncelikle dünyanın mevcut gerçeğiyle açık bir çelişki sergiliyor. Mevcut gerçek, rızkın alabildiğine dengesiz dağıldığına ve taşkınlıkların son haddine vardığına işaret ediyor. Yukarıda aktardığımız ve geniş yığınların sefalet koşullarında olacağına işaret eden alıntı yanı sıra, Şûra-12 ve hemen altındaki, "kimisini sınırsız ve bol bol rızklandırdığı" söylenen Al-i İmrân-37, Ankebut-62, Zümer-52, Nur-38, İsra-30, vb. ayetlere de ters düşmektedir.

Peki ama Allah çelişkili şeyler indirir mi? İndirmez ise yukarıdaki sözler kime mal edilecek? Bu karmaşık durum bir yana, dünyada var olan azgınlık ve dengesizlik, Allah'ı, kendi sözlerini gerçekleştiremeyen, aciz konuma getirmiyor mu?

Şûra-27'deki dengesizlik iddiasına ve hemen altında aktardığımız İsra-31'de "fakirlikten korkulmaması, Allah'ın kimseyi rızıksız bırakmayacağı" ifadelerine rağmen, insanların günümüzde açlıktan ölmeleri de ciddi bir çelişkidir ve her şeye kâdir bir gücün varlığını sorgulanmaya neden olmaktadır. Nitekim A. Bulaç da, açlığın gün gibi ortada olduğuna işaret ediyor. Tabii O, tüm İslam ideologlarında görülen mantıksal kopuklukları yinelerken açlık olayını da tam bir keşiş ilkelliğiyle inanç erozyonuna bağlıyor. Oysa eşitsizlik en çok da katı şeriat rejimlerinde görülen bir durumdur. Çünkü adil paylaşım, ancak dünyevi bir bilinç ve mücadeleyle elde edilebilir. O, diğer ayetlerle ve ayetlerin birbiriyle çelişkisini de görmezden geliyor. İslamcı camianın neredeyse en sıra dışı kalemlerinden birinin sergilediği bu tablo, çağ dışı metafizik düşüncenin insanı ne hale getireceğini göstermesi açısından tam anlamıyla iç burkuyor...

Allah'ın, kimseyi rızıksız bırakmayacağından söz ederken Müslüman-kâfir ayrımı yapmadığı çok açık. Kaldı ki açlıktan ölenlerin içinde Müslümanların çok daha büyük bir oran

tuttuğu da gerçek. Olgulardan hareket eden bilimsel bir yaklaşımla kıssadan hisse çıkaracaksak, kabul etmek durumundayız ki zenginlik de fakirlik de imana göre oluşmuyor. Öyle olsa bile günahkârların günahına karşılık, minicik bebelerin suçu ne? Çevresinin suçuna karşılık bebelerini öldürenlerin adaletten yoksunlukları açık değil mi?

Diğer yandan eğer ki açlığı A. Bulaç gibi inanç erozyonuna bağlarsak, onlara yardım toplayıp ölümlerine engel olmak da Allah'ın iradesine karşı çıkmak olmaz mı? Madem açlık inanç aşınmasının sonucudur, o halde açlık niçin zulmün merkezlerinde değil de özellikle tarih boyunca gün yüzü görmemiş Afrika'da yayılıyor? Nasıl bir ilahi adalettir bu? Emperyalist zengin ülkelerdeki enflasyon, fuhuş, vb. ile Afrika'daki açlığı eşit cezalar olarak sunmak hangi vicdanla açıklanır?

Neresinden tutsak elde kalan bir çelişkiler, adaletsizlikler ve tabii dediklerini gerçekleştiremeyen bir Tanrı imgesiyle karşı karşıya kalıyoruz. İyisi mi oturup düşünelim; sakın dünyanın sorunları karşısında, kendimizi hayali dünyalarla avutuyor olmayalım?..

"Hangi şeylerin ne kadar üretileceğini yine Allah tespit eder"[113] diye devam ediyor A. Bulaç. Belli ki hızını alamamış, bir de Maide-40'a atfen, "mülkiyet ona ait olmakla beraber tasarruf hakkı da ona aittir"[114] diye sürdürüyor sözlerini.

Peki gerçekle ne kadar ilgisi var bu iddiaların? Aklımızı sokağa atmadan bu iddiaları öne sürebilir mi insan? Bugün dünyada üretimin düzey ve yönelimi egemen ilişkiler nedeniyle kâr kaygısı ile belirleniyor; aynı kaygı nedeniyle tonlarca yiyecek depolarda saklanıyor ya da fiyatları kontrol altında tutmak için, imha ediliyor. Açlık dünyanın en ciddi gerçeğiyken üretim, kâr getirecek lüks eşyalara yöneliyor. Hal böyleyken neyin ne kadar üretileceğini Allah'ın belirlediğini kabul etmek, onun adaletsiz ve vicdansız olduğunu kabul etmek

---

(113) A.g.e., s. 294.
(114) A.g.e., s. 297.

değil midir? Ne biçim ilahi düzen ise zenginler daha zenginleşmekte, yoksulların sefaleti, açlıktan kitlesel ölümlere neden olmaktadır. "Eğer Allah(ın) rızkı dağıtmada yegâne hüküm sahibi" olduğu iddiası doğruysa, bu durumda tüm Müslümanların adalet kavramı üzerine yeniden düşünmeleri gerekmez mi? O'na ortak tanımaya şiddetle itiraz ederken, malların kâfirlerin elinde biriktiği günümüz gerçekliğine ne diyeceğiz? O'nun kâfirleri kendine ortak seçtiği veya malların kullanımını onlara sunduğunu mu düşüneceğiz?, Dahası zengin kâfirlerde daha çok mal biriktiği ve onların bu durumdan daha çok yararlandığı dikkate alınırsa Allah'ın onları ödüllendirdiğine mi inanacağız?

Dünyada bunca zulüm varken, "öbür dünyada" rahata ermek için, olan bitene kayıtsız kalmak insan onuruna yakışmayan bir tercih değil mi? Kaldı ki Tanrı'nın varlığına bütün saflığıyla inananlar, adalet sembolü olması düşüncesiyle asgari tutarlılığın gereği olarak, büyük bir gönül rahatlığıyla inanmalıdırlar ki, O'nun katında en değerli insanlar sömürüye, zulme, emperyalizme, adaletsizliğe karşı çıkmakta ikirciklenmeyenlerdir. Allah'ı ve adaleti birbirinden ayrı düşünemeyenler, ancak bu yaklaşımın tutarlı savunucuları oldukları zaman, Allah katında en yüksek dereceye ulaşacaklardır. Sıradan insanın bile kabul edemeyeceği dünyamızdaki adaletsizlikleri, Allah'a bağlamanın ve bu koşullarda dua-namaz-şükür gibi şeylerle avunmanın mevcut adaletsizliklere destek vermekten başka ne anlamı olabilir?

Diğer yandan Allah'ın "mutlak mülkiyeti asla kabul etmeyeceği" iddiası da somut duruma ters düşer. Kaldı ki bölümün başında Kur'an'ın, mülkiyetin mutlaklığını korumada nasıl büyük bir duyarlılık gösterdiğini görmüştük. Bütün mallar yalnızca Allah'ın ise ve O, kendine ortak kabul etmiyorsa, bu durumda aşağıdaki sonuca varmak mantıki ve insan onuru ve toplum çıkarlarına çok daha uygundur:

Malların tümü Allah'ındır; o halde halkın sürekli ve örgütlü denetimi altında olan demokratik bir yönetimle, Al-

lah'ın olan bu malları insanların yeteneğine göre çoğaltıp, herkesin kendi ihtiyacına göre onlar kullanmasını sağlayan kolektif bir düzen kurulmalıdır. Çünkü gerçek adalet budur. Bu yolla hem kimse Allah'a ortak kılınmamış olur hem de mülkün, insanların en ilkel duygularını kışkırtması ve bu yolla insanların birbirlerine zulüm etmesi engellenmiş olur. Allah'ın malları, dünyadaki tüm insanların kardeşçe denetlediği kurallar çerçevesinde çoğaltılır ve ihtiyaçları çerçevesinde ortaklaşa kullanılır. Böyle bir düzende devletlerin de komşu ülkelerle savaşa girmek, halktan toplanan vergileri egemenlere kullandırmak, hak isteyen emekçilere baskı uygulamak gibi görevleri de kalmaz. Onun görevi üretimi ihtiyaçlar ve daha iyi yaşam koşulları için düzenlemek ve insanların ihtiyaçlarını eşitçe karşılamaktan ibaret olur. Gerçek adaletin de ancak böyle sağlanabileceği açık.

Böyle bir düzende güçlü insanla zayıf olan eşit çalışmayacaktır. Aynı şekilde ihtiyacı çok olan ile az olan eşit değil, ihtiyaçları ne kadarsa o kadar alacaklar. İnsanlar ihtiyaçları kadar alacaklarından, ellerinde sınırsız mülk biriken kimse olmayacak, fazla üretim, teknik gelişmeler, sosyal yatırım, vb. insan yaşamının daha rahat hale getirilmesi için kullanılacaktır. Çalışma saatleri parça parça düşürülerek insanların eğlenmeye, eğitime daha çok zaman ayırmaları sağlanacak, çocukların eşit koşullarda daha iyi eğitilmeleri ve açığa çıkarılacak yetenekleri doğrultusunda daha sağlıklı bir uzmanlaşma ve iş bölümü sağlanacaktır. Zengin çocuğu ile fakir çocuğu arasındaki ayrıcalık tümden yok olacak, gerçek bir sosyal devlet anlayışı içinde insanların insanca koşullarda ve yeterli gelir düzeyinde yaşamını sürdürmesi esas alınacaktır. Daha ötesi yoksul ve zengin olmayacağı gibi insanların farklı yönelimleri, tamamen eşit koşullarda açığa çıkarılan yetenekleri değerlendirilerek toplumsal yarar sağlanacaktır. Böyle bir düzende silahlanmaya para ayrılmayacak, sağlık ve eğitim bedava olacaktır. İnsanlar ayrıcalıkları kabul etmeyecek, haklarını aradıkları veya adalet mücadelesi verdikleri için hapse girme,

işkence görme, işinden olma gibi korkular yaşamayacaktır.

Gerçek adalet, dünyanın cennete dönüştürülmesi, işte ancak böyle bir düzenle sağlanabilir. Her bilinçli insan adaletten böyle bir düzeni anlar. Kaldı ki insanlık böyle bir düzen uğruna, bugüne kadar pek çok eziyeti göğüslemiş ve göğüslemeye de devam etmektedir. Böylesi bir dünya cenneti yaratmak için bu güne kadar yapılan denemelerin başarısızlığı, insanlığı bu erdemli yönelimden vazgeçiremez. Çünkü adalet duygusu, muhakeme gücü, özgüveni, toplumsal sorumluluk bilinci ve tabii örgütlülüğü geliştikçe gerek aşamalı olarak gerekse devrimci atılımlarla dünyanın bir adalet, eşitlik, özgürlük düzenine doğru yürüyüşü de devam edecektir. Üstelik o başarısız dediğimiz atılımların, dünyanın bugünlere gelişinde tayin edici rolü olduğu unutulmamalıdır. Bu devrimci baskılanma altında sömürücüsünden baskıcısına, ırkçısından dincisine kadar her türlü insanlık ve çağdışı anlayış, kendi içinde değişimler geçirmiştir. Şimdi eski söyledikleri pek çok şeyi, aynı rahatlıkla söyleyemez, aynı pervasızlıkla yapamaz olmuşlardır.

Binlerce yıldan beri süregelen sınıflı toplum ilişkileri içinde yoğrulmuş olan toplumlar; bencilliğin, mülkiyetin öylesine esiri oldu ki, artık aksi olamaz sanılıyor. Bu noktada kutsalların da işin içine katılması, gerçekte mevcut eşitsizliklerin ebediyen sürmesi, için uydurulan bir aldatmacadan ibarettir. Bu tip çarpıklıkların aşılması oranında insan, artık kişisel çıkarlar değil toplumsal çıkarlar tarafından belirlenip o doğrultuda düşünür hale gelecektir. Gerçek ve sonsuz adalet de, ancak bu yolla güvence altına alınacaktır.

İşte insan onuru, böylesi bir sürecin önünde duran tüm engellerin, sömürünün, sömürücü iktidarların, bireycilik ve adaletsizlikleri "ilahi adalet" diye gören kültürlerin ortadan kalkmasında, sorumluluk yüklenmeyi zorunlu kılmaktadır. Burada aslolan Allah'a inanmak veya inanmamak değil, inananı inanmayanı ile herkesin, insanlık onurunun gerektirdiği, sorumlulukları yerine getirip getirmemesidir. Ve ne yazık ki

dinsel bilinç, tarih boyunca böylesi bir evrensel adalet yöneliminden çok uzak kalmıştır. Bu nedenle sorgulamamızı derinleştirerek kendimize sormak durumundayız:

"Kullar Allah'ın kulları, ülkeler Allah'ın ülkeleridir"[115]; "Ona mülkte (asla) ortak yoktur" (İsrâ-111); "(Ey insan) sen bilmez misin ki gökleri ve yerin mülk ve tasarrufu Allah'ındır" (Mâide-40), vb. ifadelerin yaşadığımız gerçeklik karşısında değeri nedir?

Bir mülkü sahiplenen bir güç düşünelim, bir toprak ağası veya devlet; açıktır ki mülkü sahiplenen bu gücün, o mülkü korumak ve kendi çıkarları veya adalet anlayışı doğrultusunda belirlemek için belli çabaları olacaktır. En başta silahlı güçleri vardır, mülkünü korur. Örneğin sosyalist bir düzende fabrikaları tek tek kişilerin sahiplenmesine nasıl engel olunacaksa, aynı şekilde kapitalist bir düzende de işçilerin fabrikalara el koymasına engel olunur. İktidar bu noktada varlığını koruyacak gerekli yasalar ve onları uygulayan siyasi ve askeri güce sahiptir. Eğer halkın örgütlü gücü o yasaları ve silahlı gücü işleyemez hale getirememişse, yani iktidar değişimi söz konusu değilse, o yasalar uygulanır. Özetle iktidar olmak (kadir olmak) böyle somut bir anlam taşır.

Peki, bu açıdan yukarıdaki ayetlerin somut değeri nedir? Eğer ülkeler Allah'a aitse nasıl oluyor da her biri ayrı telden çalıyor, ayrı konumlara sahip olup birbirleriyle milyonlarca insanın kanı pahasına savaşıyorlar? Eğer mülkte ona ortak yoksa, nasıl oluyor da çoğunluk sefalet içindeyken azınlık refah içinde yüzüyor? Eğer her türlü birikim gücü Allah'ın ise, nasıl oluyor da bir avuç azınlık, birikimi keyfince kullanıyor? Eğer onun tek doğru yolu Müslümanlıksa, nasıl oluyor da 'kâfir' olanlar dünyaya egemen? Tüm bu soruların zorunlu sonucu bir soru daha: Yoksa birileri bizi Allah'a atfedilen sözlerle kandırıyor olmasın?

Somut gerçekler "dünya mülklerinin kontrol, tasarruf,

---

[115] Acluni'den akt. A.Bulaç.

hüküm ve egemenlik esaslarıyla ancak ve ancak Allah'a ait" olduğu iddiasını bütünüyle çürütmektedir. Onun yerine, gerçek kontrol, birikim, karar ve egemenlik organlarını karşımıza dikilmektedir. Yukarıdaki boş iddiaları bir yana bırakırsak, esasen Kur'an'ın da mülkiyet hakkını hiçbir şekilde tartışmaya açmadığını, onu, çocuk ve deliler hariç mülk sahipleri için mutlak bir olgu olarak görüp, buna kast eden her kim olursa olsun, sert yaptırımlara gittiğini biliyoruz. Bu durumda A. Bulaç ve benzeri yazarların, İslamiyeti sınıfsız ve kapitalizme kapalı bir toplum gibi göstermek için iş güzârlık yapmalarının anlamı ne? Kur'an'ı günümüz gerçekleri ve değerlerine uygun hale getirme çabasının, gerçekte İslamiyeti revize etmek, dolayısıyla iradesini Allah'a ortak koşmak şeklinde, çok büyük bir günah olduğunu bilmiyor mu yoksa?

Ondördüncü Bölüm

İslamiyet Adil Bir Toplum Kurma Yeteneğine Sahip midir?

İslamiyet, iddia edildiği gibi gerçekten de adil bir toplum düzeni getirme yeteneğine sahip midir?

Şimdiye kadar irdelediğimiz olgu ve teorik perspektiften hareketle, bu sorunun yanıtı olumsuzdur. Ancak kendi çağına, içinden çıktığı düzene göre, görece bir "adalet" getirdiğinden söz edilebilir. Ancak bu görece "adalet", insanlığın sonraki zamanlarda geliştirdiği değerlerden çok geri, insanlığın temel hak ve özgürlüklerini karşılamaktan çok uzaktır. Çok geniş topraklarda uygulama alanı bulduğu, 13 yüzyıl boyunca ortaya koyduğu pratik; mutlak eşitsizlik, köleliğin devamı, saldırgan ve yayılmacı bir politika, sosyal adaletsizlik ve tabii monarşik ve despotik bir siyaset geleneği olmuştur. Öyle ki bu uzun süreç boyunca, eşitsizliğin ortadan kaldırılabildiği, köleciliğin tasfiye edilebildiği, başka ve aynı inançtan farklı otoritelere karşı saygılı olunabildiği, kadın erkek eşitliğinin kabul edildiği, "cahilliye" veya antik Yunan örneğinde kadar bile demokrasi uygulandığı, bir tek dönem olmamıştır. 20. yüzyılda ise emekçi sınıflar ve ezilen ulusların mücadelesi yanında bilimsel, teknik ve kültürel gelişmenin etkisi ile revizyon denemeleri yapılmak istense de, bunun için gerekli köklü bir sorgulamadan hep uzak durulmuştur. Sonuç olarak ön-

cesinde olduğu gibi son yüzyılda da uygulama ve açılımlar, adalet sağlamaktan uzak kalmıştır.

Gelinen noktada İslamcı ideologlar, İslamiyetin, çok geniş egemenlik koşullarında, uzun süren uygulamasını bir yana koyarlar ve yarım insan ömrü kadar süren "Asa-ı saadet" denilen ilk dönemi, "İslam'ın gerçek uygulaması" diye sahiplenirler. Böylece, günümüz değerleri karşısında şeriatı, 14 yüzyıllık dönemin sorumluluğundan kurtarmaya çalışırlar. Bu akıl yürütmenin kabul edilemez oluşu bir yana, "Asa-ı saadet"te bile gönül rahatlığıyla savunulabilmenin olanağı yoktur. Düşünün ki günümüze çare diye sunulan sistem, küresel iktidar ve talanla ve Allah'ın desteği ile süren14 yüzyıllık uygulamasında, bu anlamda gönül rahatlığıyla savunulabilecek bir başarı sergileyememiştir. Bu gün ki maddi koşullarda, o zamandan beri gerçekleşen köklü değişimler nedeniyle artık, zaten uygulanamaz hale gelişi bir yana, söz konusu o dönemin gerçekleri de günümüz insanının ideallerinden tümüyle uzaktır.

Rodinson'un kaleminden o dönem tarihine yapacağımız kısa bir gezinti durumu ortaya koymaya yeter:

"Ortaçağ İslam ekonomisi 'adil' bir ekonomi miydi? Birkaç safdilin, üstelik bilgisiz safdilin, ciddiyetsiz halkçı yazarların (vulgarizatörlerin) veya politikacıların böyle bir şeyi söylemeyi göze almalarına ve bu konuda (kitlelerde o kadar yer etmiş olan efsanevi düşünceleri) içlerinden pek azını yalanlamak cesaretini göstermelerine rağmen, İslam'ın en hararetli savunucuları (bile) bu görüşü desteklemekte güçlük çekmekte ve ortaçağ İslam toplumunda Kur'an idealinin esef verici bir tahrifini görmektedirler. Daha dindar olanlar, bu tahrifi dinlerin, ancak Şeytan'ın bu dünya üzerindeki olağanüstü gücü diye açıklayabildikleri, insan tabiatındaki içler acısı kötülük temayülüne atfediyorlar. Daha milliyetçi olanlar en azından Araplar arasındaki milliyetçiler ise, bunu ekseriye Türk hâkimiyetinin bir sonucu olarak görüyorlar. O halde İslam ideali hiç mi pratiğe geçirilmedi. Bu sonucu kabul etmekten kaçın-

mak için, İslam'ın başlangıcında yani Muhammed Peygamberin ölümü ile Emevi hanedanının zaferi arasındaki 29 yıl içinde topluluğun Peygamber'in (hakikat yolunda yürüyen halefleri –kayınpederleri, damatları, "Hulafeyi Raşidin"– tarafından yönetildiği yarı ideal bir dönem gösteriliyor. Bu dönem en azından çok eski bir zamandan beri, Sunni'ler arasında idealize edilmiştir. Bu idealleştirme genellikle olaydan en az iki asır sonra ilk defa "menkıbeler" zikredilerek yapılmaktadır. Bu menkıbeler, yukarıda sözü edilen ve doğruluklarından şüphe etmek için çok kuvvetli sebepler de bulunan Peygamber'le ilgili "hadisler kategorisine dahildir. Bütün bunlar, bizce çok iyi bilinen sonraki yüzyılların düşünce akımları ve siyasi-sosyal-dini tutumlarıyla çok yakından ilgilidir. Bu uyarımız gerekli bir uyarıdır, çünkü gerçekte, İslam ülkelerindeki halkçı yazarlar, gazeteciler, din adamları ve siyasiler bu menkıbeleri çoğu zaman delil olarak ileri sürmektedirler. Bu ülkelerin ciddi tarihçileri, kendileri şüphe ettikleri halde, sosyal sebeplerden dolayı bunların doğruluğunu açıkça tartışmaya cesaret edemiyorlar. İslami konularda uzman olmayan Batılılar ise İslam çevrelerince yayımlanmış kitaplarda anlatılanlara bakarak çoğu zaman bunların tarihi olduklarını kabul etmek temayülündedirler.

"Ayrıca, önce şunu gözlemlemek gerekir ki, bizzat İslam'ın savunucularına göre, bu ideal yirmi dokuz yıl devam eden güllük gülistanlık bir dönem değildir. Şüphesiz, Şiiler, 656'da Ali'nin iktidara gelişine kadar bu dönemde sadece nefret görüyorlar. Ve böylece, bu yirmi dokuz yılı, Ali'nin çok güç şartlar altında hüküm sürdüğü beş yıla indiriyorlar. Sünniler, Halife Osman'a (644-656) karşı yapılan ve onun öldürülmesine kadar varan suçlamaların hiç değilse kısmen doğru olduğunu, yani Osman'ın güçsüzlüğünün bir çeşit iltimasçılığa yol açtığını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Ali'nin (656-661) iktidarında, taraflar arasındaki iç-mücadele adaletsizlikleri arttırmıştır. Demek ki, ideal dönem kısalmakta, Ebu Be-

kir ile Ömer'in hüküm sürdüğü 12 yıla inmektedir."[116]

"657'den itibaren bir 'hizipleşme' ile Haricilerin ayrılmasıyla sonuçlanan protestolara, ayaklanmalara, 'temayüller' arasında şiddetli mücadelelere sebep oldu. Fethedilen kabilelerin din değiştirmeleriyle topluluk muazzam bir şekilde büyüdü. Topluluğun dışında Araplar ile Arap olmayanlar arasındaki eşitsizlik, topluluk içinde de başladı. Bu eşitsizlik, 750'de Abbasilerin isyanıyla büyük ölçüde tasfiye edildi. Ama çok zengin toprak sahipleri ile diğerleri, sonra da zenginlerle yoksullar arasındaki eşitsizlikler arttıkça arttı. Din değiştirmeler Müslüman kölelerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Devlet, her zaman olduğu gibi, imtiyazlı sosyal ve etnik tabakaların çıkarlarını koruyordu"[117]

"... Yöneticiler, belirli bir süre, basit ve gösterişsiz bir hayat yaşadıkları intibaını veriyorlar. Pek nadir istisnalar hariç, ne özel mülkiyet ilkesine, ne de kölelerin ve hür insanların irsi statüsü ilkesine dokunmak söz konusudur. İşte bunun içindir ki, aynı sebepler hep aynı sonuçları yaratmaktadır. Mülk sahipleri ile mülksüzler, zenginler ile yoksullar ve de köleler ile hür insanlar vardır. Devlet iktidarı, genellikle mülk sahipleriyle zenginlerin elindedir. Devlet, onları korumaktadır. Zenginlik genellikle ahlak ve dini kurallara karşı bir kayıtsızlık yaratmaktadır. İktidar taraftarlarının ve kendisinin zenginliğini arttırmak için, gereğinde ahlak dışı gereğinde şeriata aykırı usuller telkin etmektedir. İnsanlık tarihinde adi olan her şey burada da vardır. Bu bakımdan İslam, hiçbir orijinallik arz etmez. Olsa olsa ahlaki ve dini doktrin gibi bazı kudretli ve zengin insanlarda, kudretlerini ve zenginliklerini kötüye kullanma temayüllerini sınırlandırabilir. İslam tarihi ile aşinalığın ortaya koyduğu şey şudur: İslam'ın kapasitesi de, rakip ideolojinin kapasitesi gibi aynı büyüklükteydi, yani pek cılızdır."[118]

---

[116] A.g.e., s. 81-82.
[117] A.g.e., s. 83.
[118] A.g.e., s. 84.

"Şeriatı (dini kanunu) Müslümanların öteden beri gerçek hayattan çok uzak bulunan bir düstur olarak kabul ettikleri ideal hayat tarzı diye yorumlamak İslami incelemeler yapanlar arasında beylik bir sözdür. Şüphesiz, Müslüman devlet (Hıristiyan, Budist devlet gibi) hayır işlerini finanse etmek mecburiyetini duymuştur: Hastaneler açmak, çeşmeler yaptırmak, fakir öğrenciler için yatılı okullar, aşevleri vs. Ama bu harcamalar, daima bütçenin sınırlı bir kısmıyla ilgilidir. Ne yazık ki, hayır işleri bütçelerini arttırmak için Müslüman yöneticilerinin pek azı lüks masraflardan, askeri masraflardan fedakârlık etmişlerdir. Gün gibi açıktır bu. Belki de istisnalar vardır: Pek dindar hükümdarlar, başlangıçta devrimci bir hareketle iktidara gelen hanedanlar... Ama bunlar sadece istisnadır. Geleneksel Müslüman devletlerin tümü, tarih boyunca sarayların ve zengin çevrelerin en işitilmedik zenginliği ile kitlelerin içine yuvarlandıkları en koyu sefalet arasındaki keskin bir çelişkinin görünümünü bize vermektedirler.

Bu açık olguyu saptamaktan da daha önemlisi bunun başka türlü olamayacağına işaret etmektir. Sosyal üretim fazlası, yani toplumun üyelerini yaşatmak için gerekli miktardan fazla olan sosyal ürün payı, hem toplumun hâkim unsurlarının lüksünü, hem de yoksulların hayatını sağlayamayacak kadar azdı. Üleşimin (dağılımın) Tanrı'nın vahyettiği ahlakın buyruklarına ya da telkinlerine göre değil, her grubun, durumun kendisine sağlayabildiği avantajları azamisine çıkarma temayülüne, bu insani ve tabii temayüle göre yapıldığını kabul etmek zorundayız. Ahlaki ve ideolojik buyruklar ne olursa olsun, her devlette, her sosyal kategorinin üleştirimdeki hakları ve çıkarları, ancak devlette temsil edilmişse ve saygı yaratan bir güce dayanıyorsa tam olarak gözetilir. Oysa geleneksel Müslüman devlette bu şartların ne biri ne ötekisi vardı. Hayır faaliyeti (işleri) sadece böyle bir durumun yaratacağı yıkıcı sonuçları bir azınlık uğruna hafifletmekten başka bir işe yaramıyordu.

Nitekim, geleneksel İslam âleminin ameli, genellikle, Kur'an'ın nazari buyruklarına tamamen sadakatsizlik etmiş değil.

Zaten bu nazari buyruklar herhangi bir ekonomik faaliyet tarzını emredecek veya yasaklayacak mahiyette değildir. Kutsal metnin (herkesi) adalete ve merhamete çağırması, diğer dinlerdekinden ne eksik ne de fazlaydı. Bu çağrılar genel veya özel birçok hayır işine yol açacak kadar yeterli, fakat yönetici seçkin tabakanın, kendi rahatı pahasına da olsa, çoğunluğa namuslu bir hayat tarzı sağlamaya kendisini mecbur etmeyeceği kadar yetersizdi. Böyle olması da kaçınılmazdı, çünkü kutsal buyruklar, ne azınlığın, çoğunluk üzerideki fiili, siyasi kontrolünü ne de mülkiyet hakkını mesele ederek azınlık iktidarının temelini zayıflatmayı ya da yıkmayı emrediyordu. Her zamanki gibi, kutsal iyi öğütler, bunları gerçekleştirmekte çıkarı olan insanları güçlendiren kurumlara dayanmadığı sürece etkisiz kaldılar. Burada şunu da işaret etmek gerekir ki, incelediğimiz tarihi devre boyunca, genellikle, toplumda daha büyük bir eşitliğe yol açabilecek söz konusu tedbirleri, (bu buyrukların kutsal menşeinin yarattığı kaçınılmaz teminatı ile birlikte) getiren doktrinler ortaya çıktı. Bu doktrinlerin koyu taraftarları daima yenildiler. Bu sürekli yenilgiler arkasında saklı bulunan sebepleri düşünmemek mümkün değil. Devrin ekonomik ve sosyal şartları, görünüşe bakılırsa, onların kazanmalarına elvermiyordu."[119]

Daha da ötesi bu yaklaşımlar, Kur'an'dan da yeterli desteğe sahip değildi. Oysa egemen sınıflar için fazlasıyla destek vardı. "İlahi" temel teorik belge olan Kur'an'daki nesnel durumun da desteği ile egemenler, her türden reformcu, eşitlikçi talebi bastırmakta zorluk çekmediler. Nitekim bunların daha ilki olan ve Muhammed ile İslam'ın ilk günlerine giden yakın arkadaşlığı nedeniyle yüksek prestij sahibi olan, Ebu Daarül Gifari'nin (Ebu Zerr) öncülük ettiği girişimin, yaşarken cennetlik ilan edilmiş Halife Osman zamanında başına gelenler, bizi şeriatın yalın gerçekliğiyle tanıştırmaya yeter:

İslamiyetin egemenliğiyle çözüleceğine daha da kurumla-

[119] A.g.e., s. 85-86.

şan sefalet sorununa çözüm için Ebu Daar-ül Gifari'nin, zenginlerin kendi gereksinimleri dışındaki mallarını Tanrı (veya hayır) işlerine harcamaları, aksi takdirde, "Kur'an'ın sadaka vermeye pek niyetli olmayan zenginler hakkındaki gözdağı veren ayetlerin, önceki ayette hedef alınan Yahudi ve Hıristiyan din adamlarına olduğu kadar, İslam cemaatinin yöneticilerine de uygulanabileceğini ileri sürmesi, "İslam hukuku çerçevesinde 'skandal' yaratmaya yol açıyor"du. Ve aynı hukuk çerçevesinde "Giffari toplum için tehlikelidir diye sürgüne yollanıyor, büyük eziyetlere uğratılıyor ve nihayet bu çektirilenlere dayanamayarak sürgünde ölüyordu."[120]

Konu ile ilgili bir örneği –tabii gerçeğinden ayrı bir amaçla –A. Bulaç aktarıyor: "Hz. Ömer ileriki nesillerin menfaatini göz önünde tutarak fethedilen Irak topraklarını fatihler arasında dağıtmamış, sahiplerinin elinde bırakmıştı. Tabii bu durum sahabeler arasında tartışma ve ihtilaf konusu olmuştu. Hz. Ömer'in ileri sürdüğü fikir şuydu: 'Eğer toprakları bu fatihler arasında taksim edecek olursam kocaman bir kitle bir avuç adamın eline düşecekti'."[121]

A. Bulaç bu örnekten, "İslam'ın zulme, sömürüye, istismar ve haksızlığa karşı sınıfsız bir toplum istediği" sonucunu çıkarıyor. Bu iddiayı irdelemeden, öncelikle bir yanlışı, yani toprakları "sahiplerinin elinde bırakmış" ifadesini düzeltelim. Çünkü o sahipler, İslami fetih sonucu artık, sadece birer toprak kölesi olup, onların çalışmalarından elde edilen ürün, başında Ömer'in olduğu devlete aittir. İkinci netleştirmek istediğimiz nokta; sahabenin, yani bu en idealist döneminde İslam'ın seçkin kadrolarının, ganimetin kendilerine paylaştırılması talebinde ısrar eden niteliğidir. Günümüz gençlerine anlatıldığının aksine, İslam sahabelerinin ağırlıkla idealizmden uzak, fetihlerde kendi çıkarların peşinde insanlar olduğu bizzat Bulaç'ın kaleminden anlatılmaktadır. Bu ön belirlemeler

[120] Bkz. M. Rodinson, a.g.e., s. 41.
[121] A. Bulaç, *Çağdaş Kavramlar ve Düzenler*, s. 331.

üzerinden şimdi, "kocaman bir kitleyi bir avuç adamın eline düşürmeme" iddiasını irdeleyelim. Bunun için olayı, tarihsel ve İslami teorik bütünlüğü içinde yeniden anımsatmak gerek:

O güne kadar, "Cahiliye" hukukunun devamı olarak, İslam hukuku çerçevesinde fethedilen topraklar, Kur'an'ın emri gereği savaşçılar arasında pay ediliyordu ve tabii asiller bu paylaşımdan aslan payını alıyorlardı. İşte Ömer, devletleşmenin mantığı ve gereksinimleri çerçevesinde, henüz böyle bir kurumsal bilinç ve gereksinimden yoksun olunan dönemde kaleme alınmış Enfal-41'i devre dışı bırakıyordu. Bu ayette yansıyan bilinç ve hukuk kabileler üstü bir devletle sınırlı olduğundan veya kabileler üzerinde henüz mutlak bir otorite kuracak hegemonya ve onların askerlerinden bağımsız bir ordu inşa edilemediğinden, ganimetlerin 1/5'inin "Allah'ın" (halifenin-devletin) olmasıyla yetiniliyordu.

Mannan, konuya ilişkin şöyle yazar: "İslam öncesi dönemde, savaşı kazanan ordunun ya da kabilenin başkanları savaşta elde edilen bütün mallara el koyardı. İslam, Müslüman ordusunun düşüncesinde önemli bir değişiklik doğurdu, savaşı kazanan ordunun hakkını 4/5'e indirdi. Ganimetin beşte birini ise toplum yararına ayırdı."[122]

Nitekim, Bedir Savaşı sonrasında ganimet paylaşımının İslam ordusunda ciddi anlaşmazlık nedeni olması ve savaşçıların birbirine düşmesi üzerine, Muhammed önce Enfal-1'de; "Savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki ganimetler Allah'ın ve peygamberinindir. O halde siz gerçek müminler iseniz Allah'tan korkun ve aranızı düzeltin, Allah ve Resulüne itaat edin" diyerek, ganimetin tasarruf hakkını üzerine almıştır. Ancak cemaatin tepkileri üzerine, bu ilahi kuralı değiştirmek zorunda kalacak ve Enfal-41'de, "...ganimetlerin 1/5'i Allah'a, Peygamber'e, akrabalarına, yetimlere ... aittir" şeklinde geri adım atarak, 4/5'in fatihler arasında pay edilmesi, yani önceki sisteme dönülmesini sağlamış ve konuya ilişkin *İslami hukuku*

---

[122] *İslam Ekonomisi*, s. 384.

oluşturmuştur. Sonra da uygulamanın bu "Allah kuralına" göre olduğu söylenmiştir. Özetle Kur'an'ın hükmü, aşkın bir iradenin kendi mutlak doğrularına göre değil, içinde oluştuğu kültürel atmosfer ve güç dengelerine bağlı olarak değişimler geçirerek biçimlenmiştir. Bu birinci nokta.

Daha sonra fethedilen Irak topraklarındaki farklı uygulamaya gelince, Kur'an hükmüne alenen ters olan bu karar, Allah'ın soyut iradesinin Ömer'in somut iradesi tarafından devre dışı bırakılmasıdır. Bu durumu anlamak için, hem İslam toplumunda meydana gelen gelişmeyi hem de buradan güç alan Ömer'in, siyaset tarzını bilmek gerekiyor. Böylece söz konusu uygulamadan "İslam'ın adaleti" gibi zorlama sonuçlar çıkarılmaktan vazgeçilmiş olur.

Ebu Bekir'in atamasıyla veya kimi kaynaklara göre bizzat kendinin dayatmasıyla, bir oldu bittiyle gerçekleşen Ömer'in halifeliği, öncelikle İslami iktidar siyasetinin, demokratik bir özellik taşımadığını gösterir. Böylece, son günlerde, çevre baskısıyla telaffuz edilen, "İslam şurayı veya seçimi içerir" gibi söylemlerin, İslam'ın bu en saygın kadroları nezdinde geçerli olmadığını görüyoruz. Tabii Ömer'in halifeliği, İslam içi bir dizi farklı güç odağı arasında, önceden de var olan bir hoşnutsuzluk ve bölünmeye neden oluyordu. Ancak demokratik mutabakatları güçlendirecek bir Kur'an dayanağı olmadığından, tek tek otorite ve muhalefetlere karşı, Ömer'in şahsında merkezin, hilafet kurumunun güçlendirilmesi ve tüm ilişkilerin tek elde merkezileştirilmesi eğilimi baskın çıkıyordu. Bu gelişmenin ağırlık kazanması ise fetihlerle el konulan ekonomik kaynakların, tek elde birikimini, dolayısıyla o zamana kadar geçerli paylaşım hukukunun sona erdirilmesini zorunlu kılıyordu.

O zamana kadar başka inanç ve otoritelere karşı olağanüstü güçlenmiş olan İslam egemenliği, aynı zamanda İslami ideoloji içindeki yerel güç odaklarının da, zenginlik ve etkinliklerini arttıran bir işlev görmüştü. Muhammed ve Ebu Bekir'in, fetihlerle elde edilen birikim ve toprakları Kur'an

kurallarına uygun olarak paylaştırmaları sonunda, devlet kurumlaşırken yerel güç odakları da hızla zenginleşip bu devlet içinde güç biriktiriyordu. Bu durum, bir çeşit derebeylik sisteminin gelişerek merkezi devletin mutlak iktidar alanını sınırlanmasını ve buna uygun bir siyasal şekillenmeyi zorluyordu. Dolayısıyla başta hayal edilmesi olanaksız geniş bir coğrafyada, elde edilen otorite ve zenginlik, bunun nasıl yönetileceği sorununu yeniden gündeme getirmişti. Eğer ayete ve güç dengelerine uygun bir gelişim devam edecekse, iktidarın paylaşılmasını gerektiren bir siyasi kurumsallaşması kaçınılmazdı. Bu noktada siyaset ve devlet modeli ya Britanya'daki 1215 Magna Carta örneğinde gördüğümüz gibi güç ve otoritenin paylaşımı şeklinde biçimlenecekti ya da Bizans ve Sasani örneğinde gördüğümüz gibi merkezi despotik devletleş-meye gidilecekti.

İşte bu dönemeçte Ömer, kendi şahsında İslam devletini, paralel iktidar odaklarına karşı güçlendirerek, bölünmüş iktidarlar olasılığından kurtulmayı tercih etti. Sonraki dönemde daha net karşımıza çıkacak olan merkezi İslam devlet geleneğini kurumsallaştırmış oldu. Bu nedenle Ömer, daha Ebu Bekir zamanında, Irak'ı işgale yönelen İslam ordusunun şöhretli ve otoriter komutanı Halid b. Velid'e engel oldu. Kendisi halife olunca da ilk iş onu azletti. Aynı dönemde, İslami prestijleri nedeniyle Sahabe'nin Medine dışına çıkışını yasakladı. Amacı her türden potansiyel iktidar odağını etkisiz kılmak ve mutlak, karşı çıkılamaz bir merkez yaratmaktı.

Daha gelişmiş halini Muaviye'de de göreceğimiz gibi, Ömer'le birlikte İslam devletinin merkezi despotik çıkarları, kabilecilikten ilkel devlete geçiş döneminin koşullarınca belirlenmiş olan kurallara üstün geliyordu. Bu yüzden de Irak'ta ele geçirilen ganimetlerin dağıtımı sırasında, Kur'an hüküm ve uygulamalarının hilafına topraklar, devlete alıkonuyordu. Çünkü "Peygamber'in toprak dağıttığı zamandaki koşullar, Hz. Ömer dönemindekinden oldukça farklıydı."[123] Bu ko-

[123] Mannan, a.g.e., s. 171.

şullarda merkezi iktidarın yeni çıkar ve güç dengeleri, Tanrı' ya atfedilen yaklaşımı devre dışı bırakarak kendi egemenliğini dayatıyordu. Her şey bu kadar açıktı!

Nitekim benzer bir durum Mısır'ın fethinde de gerçekleşecekti. Komutan Amr bin As, ele geçirdiği Mısır'da ne yapacağını Ömer'e sorduğunda, yeni güç dengelerine bağlı bir düzenleme emri aldı. Savaşla ele geçirilen her şeyin (ganimet, köle, toprak, vb.) paylaşımı, artık daha baskın bir güç odağı haline gelmiş olan, merkezi devletin gereksinimlerine göre yeniden yapılandırılıyordu. İslam savaşçıları ve ordunun yapısı değişiyor, yerel otoriteler dizginleniyor ve bu bağlamda Kur'an emirlerinin revizyonu ve gündeme geliyordu. Özetle olay, durumun daha ahlaki kılınması sorunu değil, yerel otoritelerin üstünde, merkezi devletin etkinliği ve çıkarı sorunuydu. Böylece İslam talan hukuku, merkezin mutlak egemenliğini üretecek şekilde yeniden kurumlaşmış oluyordu.

Ömer, durumu yeni ihtiyaçlara göre yasallaştırmak için, Ensar'dan on kişiyi çağıracak, iktidar odakları olarak yeni durumu, onların desteğiyle meşrulaştırmaya yönelecekti:

"Haklarını ellerinden aldığımı söyleyenleri işittiniz –diyordu Ömer–. Allah bize onların toprak ve servetlerini bağışladı. Kisra'nın topraklarından başka geriye fethedilecek ülke kalmayacağını sanıyorum. Ganimetleri Müslümanlar arasında dağıttım. Ama dileğim, toprakları oradaki çiftçilere bırakmak ve ordunun, çocukların, Müslümanların ve gelecek kuşakların harcamalarını karşılamak için onları haraç veya cizye şeklinde vergiye bağlamaktır. Ülkenin sınırlarını biliyorsunuz. Sınırları korumak için ordu gerek. Büyük kentleri gördünüz, bunları korumak için düzenli ordu zorunlu. Toprak dağıtımına gidersek bütün bunları nasıl ve ne ile sağlarız?"[124](*)

---

[124] Akt. Mannan, a.g.e., s. 170.

(*) "Sömürüye, istismara, haksızlığa karşı İslam'ın sınıfsız bir toplum önerdiği" safsatasına örnek gösterilen Ömer'in, kendinden sonraki halifenin seçimindeki tercihleri bile onun gerçek sınıf kimliği ve adalet anlayışını görmemize yeter. Gerçekte egemen güçlerin talebi doğrultusunda Ali'nin seçilmesinin önünü almak için Ömer, Ali'nin de içinde olduğu ne ki gerçekte onu iktidarsız kılacak topu topu 6 kişiden ibaret bir "şura" saptar. Hepsi de "Kureyş aristokratları" olan ve

Özetle İslami inanç açısından olay bir "adalet" sorunu değil. Çağdaş ahlak kalıplarının baskısı altında olan İslamcıların, inananlarına yutturmaya çalıştıklarının aksine, Kur'an hükümlerinin zamanlar üstü ve ilahi olmadığını ve her şeyin, içinde yaşanılan dönemin güç ve çıkar ilişkilerine göre belirlendiğini bu açık örneklerinden görebiliyoruz. Daha ötesi, koşullar zorladığında en baştan beri yapıldığı gibi bir "şirk" örneği ile karşı karşıyayız. Aksi takdirde Ömer'in uygulamasına getirdiği gerekçeler karşısında, kendimize sormamız gerek: Yoksa Allah, İslami egemenliğin bu kadar genişleyeceğini, onu korumak için topraktan bağımsız bir profesyonel ordu gerekeceğini, dolayısıyla toprakların bu orduyu beslemek üzere salt üreticilere bırakılması gerektiğini göremedi mi? O yüzden mi önce Enfal-41'deki kuralı getirdi, peygamberine uygulattı ve Enfal-69'da "artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve temiz olarak yeyin ve Allah'tan korkun" diye noktaladı?

İslam'ın Sünni hizbi tarafından "adalet" timsali olarak sunulan otoriter Ömer'den sonra halife olan Osman zamanında ise ipin ucu iyice kaçacak, sınıf farklılıklarının en uç boyutlara tırmandığı ortamda, savaş ganimetleri, sadece merkezde yer alan (Ümmeyeoğulları) kişilere dağıtılacak ve onların elinde şekillenen merkezi iktidar diğerlerine karşı güçlendirilecekti. Öyle ki yoksullar için toplanan zekat gelirlerinin bile Osman'ın yakın çevresine verildiği bir döneme girilmişti.

"Ensar'ı kendi yurdunda değil halife olabilmek, halife seçme hakkından dahi mahrum eden", halkı ise dikkate bile almayan bu şura'nın üyeleri şunlardı: Halife "seçilecek" olan Osman, onun ana bir kardeşinin kocası Abdurrahman b. Avf, onun amca çocuğu ve meşhur Ebu Süfyan'ın torunu S'ad ebi Vakkas. Ebu Bekir'in damadı ve amcaoğlu Talha b. Ubeydullah ve diğer damadı Zübeyr b. Avvam. İşin daha ilginci İslam şura'sının hepsi de birbirinin akrabası olan bu üyelerinin hepsi de "Medine'nin ileri gelen zenginlerinden idiler. Öldüklerinde geriye büyük servet bırakmışlardı." Bu kadar da değil, Ömer, ola ki eşitlik durumunda Abdurrahman'ın görüşünün tercih edilmesi gerektiğini ve karara muhalefet edenin boynunun vurulmasını da vasiyet etmeyi unutmadı. Amcası Abbas'ın bu tezgâha karşı itirazına rağmen Ali bir kez daha zayıflık gösterip katılarak meşrulaştırdığı bu ilginç "Şura" toplanır toplanmaz Abdurrahman, "Ey Osman elini uzat" dedi ve ona biat etti, sonra da Ali'den biat etmesini istedi, Ali tereddüt edince de, "Biat et yoksa boynunu vururum" diye Onu biat ettirdi! (Geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, A. Akbulut, Birleşik Yay., 1992, s. 151-155). Böylece her şey oyunun kurallarına uygun yapılmış oldu; alın işte size en adil halifesinin elinden bir "adalet" ve İslami seçim anlayışı!..

Ki bu süreç, İslam'ın ilk ortaya çıkış döneminde onu bastırmaya çalışan Ebu Süfyan soyunun, devleti belirleyen bir güç haline gelmesi şeklinde, trajik bir sona gidecektir.[125] Ümmeyeoğulları dışında kalan güçler ve halkın ayaklanarak Osman'ın ikametgâhını basması ve onu öldürüp cesedini de Yahudi mezarlığına atması gibi bir ara dönem olsa da sonuç değişmeyecek, İslami iktidar, merkezi bir gücün mutlak egemenliği üzerinden devam edecekti

İslam'ın Şii mezhebi tarafından "en adaletli dönem" olarak tanımlanan beş yıllık Ali dönemi de ha keza, İslam "adaleti"nin biçimsel karakteri ile çerçevelenmiştir. Her ne kadar dönemin, ağır basan egemenler ile çelişkili ve halka daha yakın olduğundan söz edilebilse de bu farklılık, halkın çıkarları açısından köklü bir değişim getirmeyecektir. Daha önemlisi Ali, gerçek anlamda iktidarı da ele geçirememiş, asıl egemenlik, Ali'ye rağmen kendini Halife ilan eden ve düzenli bir devlet yaşamına geçişi sağlayan, Osman'ın akrabası, Ebu Süfyan'ın oğlu ve Şam emiri Muaviye'nin olmuştur.

Ali'nin iktidarsız hilafeti ile başlayıp Muaviye oğlu Yezid'in tahta geçişine kadar süren dönem, bir yanıyla reel İslami devletin kurumlaşmasının doğum sancılarıyla geçse de, diğer yanıyla acıklı bir öyküdür. Başoyuncuları Ayşe, Ali, Muaviye, Hasan, Hüseyin, Talha, Zübeyr, gibi hepsi de İslam'ın kutsal saydığı kişiler olan bu öykünün her ayrıntısında kan, hile, suikast ve savaş vardır. Ancak zenginlerin zenginliklerini arttırmaya, yoksulların ise yoksul kalmaya devam ettiği bir ortamda yaşanan bir acıklı öykü...

Sonraki dönemlerde, devletin yerel otoritelere karşı bürokrasi, militarizm ve ideolojik hegemonyayla iyice kurumlaşmasına bağlı olarak, toprakların ayrıcalıklı kişilere dağıtımı uygulamasına dönülmüştür. İlk dönemden farklı olarak, bu dağıtımlar, merkezi devletin otoritesine halel getirmeyen, kişileri merkezi otoriteye bağımlı kılan uygulamalar olacaktır. Risk

---

[125] Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *Öteki Tarih*, V. Bölüm.

oluşturan durumlarda ise merkezin mal ve hatta can müsaderesine gitmekte ikirciklenmediği bir kurumlaşmadır söz konusu olan. Her yeni imparatorlukta merkezin konumu daha da güçlenecektir. Nitekim son büyük ve en uzun ömürlü İslam devleti olan Osmanlıda, Ömer'den de uç noktalara gidilecek, her şey devletin mülkiyetine geçirilerek ve ekonomi atanmışların idaresiyle yönetilecektir. Ta ki 1808'de devlet iyice güçsüzleşip yerel yöneticiler (Ayan), yönetimlerindeki topraklar üzerinde iktidar elde edecekleri Sened-i İttifak imzalanana kadar...

Burada soruna nokta koymadan önce; tüm bu farklı uygulama dönemleri boyunca İslam toprakları üzerinden eşitsizlik, dahası sefalet hiç eksik olmamıştır. Özetle Kur'an'nın belirtildiği gibi, "sınırsız zenginlikle zelillik", şeriatın acımasız cezalarıyla güvence altında tutularak yaşamaya devam etmiştir!..

Bu noktada, İslamiyetin çağının koşulları içinde en ileri ve görece toplumcu bir düşünce ürettiği, Muhammed'in, o koşullarda istese de daha ileri bir sonuca varamayacağı gibi materyalist mazeretler de doğru değildir.

Muhammed'ten daha yüzyıl önce İran'da Zaradost'un öğrencisi toplumcu önder Mazdak, mülkiyetin kamulaştırılarak bu ayrıcalığa son verilmesi düşüncesini ortaya atmış ve bu düşünce, önce hükümdar Kawaz (448-531) tarafından kısmen, sonra da oğlu ve halefi Kisra II tarafından kapsamlı biçimde uygulanmıştır. Tabii bu uygulama adil olmasına karşın, üretici güçlerin yeteri kadar gelişmiş olmadığından ve çıkarlarını yitiren eski egemen sınıflar ve ruhbanın, karşı devrimci çabasıyla yıkıldığını biliyoruz. Ancak, çok daha ileri adalet örnekleri ve bunun mülk sahipliği ile ilgili doğasına dair bilincin, İslamiyet öncesinde olduğu gibi sonrasında da pek çok örnekle kendini göstereceğini, adaletin anlamını konuştuğumuz bu vesileyle anımsatmak gerek.

"Bütün kıskançlıklar ve anlaşmazlıkların sebeplerini ortadan kaldırırsak –diyordu Mazdak–, mutlu bir dünya yaratmış oluruz. Bunun da yolu kötülüğün ta kendisi olan servet ve

her türlü isteklerden vazgeçmektir."

Başta Arap toplumu olmak üzere çevre ülkelerde büyük yankılar yaratan bu düşüncenin, Muhammed'in zekatı zorunlu kılıp sadakayı özendirmesinde, keza vaazlarında zenginliği, kibir veren, Tanrı'dan uzaklaştıran, zulme yol açan bir neden olarak nitelemesinde, etki odaklarından birini oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Daha önemlisi, toplumcu bir adalet hedefiyle biçimlenen çok daha önemli bir dinsel-düşünsel akım olan Budizm'in, İslamiyetten 1200 yıl kadar önceki önermeleri, insanlık ahlakının bir örneği olarak özellikle anılmaya değer:

"Eğer acı çekiyorsak, isteklerimiz yüzündendir; şehvet, böbürlenme, mal, mülk edinme hevesi. (...) Eğer isteklerini yener ve onları hayatından kaldırıp atabilirsen, fikrin ve huzurun ulu noktasına, Nirvana'ya varmış olursun."

Dinsel dogmatizm ve mutlak tanrı düşüncesine karşılık Budizm'in, "bütün bu davranışlarını ve fikirlerini durmadan eleştir, durmadan gerçeği ara, bulduğunla yetinme, yine ara!..." cümlesi ile, insan aklının ilk sistematik sorgulayıcısı olmuştur.

Buna karşılık Kur'an, "Kadınlara, oğullara, altın ve gümüş gibi elde edilmiş paralara, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı duyulan aşırı istek insana cazip kılınmıştır..." (Al-i İmran-14) diyen bir tanrısal yaratılış fikrine sahiptir. Onun nezdinde dünya hayatı da; "oyun, eğlence, süs, aranızda bir böbürlenme, mallar ve evlatlar hakkında bir çokluk iddiasından ibarettir" (Hadid-20). Kuşkusuz böyle bir "yaratılış" fikrine karşılık, "bunlar sadece dünya hayatının geçici malıdır, varılacak güzel yer ise Allah'ın katıdır" diye sık sık belirtilse de bu "yaratıştaki" olumsuzluklar ahlaki erdemlere hep galip gelir. Çünkü hem ahlaki değerlerin kurumlaşabilmelerini sağlayacak ekonomi politik önermeler söz konusu değildir, hem de ahlaki bozukluk bizzat insanın bireyci ve çıkarcı yaratılışından kaynaklanır! Dolayısıyla İslamiyetin 14 yüzyıllık uygulamasındaki adaletsizliği, bizzat kendi yaratılış ve ekonomik düzen tasavvurunda aramak gerekir.

"O'nun, insan doğası karşısında tüm diğer eşitlikçi düşüncelerden daha gerçekçi olduğu" yollu dikkate değer düşüncenin, problemlerine işaret etmeliyiz. Bu düşünce, dinin bir yaratıcının değil, insanın ve koşulların ürünü olduğu gerçeğinin, itirafı olması yanında, insanın ilkel eğilimlerini olduğu gibi kabullenmesi ile de ahlaki olarak problemlidir.

İşte Muhammed'in getirdiği bu sistem, Arap toplumunu yeniden disipline ederek ona, tanrısal otorite ve dış talan yoluyla genişleyen yeniden üretim olanağı sağlarken, hoşnutsuzluk içinde, ancak henüz gerçek eşitsizliği sağlayıp güvence altına alabilecek güç ve bilinçten yoksun olan emekçi halkı, egemen sınıflara daha fazla bağımlı kılmış oluyordu. Çağın bilimsel geriliği ve metafizik düşüncenin cehaletten kaynaklanan ezici gücü ile bu yeni sistem, "ilahi" bir kimlikle ortaya çıkarken, yine bu kimliği sayesinde, diğer pek çok düşünce sisteminden çok daha geniş ve güçlü biçimde, halkın önemli bir kesimiyle bütünleşiyordu.

Yani İslamiyet, genelde toplumun metafizik düşünce yapısı nedeniyle onlara manevi bir tatmin, "öbür dünya" umudu, olay ve olguları açıklama olanağı verip, mevcut düşünce biçimlerini kısmi değişimlerle belirli bir sistematiğe kavuşturmuştur. Diğer yandan da ekonomik düzenlemelerle var olan yapıyı, görece bir dengeye kavuşturuyordu.

Demek ki şeriat, tüm zamanlar ve tüm toplum yapıları için geçerli çözümler getiren değil, aksine her yönüyle zaman ve mekâna göre tavır alan bir sistemdir. Tabii Arap egemenlerinin o güne kadarki "ilahi" kitaplarını ve toplumsal, ekonomik ve siyaset birikimini kendinde toplayan ve kuşkusuz onlardan daha akılcı, daha bütünsel olan, en önemlisi alabildiğine pragmatik olan bir sentezdir. Rodinson'un da ifade ettiği gibi "Kur'an, mümkün bütün toplum şekillerine uygulanacak ilkeleri yazdıran yüce bir varlık'ın dile gelmesi değildi. Kur'an içinde yaşadığı çağın bazı karakteristiklerinden esinlenen bir insanın eseri(ydi)."[126]

---

[126] A.g.e., s. 39.

Getirilen bu çözümün ekonomik politikasını artık özetleyebiliriz: Şöyle ki şeriat;

1) mülkiyet "hak"kını en küçük biçimde sorgulamayıp onu Tanrı katında kutsayan, mülkiyetin korunması için en katı cezaları getiren, halkın sermaye karşısında haklarının korunması için hiç bir somut yaptırım getirmeyen; her türden eşitsizlik yanı sıra ekonomik olanaklardaki eşitsizliği de Allah'ın keyfi tutumuyla açıklayan, ancak zenginden de, yoksuldan da aynı kulluk görevlerini bekleyen;

2) insanlar arası hiyerarşiyi, güç ve zenginlik esasına bağlayan ve onların da üstünde "tüm malların sahibi" Allah olmak üzere zenginlik ölçütü temelinde ele alan; şükür kültürünü, Allah'tan sonra halifeye ve zekat veren, "iş sağlayan" zengine yönelik olarak kurumlaştıran, yani yoksulu ve yönetileni egemene bağımlılık içinde tutan;

3) sınıflı toplumun yeniden üretim dengesini kurmak, yani tamamen sömürü ve eşitsizlik koşullarını güvenceye almak için, zenginlerin mallarına 1/40 gibi cüzi bir vergi koyup sadakayı özendiren ve gereksinimi olan insanları, onur kırıcı biçimde zenginlere muhtaç bırakan;

4) insan geçiminin biricik onurlu yolu olan, herkese iş sahibi olma güvenliği sağlamayı ve eşitliği kendine sorun etmeyen; toplumun gelişimi için eşitsizliği "zorunlu" ve "ilahi" bir "kader" gibi sunarak yoksulları ve emekleriyle geçinenleri avutan;

5) kendi dışındaki halk ve dinlere ait toprak ve birikimlerin işgali ve talanını "cihat" ve "gaza" adı altında kutsayan; insanın insan üstündeki mülkiyetinin açık ifadesi olan kölelik sistemini meşru gören; sefalet içinde olanlarla sınırsız zenginlik içinde olanların, keza kölelerle "asillerin" varlığını meşru gösterip bu adaletsizliği Allah'ın takdiriyle açıklarken;

6) hukuku bu adaletsizliğin meşrulaştırılmasının, kültürü bu adaletsizliğin içselleştirilmesinin aracı olarak konumlandırırken, devleti de bu adaletsizliğin bekçisi kılan;

7) sömürücü zenginlerin yapabileceği zekat, sadakayı gü-

nah bağışlatma aracı düzeyine yükselterek, dünyadaki eşitsizlikler yetmezmiş gibi, zenginlere "öbür dünyada" cennetlik olma ayrıcalığını sağlayan; tüm bunların yanında vaat edilen cennette bile eşitsizliği, hem de gerçek hayattakinden kat kat büyük bir eşitsizliği, doğal sayan eşitsizlikçi bir toplum ideolojisidir.

İslami ekonomi politiğin bu çerçevesinin doğal sonucu olarak İslami literatür, sıklıkla "öbür dünyaya" işaret eder. Önemli İslam ulemalarından, İmam Rabbani'nin ifadesiyle; "Bu dünya çalışma yeridir. Ücret alınacak yer ise ahirettir" eksenli bir kültürü yaygınlaştırır. Böylece, insanlığın dünyayı cennet yapılabilmesi umudu köreltilir; çocuklarımıza adil bir dünya bırakma gereksinimi "öbür dünya" umutlarıyla ikame edilir. Böylece insanın hak ve özgürlüklerine sahip çıkma bilinci olan yurttaşlık da, egemene boyun eğip öteki inançlardan insan kardeşlerine karşı bilenen bir kulluk bilinciyle yer değiştirir.

SONSÖZ

Dine ilişkin nesnel çalışmalar her zaman din dışından gelmiştir. Çünkü dine ilişkin nesnel sorgulamalara girebilecek araştırmacıların, her şeyden önce kendilerini cennet-cehennem tasavvurlarının insan bilincini öznelliğe ve susmaya iten açmazlarından kurtarmış olmaları, yani "cennetten" vazgeçebilecek, "cehennemden" korkmayacak bilimsel bir bakışa sahip olmaları gerekiyor.

Tabii bu sorgulayıcı çalışmaların başka zorlukları da var. Böylesi çalışmaların hiçbirinin özgür atmosferlerde yapılamadığı, dinci kesimden gelen baskı ve susturmalar yanında, demagojik suçlamalar ve tahrifatlarla karşılaştıklarını da hatırlatmalıyım. Turan Dursun'un şahsı ve eserlerinin başına gelenler bunlardan sadece biri. Bunlar yetmezmiş gibi, laik olmak iddiasındaki yasaların, elinizdeki kitabın da başına geldiği gibi, TCK 175. Madde'den yargılama ve cezalandırma tehditlerini unutmayalım.

* * *

İslamiyet Gerçeği'nin yazıldığı '87'den bugüne, dünyada ve Türkiye'de çok önemli değişiklikler oldu. Politik öznelerin konumunda olduğu gibi geleceğe ilişkin olasılıklarda da epeyce değişim gerçekleşti.

Emperyalist-kapitalist sistem belki de tarihinin en üstün konumunu yaşıyor. Sosyalizm adına kurulan bürokratik-kol-

lektivist rejimler, hem gerçek anlamda sosyalizm olamadıklarından hem de kendi halklarıyla içine girdikleri yabancılaşma koşullarında emperyalizmin tüketici ve militarist rekabetine daha fazla dayanamayarak çözüldüler. Bu çözülmeyle birlikte dünyanın cennete çevrilebileceği umudunu yitiren halkların, dine sarılmalarının maddi zemini güçlendi. İnsanlık adeta aklını ve özgüvenini yitirerek yeni bir ortaçağ atmosferine doğru ciddi bir savrulma içine girdi.

Bu noktada şu iki olgunun altı özellikle çizilmeli:

Birincisi söz konusu gelişme salt dinlere özgü değil, her türden akıl dışı arayışın artışıyla örtüşüyor. Nitekim aynı dönem, falcılık, cincilik, milliyetçilik, hemşericilik, takımcılık, vb., insanı akla ve evrensel kardeşlik bilincine yabancılaştıran tüm eğilimlerin dizginlerinden boşanırcasına yükseldiği dönemdir. İşte dinlerin yükselişi, insanlığın içine girdiği bu bunalımın ve buradan üreyen metafizik eğilimlerin gelişimi olarak karşımıza çıkıyor.

İkincisi küresel çapta yaşanan bu dinsel yükselişten, en büyük payı hiç kuşkusuz İslamiyet almıştır. Çünkü hem yaşanan bunalım en çok İslam coğrafyasını etkilemiştir hem de İslamiyet, sosyalizm ve modernleşmeden umudun kesildiği bu konjonktürde, Hıristiyanlıkla özdeşleştirilen emperyalizme karşı öfkenin sığınağı olmuştur.

* * *

Solun tarihi boyunca dinle ciddi sorunları oldu. Bunun sonuçlarından biri olarak sosyalist olduğu düşünülen toplumların çöküşünde dinin de, temel bir işlev gördüğünü söyleyebiliriz.

Bilimsel bakış açısının yukarıdan empoze edilmesi ya da yer yer baskı ve yasaklarla alt edilebileceği sanılan din, dünyada cennet umudunun gerçekleştirilemeyişinin neden olduğu karamsarlıkta kendine devasa bir genişleme alanı buldu. Buna mülk sahipliği ideolojisinin, insan benliğindeki gücünün kolektifleşmeye verdiği tepkiler de eklenince, din, içine girilen

her türden çaresizliğe karşı bir sığınak işlevi gördü. Bu gerçeklikte, esasen "tarihsel" olarak miadını doldurmuş olan dinlerin, politik ve psikolojik olarak da işlevsiz hale gelebilmesi için, toplumsal bilincin, gerekli olgunluktan epeyce uzak olduğu görüldü.

Özel olarak içinde yaşadığımız toplumda da temel ve etkin ideolojik araç olan dine ve onun son dönemde yükselen siyasal biçimlenişine ilişkin, bilgi noksanlığı içinde olduğumuz kesin. Oysa burjuvazi, kuvvetli sınıf refleksi ile bu gücün hep farkında oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kuruluş yıllarında burjuvazi, egemen bir güç olabilmek için dinin siyasal etkinliğini kırması gerektiğini biliyordu. Ancak aynı burjuvazi, iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra, tahakküm ilişkilerine karşı gelişecek eşitlik ve özgürlük dinamiklere karşı, dini yedeklemesi gerektiğini fark etti. Tabii bu duruma uygun olarak devletin karakteri de değişmeliydi. Nitekim, Sünni İslam'ın devlet kadroları içinde etkinliğinin artışı, deyim yerindeyse Kemalist devleti fethedişi, basın yayın ve eğitim alanlarından başlayarak ve bürokrasinin tüm üst kademelerine yayıldı. Aydınlanmanın içi boşaltılırken, küresel Soğuk Savaş'ın içerideki kurumlaşmasına bağlı olarak kulluk ve tebaalık bilinci olabildiğince geliştirildi. Laiklik ilkesinden iyiden iyiye uzaklaşan devlet içinde din, bir yandan yeni mevziler talep ederken diğer yandan da sınıfsal, ulusal, laik, Alevi ve diğer muhalif potansiyeller karşısında, devletin temel toplumsal kontrol aracı oldu.

Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunun biçimlenişini de bu gelişmeden farklı düşünemeyiz. Kuruluş sırasında, ezilmiş şeriatçı etkinliğin bıraktığı boşluğu devlet kontrolünde doldurmak, yönlendirmek amacıyla kurumlaşırken, daha sonra toplumsal muhalefete karşı bir dalgakıran, bir yabancılaştırma faktörü işlevi gördü. Bu kapsamda Diyanet, adeta eski günlerin fetva kurumu olarak tüm toplumu tek tipleştirmek ve tebaalaştırmak için Sünni/Hanefi anlayışın ideolojik merkezi olarak artan bir etkinliğe kavuşturuldu.

"Büyük burjuvazinin ve devletin merkezi güçlerinin ideolojisi İslam değildi kuşkusuz; ne var ki onlar, bin yıllık kökleri olan İslamcı ideolojiyi geniş halk kitlelerini statükonun denetiminde tutmanın aracı olarak kullanmakta da en küçük anlamda ikirciklenmediler. Ama bu noktada da ikili bir siyaset izlediler: Bir yandan, toplumun ideolojik planda İslamize edilmesini sağlarken, öte yandan bu ideolojinin siyaset alanına egemen olmasını da, bir noktadan sonra, 'irtica hortluyor!' savıyla şiddete başvurarak ezme çabaları içine girdirler. Oysa 'hortluyor' dedikleri 'irtica'nın başlıca sorumlusu, kendisi bir 'irtica' olan, özgürlükleri lüks sayan, solu ezmek için dini bir dalgakıran olarak kullanan kendileridir."[127]

12 Eylül sonrasında devlet, toplumsal muhalefetin tek meşru ve etkin temsilcisi olan solu ciddi biçimde ezdi. Ortaya çıkan boşluğu doldurmak için de dine, geçmişteki uygulamalardan farklı olarak, büyük bir destek verdi. Bu görülmemiş desteğin kısa bir zaman sonra kendisini sokakta göstermesi kaçınılmazdı. Nitekim 12 Eylül fideliğinde tarihinin en güçlü serpilişini gösteren siyasal İslam, uluslararası konjonktürün de desteği ile, '80'lerin ikinci yarısından itibaren, okullardaki türban direnişlerinden merkezi camilerde sokağa taşan Cuma namazlarına kadar, pek çok yer ve biçimde kendini dışa vurmakta gecikmedi.

İslamcılığın bu topraklarda tarihten, geleneklerden gelen kendi özgün dinamikleri vardı ve bu hızlı serpilişten sonra, burjuvaziye karşı da kendini dayatması kaçınılmazdı; nitekim öyle oldu.

Bu ise egemenlerin kendi iç denge ve tercihlerinde kaymaları beraberinde getirdi. Egemenlerin, dinci dinamiklere daha yakın olan kesimleriyle bu gelişmeden rahatsız olarak Kemalizm'i güncelleştirmeye başlayan kesimler arasında yeni bir egemenlik mücadelesi başladı. Ancak toplumsal zeminde ciddi bir değişim olduğundan, söz konusu kavga, aydınlan-

[127] S. Tanilli, İslam *Çağınıza Yanıt Verebilir mi*, s. 249.

mayı, eşitliği, özgürlükleri dışlayan gerici bir zeminde egemenler arası bir kavga olarak gerçekleşecekti.

Bu noktada, kendi dışındakilere tahammülsüzlüğün toplum nezdinde egemen davranış haline geldiğini, egemen sınıfların da bu tahammülsüzlüğü kışkırtarak toplumda azınlıkların hakları hilafına bir "birlik" sağlama yolunu kullandıklarını, görüyoruz. Söz konusu bu 'birlikçiliğin', aynı zamanda sorgulama ve sınıfsal bilinci engelleyen bir işlev gördüğünden, birbirleriyle kavga eden güçlerin de ortak paydası olduğuna tanık oluyoruz.

Asıl önemlisi bu kavga, emperyalizmin "Yeşil Kuşak" projesi çerçevesinde, egemen olanın diğerlerini ezmeye yönelişini kaçınılmaz hale getiriyor. Farklılığın nesnel bir veri olduğu koşullarda, totaliter bir "birlikçiliğin" varacağı yer, farklılıkların ezilmesine yönelen bir diktatörlükten başka bir şey olamaz.

Azınlıktaki fikir, inanç, ulus ve kesimlerin farklılıklarından gelen hak ve özgürlüklerinin tanınması, biricik ahlaki yaklaşımdır. Oysa farklı olma hakkının "bozgunculuk" olarak yargılandığı, laikliğin içinin boşaltıldığı bir zeminde savunulan "birlikçilik" insanların hak ve özgürlükleriyle yurttaş olma bilincini de tahrip eden bir işlev görmektedir. Bu ise kaçınılmaz bir şekilde insanların kullaşmasını ve sorunlarının çözümünü dinde aradığı bir zemini de sürekli canlı tutuyor.

* * *

Bu noktada şeriat, bu çalışma boyunca da gördüğümüz gibi zaten iyi, adil, ahlaki değerler sistemi olmadığı gibi, yapısal olarak da zaaflarla malûldür: Şöyle ki o, insan iradesi, kültürü ve değişen koşullara bağlı olarak kendinin düzeltilmesine izin vermez. Çünkü aklı değil inancı/imanı esas aldığından kendini sorgulatmaz. İnsani değil "tanrısal" olduğu iddiasıyla kendisini değiştirilemez, ebedi kurallar bütünü olarak görür. Keza cennet ve cehennem imgeleriyle insanın mantığını teslim alan yapısıyla, insana dair her türden farklılığa ve toplu-

mun içsel öğelerinin özgürlüğüne, dolayısıyla her türlü demokratik yönelime karşıt bir niteliğe sahiptir. Daha ötesi "din yalnız Allah için olana kadar savaşın (Bakara-193)" diyebilecek kadar, ötekinin hak ve özgürlüklerine karşıdır. Dolayısıyla onun egemenliği altında "birlik ve bütünlük", insanlık adına tarihsel bir trajediden öte bir anlam taşıyamayacaktır.

Öyle ki bu niteliğinden dolayı şeriatın tarihi, içsel sorunlar unutturulurken başka inançlardan toplumlara yönelik fetih ve talan savaşları, keza kendi içindeki farklı mezheplere ve muhaliflere, hatta hilafet kavgasında kardeşlere ve can yoldaşlarına karşı da imha örnekleriyle şekillenmiştir.

Kendi perspektiflerinin "gerçek İslamiyet" olduğu iddiası adına, diğer inananların ve tabii inanmayanların dize getirilmesi, bunun yapılamadığı denge ortamlarında ise onlara kuşkuyla bakılması, dinsel pratiklerin belirleyeni olmuştur. Taraftarların taraftar olmayana karşı koşullandırılması, farklı olanlarla eşit haklı ilişkilerin ve kardeşliğin gelişmesinin maddi ortamının yok edilmesi şeklindeki uygulama, özel bir tarihsel döneme özgü veya kimi mezheplerle sınırlı değildir. Aksine birkaç istisna hariç tüm din eksenli tarihin belirleyenidir. Bu özellik şeriatın, daha en temelde insani bir çözüm seçeneği oluşturamayacağının basit bir göstergesidir.

Farklı tercihleri de olsa tüm insanların bir arada yaşadığı koşullar, yani sağlıklı bir birlikte yaşam, ancak farklı olana saygı, onunla barış içinde yaşama iradesi, kendini dayatmaya neden olan ("üstünlük", "tanrısallık", "tek doğruluk", "cihat", vb.) ideolojik ön belirlemelerden arınmayı gerektiriyor.

Tüm bu saptamaları takiben, iddia edilenin aksine İslamiyetin adil bir birleştiricilik yeteneğine sahip olamadığı gerçeğiyle karşı karşıyayız.

İslam tarihi, daha "Asr-ı Saadet"ten başlayarak ve bizzat Müslüman söz kurucuların öncülüğünde iç savaşların, tasfiyelerin, tekrar tekrar bölünmelerin, 'kâfirlik', 'mürtetlik' vb. suçlamaların, katliamların, kayıtsız şartsız itaat rejimlerinin ve tüm bu şiddete ve totalitarizme rağmen yine de sayısız mez-

hebe ve bunlar içinde sayısız tarikata bölünmenin tarihidir.

Müslüman nüfusun ağırlıklı toprakların bugünkü tablosu da bunu göstermiyor zaten. "Bütün insanları birleştirecek en uygun" ideoloji olduğu varsayılan İslamiyet, Türkler, Kürtler, Acemler bir yana, en başta Arapları bile birleştirmekten aciz olmuştur. Suudilik, Suriyelilik, Mısırlılık, Cezayirlilik, vb. vb., keza Şiilik, Sünnilik, onun içinde Hanefilik, Şafiilik, Hambelilik, Malikilik, daha ötesi Nakşibendilik, Nurculuk, Kadirilik, Süleymancılık, vb., bilinci hep genel anlamdaki İslam bilincinden üstün olmuştur. Üstelik onu esas alan tüm "birleştirme" denemelerinin, kanla ve başarısızlıkla bitmesi de cabası! En son örnek İran'ın, şeriatın birleştiriciliği ve kurtarıcılığından yola çıkarak, yüz binlerin kırımı, Bahailik mezhebinin fiili tasfiyesi, Sünni, Azeri ve Kürtlerin eşitlik ve özgürlüklerinin yok sayılması olmuştur. Afganistan'da ise bu birleştiricilik, yenişemeyen şeriatçı tarafların "gâvur" silahlarıyla birbirlerini katletmeleri ve bir bütün olarak Afganistan halkının çağın bin yıl gerisine götürülmesi olmuştur.

Şeriatın demokratik anlamda birlik sağlama yeteneği yoktur. Çünkü elinde, "öbür dünya" beklentisini karşılama avantajı olmasına rağmen, insanların karşılaştığı sorunları demokratik yolla çözme, farklı olana karşı saygı, barış içinde bir arada yaşama ve adil bir ekonomik düzeni ilke olarak kabul etmediğinden, kendi farklılıklarına bile dayatmada bulunması kaçınılmazdı.

Özetle şeriat, toplumsal birliği farklılıklara saygı ve eşit hak ve özgürlükler temelinde kurmaya uygun bir araç değildir. Toplumsal birlik ve barış, ancak ve ancak ona rağmen, onun da "eşit"lerinden biri olduğu, inanç ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alan, laik bir ortamda sağlanabilir.(*)

(*) Tabii aynı sorun alanı milliyetçilik özgülünde de yinelenmelidir. Dinsel tektipleştirme kadar, onun modern biçimi olan etnik tektipleştirme de, yaşadığımız sorunlar açısından çıkmazdır. İnsanları başta sınıfsal farklılıkları olmak üzere, etnik, inançsal ve fikri farklılıklarıyla eşit ve saygın kabul eden, bu zemin üzerinden ezilenleri pozitif bir ayrımcılıkla destekleyen toplumcu, hümanist ve evrenselci bir yaklaşım dışında çözüm olanağına sahip değiliz.

Bu gerçek Türkiye'de daha çok dikkate alınmalıdır. Çünkü hem bu coğrafyadaki insanların inanç, kültür ve etnik farklılıklar sergilemesi hem de modernleşme dinamiklerin gelişmişlik düzeyi, şeriatın Afganistan'a bile dar gelen cenderesine sığmayı olanaksız kılmaktadır... Dolayısıyla ister yaşanan içsel sorunları aşacak biricik formül olduğu aldatmacaları, ister "İslam âleminin lideri olmak" gibi emperyalist hayaller, isterse de cenneti garantiye almak hayalleriyle girişilsin, şeriat yönelimi, kitlelerde elde edeceği mevzi oranında insanların kendileri ve sorunlarına yabancılaşmasını derinleştirecektir.

* * *

Buraya kadar, İslamiyeti bir sistem olarak ve şeriat düzeyinde anlamlandırdık. Gene belirtmek gerekir ki İslami inanç da siyaset etme aracı olmaktan çıkarılıp inananla Tanrısı arasındaki ilişki düzeyinde algılandığı, yani gerçekten bir inanç olmakla sınırlandığı koşulda, diğer tüm inançlarla birlikte, temel insan hakkı olan din ve vicdan özgürlüğünün güvencesindedir.

Esasen genel dinsel inanç çerçevesinde, herkesin, sonunda Tanrı'ya hesap vereceği, dolayısıyla bu dünyada kimsenin kimseye karışmaya, kendi doğrularını dayatmaya hakkı olmadığı, herkesi tek tipleştirme iradesini Tanrı'nın bile göstermediği bir gerçeklikte, birilerinin insanları tektipleştirmeye kalkmasının tanrısal mantığa ters olduğu açıktır. İslamiyet de bu demokratik ve laik yoruma diğer dinler kadar açıktır.

Esasen Kur'an'da da bu yönde çok sayıda ayet de vardır. Öyle ki Muhammed'in Mekke'de veya Medine'nin ilk yıllarında vefat etmesi halinde bu yorumun –tıpkı İsa dininde olduğu gibi– İslamiyete de egemen olacağı muhakkaktır. Ne var ki takip eden dönemde, Muhammed'in, İsa'dan farklı olarak, bir iktidar yöneticisi olması ve o dönemin demokrasi koşullarından uzak yapısı ve aynı mekandaki diğer inançlarla gelişen savaşlar nedeniyle, İslamiyetin siyaset tarz ve teorisi farklı biçimlenmiştir. İşte bu gelişim içinde, önceden "dinde zorlama

yoktur" diyen, "sizin dininiz size, benim dinim bana" diyen İslam Peygamberi, "dini değiştireni öldürün" (hadis), "Müşrikleri tevbe etmedikleri müddetçe bulduğunuz yerde öldürün" (Tevbe-5, vd. ayetler) gibi kararlar veren bir Muhammed ile yer değiştirmiştir.

Hâl böyle iken İslamiyete inanan, ancak 7. yüzyıl Arabistan'ında değil de 21. yüzyılın getirdiği evrensel değerlerle yaşayan insanların önünde, önemli bir yol ayrımı duruyor: Akıl ve çağdaş değerlere göre mi yaşayacak, yoksa aklına yatsın veya yatmasın, Kur'an ve hadisleri tartışmasız kabul eden bir perspektif doğrultusunda mı?(*)

Açıktır ki muhakeme gücünü sokağa atmamış bir insanın davranış normu birincisi olacaktır. "Bu işleri insanın özgür iradesine bırakınca ortalık hırsızdan, rüşvetten, fuhuştan, haksızlıktan geçilmez!" gibi geleneksel "mazeretlere" karşı da belirtilmeli ki; bu sorunlar, sömürü ilişkileri ve değer erozyonu ortamına karşı toplumcu bir mücadele ile çözülecek sorunlardır. Kaldı ki bu sorunlara 14 yüzyıllık İslam tarihinde çözüm üretilemediği, günümüzün hukuk normlarının da şeriat yasalarından kat kat ileri olduğunu kabul etmek durumundayız.

Bu noktada, "tanrı"ya inanç ile şeriat hükümlerine uymama arasındaki çelişkinin, rahatlıkla aşılabilir olduğunun altını çizmek gereği duyuyorum. Kaldı ki Allah'a inananlar nezdinde Anadolu insanının yaşamı bu açıdan somut bir göstergedir. Allah'a samimiyetle inanan, ama çoğu şeriat hükmünü de yerine getirmeyen, hatta kişiliğine yediremeyen, üstelik de buna rağmen kendinin pek çok şeriatçıdan daha cennetlik olduğuna inanan, daha namuslu gören ve gerçekte de öyle olan Anadolu bilgeleriyle karşı karşıyayız.

Hemen anımsanmalıdır ki, Anadolu insanı, onu 7. yüzyıl

(*) Çarpıcı bir örnek olduğundan aktarıyorum: "Şeriate inanıyor musunuz?" diye soran Nokta dergisi muhabirine, üniversitede bilim öğrenmeye giden İslamcı bir kızın yanıtı; "Tabii, İslam dinini kabul ettikten sonra her şeyini kabul edeceksin. Hikmeti olmayan kurallara da inanmak İslam'ın icabıdır." (18 Ocak 1987) şeklindedir.

ilkelliğine çekmeye yönelik, "Müslüman isen Müslüman gibi yaşamak zorundasın!" şeklindeki sıkıştırmanın aksine, bu topraklarda yetişen önemli dini şahsiyetlerin tavrıyla da uyum içindedir. Örneğin Hünkar Bektaş Veli'nin; "Hararet nar'dadır, sac'da değildir / Keramet Baş'tadır, Tac'da değildir / Her ne ararsan kendinde ara / Kudüs'te, Mekke'de, Hac'da değildir" diyen dizeleri bu açıdan çarpıcıdır.

Esasen insani değerlere yabancılaşmamış birinin şeriatı kabullenmesi, neredeyse olanaksızdır. Bu açıdan şeriatın tahammülsüzlüğüne karşın, Mevlana'nın yaklaşımı bir diğer çarpıcı örnektir:

"Gene gel, gene / İster kâfir ol / İster ateşe tap / İster puta / İster yüz kere tövbe etmiş ol / İster yüz kere bozmuş ol tövbeni / Umutsuzluk kapısı değil bu kapı / Nasılsan öyle gel" diyerek o, daha yüzyıllar öncesinden bize adeta demokrasi dersi verir.

"Ene-l Hak" dediği için işkence edildikten sonra ateşte yakılan Hallac-ı Mansur'a atfen Yunus Emre'nin: "Mansur oldum asın beni / Kon dillerde söyleneyim" yaklaşımı da çarpıcı.

Aynı Yunus; "Ellerin Kâbe'si var / Benim Kâbe'm insandır / Gören de gösteren de / İnsanoğlu insandır" diyerek, sekiz yüz yıl öncesinden nasıl bir din tasarımına sahip olduğunu büyük bir cesaretle ortaya koyar. Bir diğer deyişinde; "Oruç namaz gusül hac, hicaptır âşıklara /Âşık ondan münezzeh halis heves içinde" derken, kraldan kralcı şeriatçı anlayışlara karşı dinsel algısını şöyle tanımlar: "Aşk imandır bize gönül cemaat / Kıblemiz dost yüzü daimdir salât / Dost yüzün göricek şirk yağmalandı / Anınçün kapıda kaldı şeriat."

"Kıl gibi köprü gerersin geç diye / Gel seni, sen duzağımdan seç diye"; veya, "Ya düşer, ya dayanır, ya uçar / Kıl gibi köprüden Adem mi geçer?" diye Tanrı'yı sorgulayan Kaygusuz Abdal çizgisinde ses veren Yunus; "Evvel benim, ahir benim / Canlara can olan benim / Azıp yolda kalmışlara / Hazır medet veren benim"; ya da, "Kabe ve put, iman benim

/ Çark uruban dönen benim / Bulut olup göğe ağan / Yağmur olup yağan benim" diyerek kendini tanrı fikriyle bütünleştirir.[128]

Yine, ortaklaşmacı fikirleri nedeniyle, Mehmet Çelebi tarafından on binlerce taraftarıyla birlikte katledilen, halk önderi Şeyh Bedrettin'in, kıyametin boşuna beklendiği, "vücut zerreciklerinin bir kez dağıldıktan sonra yeniden bir araya gelmesine ve cesetlerin yeniden dirilmesine imkân yoktur" şeklindeki sözleri, keza Bektaşilikte tarikata dahil olacaklara abdest aldırılırken, cihat mantığının aksine, "bu eller bundan sonra kimseyi incitmesin" diye yemin ettirilmesi de başka özgün örneklerdir.[129]

Esasen bu toprakların ortalama insanı, ona egemen olan güçler İslamiyetin kılıcı olarak dört kıtada at koşturur, hatta hilafeti, diğer bir İslami egemenlikten kılıç zoruyla ele geçirir ve sürdürürken de şeriattan hep uzak durmuştur. Baba İshak'lar, Şeyh Bedrettin'ler, Mevlana'lar, Bektaş-ı Veli'ler, Yunus'lar ve daha niceleri, İslamiyeti insanlık değerleriyle harmanlayıp yeniden yorumlayarak halkın bilincinde çok daha etkin olmuşlar ve bundan dolayı Selçuklu ve Osmanlı padişahlarının süreğen şiddetiyle karşılaşmışlardır.

İslamiyetin 7. yüzyıl Arabistan koşullarında biçimlenen hukuku ve yargılarıyla uzlaşamayan, elbette ki salt Anadolu halkları değildir. Başta İbn-i Sina, Sühreverdi, Farabi, İbn-i Rüşt, İbn-i Haldun, vb. olmak üzere, Arap biliminin seçkin simaları, "Tanrı"ya inanmaları ve Müslüman olmalarına rağmen, şeriatla uzlaşmamış hatta Gazali ve benzerleri tarafından, "kâfirlik" düzleminde suçlamalarla karşılaşmışlardır.

İslamiyetin bir anlamda laik, yani dini kişiyle tanrısı arasındaki ilişkiye indirgeyen bir yaklaşımla yorumlanması mümkündür. Esasen tarihimiz ve Anadolu halkının doğal kimliğiyle, daha da önemlisi tanrısal erdemle örtüşen biricik yak-

---

[128] Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı;* Lütfi Kaleli, *Tapılacak İlah.*
[129] Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü.*

laşım da budur.

Üstelik neresinden bakılırsa bakılsın, Müslüman ile Tanrı arasındaki ilişkiyi, karşılıklılık mantığıyla çizilmiş, katı kurallar çerçevesindeki bir çıkar (cennet) ve zarar (cehennem) ilişkisinden çıkarmakla insan, inancıyla çok daha erdemli bir ilişki kuracaktır. Yunus'un anlayışı tam da bunu göstermektedir.

Kaldı ki şeriatın kuralları –baştan beri örneklerini gördüğümüz gibi– daha Muhammed ve Ömer'den başlayarak, tarih boyunca sayısız kez devre dışı bırakılmış ve değişime uğratılmıştır. Öte yandan, tarihinin hiçbir döneminde adil ve eşitlikçi bir toplumu tam ve devamlı uygulayamamak, uygulandığı kadarını da gönül rahatlığıyla sahiplenememek gibi yapısal bir zaafla malûl olan şeriatı, her şeyin çok daha karmaşık olduğu günümüzde, "çözüm yolu" diye sunmak, kabul edilebilir olmaktan uzaktır.

Kendini şeriat ülkesi olarak tanımlayanlar da dahil tüm Müslüman coğrafyada insanlar, kendi bilinçli veya bilinçsiz laisizmlerini dayatmakta, yaşamaya çalışmakta ve bir bütün olarak bu yönde mevziler kazanmış bulunmaktadır. Allah'ın bu duruma pek itiraz etmediği gerçeği anımsanacak olursa, şeriatçı dayatmanın kraldan çok kralcı bir aşırılık olduğu da ortadadır! Müslüman ülkelerin bütününde, hatta dini kuralları birebir uygulayanlarda daha da hazin olmak üzere, insani yaşam kalitesinin Hıristiyan ve dinsiz insanların yaşadığı Batı ile kıyaslanmayacak kadar kötü, eşitsiz ve geri olmasını kendisine sorun etmeyen, onları kendi haline bırakan bir Tanrı'nın, toplumsal-insani yaşama müdahale eden şeriatçıların meşruiyet dayanağı olan Tanrı, olmadığı açıktır.

Hep birlikte mantık yürütelim: Her şeye kadir ve her an her şeyi gören bir Tanrı'nın ilişmediği insanlık âlemine, onu temsile soyunan birilerinin ısrarla "Müslümanlık" ölçütü, "ahlak" ölçütü dayatmalarını, özcesi Allah'a rağmen Allahçılık yapmalarını, "Müslümanlık gereği!" diye açıklamak ne derece mantıklıdır? Olmadığı açık. O halde böyle dayatmalarda bulunmayı kendine meslek edinmiş kişi ve çevrelerin gerçek

niyetini sorgulamak gerekiyor. Bu noktada Kur'an'ın, "Rabbinize gönülden ve gizlice yalvarın, doğrusu O aşırı gidenleri sevmez" (Araf-55); "... Allah dileseydi onları doğru yolda toplardı. Sakın bilmeyenlerden olma" (Enam-35), vb. ayetler de bu noktada özellikle anımsanmalı.

Bu kadar da değil: "Ey Muaz, bir kul gönülden tasdik ederek Allah'tan başka tanrı bulunmadığına, Muhammed'in de O'nun resulü olduğuna inanırsa, Allah o kula cehennem ateşini haram kılar" şeklindeki sahih hadiste de görüldüğü gibi, böyle bir yorum kapısı, ölümüne yakın, yani en olgun çağında bizzat Muhammed tarafından açılmış bulunmaktadır.

Aksi iddiadakiler tarafından savunulan ve bu çalışma boyunca uzun uzun irdelediğimiz şeriat sistematiği, çağdaş insanlık değerleri, bilimsel gelişme ve adil bir ekonomi düzeni açısından sorunludur. Bu gerçeğin her düzeyde bilince çıkarılması, demokratik, bilimsel ve adil bir yarın için zorunlu görünmektedir. Dahası tolumsal sağlığımız, demokratikleşmemiz, iç barışımız açısından "Müslüman isen şeriata uygun yaşamak zorundasın!", "Hem laik hem Müslüman olunmaz!", "İnanan örtünür inanmayan örtünmez!", "Müslümanlar ahlaklı, Müslüman olmayanlar ahlak yoksunudur", "Ahirette seni kurtaracak bir eserin olmadığı takdirde, fani dünyada bıraktığın eserlere kıymet verme" gibi, ilk anda çok masum ve tutarlı görünen, insanı psikolojik baskı altına almaya yönelik, totaliter ve ötekileştirici yaklaşımlara prim verilmemek zorundadır.

Sokaktaki insan nezdinde çok daha yaygın olarak kullanılan böylesi "ikna" yöntemleri; geleneksel bilince sahip, dünyayı değiştirme umudunu yitirmiş, kendi hak ve özgürlükleri için mücadele bilincinden yoksun ama bugünden de memnun olmayan, dolayısıyla arayış içinde olan bireylerin, şeriatçılar tarafından etkilenmesinde etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu yolla Müslüman birey, yakınındaki kadınlarla ilişkilerinden başlayarak her türden davranışına kadar, ardı gelmez şeriat kuralları ile sınırlanmakta, Cenneti kazanmak

hayaliyle insanlığın insan için ürettiği çağdaş standartlara iyice yabancılaşmaktadır. Bu durum özellikle yurt dışında yaşayan vatandaşlar üzerinde daha etkili olmakta, yaşadıkları yabancı ortamlara kültürel olarak adapte olmakta zorlanan insanlar, içe kapanma ve yabancı olan her şeye karşı koşullanmaya savrulmaktadır.

Cenneti cehennemi olduğu varsayılan, yanı sıra yargılama, cezalandırma keyfiyetinde kendine ortak tanımayan, insanları uyarma konusunda sınırsız araca sahip, üstelik peygamberinin bile kendi adına zorlayıcı olamayacağını bizzat Kur'an' da belirten, "Ey Muhammed, sen hatırlat, çünkü sen ancak bir hatırlatıcısın, sen onlar üzerinde zorlayıcı değilsin" (Gaşiye-21-22) diyen bir Tanrı adına, insanlara manevi baskı uygulamak, bu ayetlere ters düştüğü gibi, insan haklarına tecavüz anlamına da gelmektedir.

* * *

Tarihe ve şeriata ilişkin bu anımsatmalardan sonra, laikliğin; bilimsel ve ekonomik gelişme ve demokratik bir toplum projesinin olmazsa olmaz bir öğesi ve farklı İslamcı eğilimlerin inanç ve vicdan özgürlükleri açısından da olmazsa olmaz bir zorunluluk olduğu gerçeğinin altını bir kez daha çizmek gerekiyor.

Bu noktada biricik ahlaki, laik ve demokratik proje, her din ve mezhep inananlarının, gerçek bir inanç özgürlüğü ve ayrımsız eşitliği ortamında, kendi gereksinimlerini kendi katkılarıyla karşılayacak şekilde yaşamalarına güvence sağlanmasıdır.(*) Bunun başka bir ahlaki oluru olmadığı gibi, bunun

(*) Son Anayasa değişimi mgörüşmeleri sırasında Refah Partisi'nin tavrı bu açıdan ilginç: Yeni anayasada dini inanç baskısının son bulması üzerinde anlaşmaya varılmasını takiben HEP ve CHP'nin İlkokul ve Ortaokullarda Din Dersi mecburiyetine son verilerek, söz konusu dersin, veli talebine bağlı seçmeli ders yapılması (yani isteyene din eğitimi erilirken istemeyene şeriat devletlerine özgü bu dayatmanın son bulması) önerisi RP'nin karşı çıkışıyla karşılaşıyor. Burda ciddi bir ahlaki sorunla, totaliter bir ikiyüzlülükle karşı karşıya olduğumuz açık. Bu makyevelist politika tarzı, kendisi için hak ve özgürlük talep ederken başkaları için istememek, demokrasicilik maskesile küçüklükten beri çocukların koşullandırılmasından politik çıkar ummak ve demagojiyi politika sanatı haline getirmek olarak yansıyor. Belli ki RP'ye göre "cennet"in yolu

için laikliği savunmak, kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkasına yapmamak, her Müslüman için bir ahlaki zorunluluk ve asgari tutarlılık gereğidir.

Bugün, çağdaş insanlık değerlerinin baskısını göğüslemek ve bu değerlere sahip insanlar düzeyinde şeriatı kabul edilebilir kılmak amacıyla, İslamiyete atfen, "Medine Sözleşmesi" gibi zorlama projeler üretilmektedir. Bu yolla, burjuva anlamda bile demokrasi olamayan Türkiye'de, mevcut rejimin çok gerisinde bir rejime meşruiyet sağlanmaya çalışılmaktadır. Her türden demagojik söyleme karşı anımsanmalı ki, "Medine Sözleşmesi", İslam'ın henüz egemen olamadığı Medine'yi, gözetilmesi gereken farklı dengeleriyle yönetmek zorunda olunduğu bir ara dönemin ürünüdür; ne ki aynı Sözleşme' nin, İslamiyet egemen olup kurumlaşmasını sağladıktan sonra, bir daha hatırlanmamak üzere çöpe atıldığı bilinmektedir. Özetle İslami egemenlik sonrasında uygulanmamış, 1400 yıllık İslami sürecin bütününde ve ulemanın ürettiği belgelerde dikkate alınmamış bir belgeyi, yeniden güncelleştirmeye çalışmanın açık bir nedeni vardır, ki bu, çağdaş değerlerin kuşatıcı basıncıdır. Bu gerçek bir yana, yapılan iş, şeriat nezdinde şirktir. Dahası, bu vb. görüşleri İslamiyet adına savunabilmek ve önerebilmek için bile laikliğe ihtiyaç bulunduğu, aksi takdirde bu görüşleri öne sürenlerin, şeriat düzenlerindeki sonunun Molla Kaabız'ların, Sühreverdi'lerin, Molla Lütfü'lerin sonundan farklı olmayacağı da özellikle anımsanmalıdır.

Bu kapsamda anımsanmalıdır ki tek meşru dinin kendisi olduğu ve dünya egemenliğinin de yalnızca onun hakkı olması gerektiğini varsayan şeriat, güçlendiği oranda çevresindeki farklılıkları ve onlara ilişkin zayıfken girdiği taahhütleri ve hoşgörü söylemlerini çiğneyen bir gelenek içinde biçimlenmiştir. Hiçbir anlaşma, hiçbir söz, siyasi bir manevra/taktik olmaktan öte

---

böyle örülüyor! Bu noktada çağdaş insanlık ahlakının evrensel belgelerinden biri olan, Birleşmiş Milletler'in 1981 tarihli, Din ya da İnanca Dayalı Her Türl Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Kaldırılması Bildirgesi'nin "Çocuk, ana-babasının ya da yasal vasisinin isteklerine karşı din ve inanç öğretimi almaya zorlanamaz" ifadesini anımsamadan geçmemeliyim.

şeriatı bağlamamıştır. Dolayısıyla "Medine Sözleşmesi"ne atıfla şeriata ilişkin demokratik imaj yaratma çabası, iç tutarlılık ve tarihsel gerçeklik itibariyle sorgulanmak zorundadır.

Burjuva demokrasisinin en kaba biçimi bile, gelişme ve kendini ifade potansiyelleri açısından, şeriat düzenleriyle kıyaslanmaz güvenceler sunar. En azından sömürü ilişkileri ve baskıların meşru kılınma zeminleri, şeriat düzenlerine oranla daha zayıftır. Çünkü burjuvazi, insanların ruhlarını "öbür dünya" karşılığı teslim alıp sinikleştirmek gibi etkili bir araçtan yoksundur. Bugünkü İran rejiminin, Şah rejiminden daha totaliter olduğu ne yazık ki gerçektir. Nitekim Şah iktidarını toplumsal bir devrimle devirebilmiş olan bu halkın, o dönemde var olabilen çok cılız hak ve özgürlükleri de ellerinden alınmıştır. Daha önemlisi kendilerini "cennete" daha yakın görmek yanılsaması karşılığında, muhakeme güçleri ve hak mücadelesi verme dinamizmleri tahrip olmuş bir halktır, bugün İran halkı. Ekonomisi çok daha geri, siyasal atmosferi çok daha akıl dışı ve çok daha baskıcı, insanlığın evrensel kazanımı olarak hak ve özgürlükleri çok daha fazla ayaklar altındadır.

* * *

Şeriatçı düşünce, egemenliğin millete değil Allah'a ait olduğu saptamasının altını her defasında kalın kalın çizmeye özen gösterir. El Mevdudi'nin şu özlü saptaması bu açıdan oldukça çarpıcıdır:

"Batı demokrasilerinin felsefi temeli halkın hükümranlığıdır. Batı demokrasisinde bu tip teşrii kuvvet davranışları düzenleyecek kaide ve kıymetlerin tayin edilmesi halkın elindedir. Kanun yapmak onların imtiyazıdır, kanunlar onların kanaatlerine ve temayüllerine uygun düşmelidir... İslam daha evvel açıkladığımız gibi, halkın hâkimiyeti prensibini de reddeder ve kendi politikasını Allah'ın hâkimiyeti ve insanın halifeliği esası üzerine dayandırır."[130]

---

[130] Akt. E. Güngör, *İslamın Bugünkü Meseleleri*, s. 298.

Şeriat hukukunda, "Tanrının hakkı Tanrı'ya Sezar'ın hakkı Sezar'a" diyen Hıristiyan siyaset teorisinden farklı olarak "Sezar'ın" hakkı yoktur. Tabii İslam tarihinde de Ömer, Muaviye, Selahattin Eyyubi, Tuğrul Bey, Kanuni, Abdülhamit ve benzerleri gerçekte Sezar'dan farksız, mutlak yetkileri kullanmaya devam ederler. Ama İncil'de hakkı tanın(mak zorunda kalın)an Sezar'dan farklı olarak, bunu dini bir meşruiyetle yaparlar. Bu, Müslüman Sezarların, halk karşısındaki meşruiyetlerini sadece dünyevi olanaklarla değil, aynı zamanda dini arkasına alarak, "itaat edilmesi" dinen de zorunlu "ülûl-emr" (Nisa-59) olarak güçlenmelerini sağlar. Dahası yöneticiyle ilgili olarak, "bir anlaşmazlığa düşerseniz, –Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız– onu Allah'a havale edin" denilerek, emir sahibi ilan edilen yöneticinin konumu, daha da pekiştirilir. Sonuçta sıradan halk için değişen bir şey olmaz. Ancak İslam şeriatı, Tanrı'nın iktidarının, Tanrı adına kullanımı için de kendi Sezarlarına fazladan meşruiyet desteği sunar. Din ve dünya iktidarının birbirinden ayrı olması gerektiğini reddederek, yöneticiyi dini referansla yönetmeye, halkı da ona boyun eğmeye zorlar. Bu dayatma laik yönetimi, dolayısıyla farklı olma hakkını, aklına göre davranma özgürlüğünü, bilimin ve insan hakları hukukunun belirleyici olabilmesini olabildiğince imkansızlaştırır.

Diğer pek çok şeyde olduğu gibi burada da giderilmesi gereken bir yanılsama var. Tıpkı mülk sahipliği gibi iktidar da gerçekte hiçbir şekil ve tarihte iktidar olmamış ve olması da zaten mümkün olmayan soyut bir "Tanrı"nın değil, aksine örgütlülüğü, elinde tuttuğu silahlı güçleri, bilgi ve becerisi, üretim araçları üzerindeki hâkimiyeti ve toplum üzerindeki ideolojik hegemonyasıyla somut olan egemen güçlerin elindedir.

Peki hâl böyleyken, iktidarın ısrarla "Allah'ın" olduğu/olması gerektiğini söyleyenler, iktidarı ele geçirdiklerinde ne yapıyor, onu kimin çıkarlarının koruyucusu haline getiriyorlar?

14 yüzyıllık uygulamasından biliyoruz ki gerçekte şeriat hukuku, Müslüman Sezar'ların, yani Halife Osman'ların, Mutemid'lerin, Yavuz'ların, Faysal'ların uzlaşamayacakları en küçük bir yaptırım getirmemiştir. Üstelik gene Hıristiyanlıktan farklı olarak, Tanrı katındaki düzen, en küçük bir iktidar paylaşımı kabul etmez. İktidarı mutlak ve kuralsız tek kişinin yönetimi olarak çizen şeriatın, dünya siyaseti de padişah/halifenin mutlak iktidarı olarak biçimlenmiştir. 14 yüzyılın en yalın gerçeği monarşi yönetimiyken, 20. yüzyılın sonunda birdenbire O'na "Şura yönetimi", "Medine Sözleşmesi" vb. siyaset yöntemleri mâl edenler, gerçekte çağdaş insanlık değerleri karşısında içine girdikleri kompleksi dışa vurmaktan başka şey yapmıyorlar.

Siyasette "Tanrı'nın" dışında, Sezar'lara da hak tanıyan Hıristiyanlık, artık Sezar'ların da sıradan insanlardan ayrıcalıklı haklara sahip olamayacağının, evrensel bir ahlak ve hukuk normu haline geldiği günümüzde, demokratik yönetimlere geçilmesini kolaylaştıran bir işlev görürken, tüm iktidarın yalnızca "Tanrıya" ait olduğu soyutlamasında ısrar eden şeriatçı mantık, ister "cumhuriyet" ister monarşi olsun, sonuçta "Halife", "Ayetullah", "Emir", "Şeyh", vb. payelerle bireyin mutlak iktidarı yolunu meşrulaştırmış olur. Bu durumda, kişi ve toplulukların, kendilerini farklı kılan özelliklerinden hareket ederek kendi kaderleri üzerindeki hak sahipliği ve eşitlikleri de ortadan kaldırılmış olur.

"Şeriat hükümleri" denilen kurallara gelince, gerek 14 yüzyıllık pratik, gerekse sayısız İslami fraksiyonun varlığından da görülebileceği gibi, halife olan zatın yorumuna kalmıştır. Çünkü, bütün iktidar kendisine mâl edilip, "O'nun sözlerinin" nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin Müslümanlar tarih boyunca bölünüp didişmelerine rağmen, Allah'ın, "şu şöyle yapılacak... bunu yanlış yaptın, doğrusu şudur!" gibisinden uyarıları olmamıştır.

Demek ki iktidarın "halka değil Tanrı'ya ait" olduğu fikrinde ısrar, gerçekte iktidarın egemen çıkarlar ve onları temsil

eden bireyin keyfi tekelinde kalmasının, çoğunluğun değişecek olan tercihleri yönünde denetlenip değiştirilememesinin, yani süreğen bir diktatörlüğün Tanrısal söylemli güçlendirilmesinden başka bir şey olmuyor:

Nitekim, "bizim en büyük düşmanımız komünistlerdir. Elbette bir İslam devletinde komünistlere fikir yayma ve örgütlenme özgürlüğü tanınamaz. Ama ben İslam'ım diye ortaya çıkıp İslam'a hiç uymayan, ters düşen fikirler yayanlara da müsamaha etmemek gerekir. İslam'ın düşmanları ve komünistler doğrudan karşı çıkmadıkları zaman İslam görüntüsü altında melanetlerini işlemeye devam edeceklerdir. Bu nedenle İslam devletinde, İslami görüşü savunuyorum iddiasıyla çıksa da siyasi partilere izin verilemez"[131] şeklindeki anlatım, şeriatçı mantığın (CIA tedrisatından geçmiş) tipik yansımalarından biridir.

Peki, ama bu durumda hangi fikrin, hangi mezhep veya tarikat fikrinin İslam'a ters düşüp düşmediğine kim karar verecek? Karar ve müsamaha merciinin en hakiki Müslümanlık olduğunun kanıtı nerede? Açıktır ki bu işin, tarih boyunca da hep kanıtlandığı gibi en güçlü olmanın dışında hiçbir somut ölçüsü yok. Çünkü halkın karar vermesine, ola ki yanılmışsa kararını değiştirmesine bu sistemde olanak yok; "doğru şudur" diye ses verecek bir Tanrı da ortaya çıkmadığına göre, geriye bir tek ölçüt kalıyor ki o da "güç"tür!... Dolayısıyla 14 yüzyıllık tarihsel pratiğin de ışığında yinelemeliyiz ki, laiklik, yalnızca şeriatçı olmayanların değil, farklı düşünen şeriatçıların da birbirleri karşısında güvenlik şemsiyesidir.

İslam devleti her koşulda "...bir sosyal sözleşmeye değil, imana dayanmaktadır. İslam yönetimi, yasaların, kişilerin ya da çoğunluğun onayına bağlı bir anayasal yönetim biçimi değildir; öyle olunca demokrasi de konu dışıdır. Humeyni, kelimesi kelimesine şöyle diyordu: 'Demokrasi Batı demektir ve biz, Batı'dan gelen hiçbir şeyi, onun anarşisini istemeyiz.'

---

[131] Akt. G. Şaylan, *İslamiyet ve Siyaset*, s. 124.

"Bu anlayışa uygun olarak daha başlarda, 1979 Mart'ındaki referandumda 'İslam Cumhuriyeti' bir oldu bittiye getirilmiştir. Referandum sorusu şöyle düzenlenmişti: 'İslam Cumhuriyeti'ni mi istiyorsunuz, yoksa eski rejime mi dönmek istiyorsunuz!'. Arkasından devrimin geniş tabanını ve çoğulcu yapısını İslam'ın dar kalıplarına akıtan 1979 Anayasası yapılır. Buna göre, 'egemenlik Allah'ındır'; siyasal piramidin tepesinde 'rehber' Humeyni yer alır. Bütün devlet işlemleri ve hukuk sistemi Kur'an ve sünnet yörüngesinde döner; dinsel esaslara uygunluğun denetimi, fakihler kurulunca sağlanır. Ordu 'Allah yolunda cihat ve Allah'ın kanunlarının yeryüzünde egemenliğinin yayılması uğrunda savaş ile yükümlüdür'. Anayasaya göre bireysel, siyasal ve sosyal etkinlik ve özgürlükler, ancak 'İslami esaslara uygunluk' koşuluyla sınırlı olarak serbesttir. Tanımı gereği 'adil' olan İslami rejimde, herhalde 'müstekbirin-müstezaflar', yani ezen-ezilenler ikiliği son bulmuş olmalı ki, sendika, toplu sözleşme ve grev gibi, emekçilerin sosyal mücadele haklarının tanınmasına da gerek kalmamıştır."[132]

İşte, meşruiyeti kendinden menkul bu yaklaşım, bir kez iktidar oldu mu bir daha geri çekilmez. "Tanrı'dan" aldığını varsaydığı güçle, halkına karşı mutlak bir iktidara dönüşmesi, tanrısal varsayımın yeryüzündeki yansıması olarak, halkıyla efendi-kul ilişkisine girmesi, halkın yönetimden olabildiğince uzaklaşması adeta kaçınılmazdır. Devletin kutsallaştırılması ona, "kul" derekesine indirgenen insanlar karşısında da sınırsız bir güç kazandırır. Hak mücadelesi, bu kapsamda Tanrı'ya başkaldırı olarak nitelendiğinden, hem daha büyük bir gözü karalıkla bastırılır hem de buna inandırılan insanlar itirazı çok daha zordur. Dolayısıyla İslami rejimler, dünyadan vazgeçmiş, ahireti kazanmayı amaçlamış bir toplumsal kulluk bilinci üzerinden, herhangi bir dünyevi rejimdeki eşitsizlikleri, çok daha rahat ve pervasızca sürdürülebilmesi demektir.

---

[132] S. Tanilli, a.g.e, s. 208.

İşte böyle bir sistem adına şeriatçılar, yine bildik bir yaklaşımla "nüfusun % 98'inin Müslüman olduğu", ve tabii her Müslüman'ın "Müslüman olmasının zorunlu gereği" olarak kendilerini desteklemek durumunda olduğu, böyle yapmayanların "patates dininden olduğu" (Necmettin Erbakan), dolayısıyla "tanrısal meşruiyetle" iktidar olma hakkına sahip oldukları gibi gerekçelerle iktidar talebinde bulunurlar!

Türkiye'nin laikliğin kurumsallaşabilmesi için, dinin toplumsal kontrol aracı olmaktan, insanların çaresizlikle dine sığınmalarına neden olan baskı ve eşitsizlik politikalarından, vazgeçmesi gerekmektedir. Laikliğin kan kaybedip, toplumsal İslamizasyonun önünü almak, gerçekten laik, gerçekten demokratik ve gerçekten sosyal bir hukuk devleti haline gelebilme yeteneğine bağlıdır. Ancak o koşullarda her kimlik ve tercihteki insan ve topluluğun, hak ve özgürlüklerine kalıcı güvenceler getirilmesi, çağdaş bir ortamı zehirleyen her türden ötekileştirici, totaliter ideolojilerin toplumsal düzeyde etkisizleşmesi sağlanabilir.

Bu noktada "din ve inanç özgürlüğü –diyor S. Tanilli–, hiçbir Tanrısal ya da dinsel inanca sahip olmama, bundan dolayı kınanmama ve ayrıma tabi tutulmama ya da inancı olsa bile ibadete ve dinsel törenlere zorlanmama gibi mutlak hak ve dokunulmazlıkları da içine alır; çünkü, bu konulardaki inançsızlık da bir inanç ve kanaattir. Böylece din ve inanç özgürlükleri sadece inananların değil, inanan-inanmayan ya da inandığı halde dinsel buyrukları yerine getirmeyen herkesin özgürlüğüdür. Bu özgürlük, kişilerin dini öğrenme, öğretme ve yayma haklarını da içine alır. Devlet, kişinin tanrı ve din konularındaki seçimine karışmamalı, yani taraf tutmamalı; kendi iktidarına dayanıp, belli bir inancı ya da inançsızlığı aşılamaya çalışmamalıdır. Onun görevi, din ve inanç özgürlüğünü güvenceye bağlamaktır. Laiklik budur."[133]

İşte laikliğin tam da bu olması nedeniyle son yıllarda

[133] A.g.e., s. 228.

iyiden iyiye belirginleşen karakteriyle, TC devlet düzeninin, zorunlu din dersleri, yaygın İmam Hatip eğitimi, devasa Diyanet kurumsallaştırılması, vb. uygulamalarıyla gerçek bir laiklikten uzak olduğunun altını kalınca çizmek gerekmektedir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in baskıcı geleneğiyle birlikte son yıllarda iyiden iyiye kurumlaşan Türk-İslam Sentezi eksenli devlet düzeni, eğitimi ve bürokratik şekillenmesinin, her türden inanç özgürlüğü ve emekçi hakları üzerinde kurduğu karanlık atmosfere karşı, gerçekten laik ve demokratik bir kurumlaşma için mücadele her zamankinden çok daha önemli bir hale gelmiştir...

Nisan 1993

KAYNAKÇA

ADIVAR. Adnan, Tarih Boyunca İlim ve Din, Remzi Yay. 1987, İst.

ADIVAR. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Yay. 1982, İst.

ALTIKULAÇ. Tayyar, Yüce Kitabımız Kur'an, Diyanet Yayınları, 1984, Ankara.

ALGÜL Hüseyin, İslam Tarihi, Gonca Yayınları, 1987, İst.

AKBULUT. A., Sahabe Devri Siyasi Hadislerinin Kelami Problemlere Etkileri, Birleşik Yayınları, İst.

AKTAŞ. Cihan, Sistem İçinde Kadın, Beyan Yay. 1988, İst.

AHMET. Ağaoğlu, İslamiyette Kadın, Birey ve Toplum Yay., 1985, Ankara.

AMERİKAN TARİHİNİN ANAHATLARI, Amerikan Basın ve Kültür Yayını, 1980, Ankara.

ARSEL. İlhan, Şeriat ve Kadın, Kendi Yayını, 1992, İst.

ARSLAN. Ali, Kadınlara Hitap (Hadis-i Şerifler), Arslan Yayınları, 1975, İstanbul.

ATEŞ. Süleyman, Gerçek Din Bu, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2 Cilt, İst.

AYDIN. Mehmet, Müspet İlim ve Allah, Şamil Yayınevi, 1971, İstanbul

AYDIN. Mehmet, İslam Üzerine Düşünceler, Derleme, Diyanet Yayınları, Ankara

AZZAM. Abdurrahman, Resul-i Ekremin Örnek Ahlakı ve Kahramanlığı, Ahmet Said Matbaası, 1964, İstanbul.

BARTHOLD. W, İslam Medeniyeti Tarihi, Diyanet Yay. 1984, Ankara

BAŞGİL. Ali Fuat, Din ve Laiklik, Yağmur Yay., 1982, İst.

BEDRİ. Abdülaziz, İslam ve Sosyalizm, İkbal Yay. Ankara

BEBEL. Auguste, Hz. Muhammed ve İslam Kültürü, Süreç Yay., 1987, İst.

BERKES. N., Teokrasi ve Laiklik, Adam Yayınları, Adam Yayınları, 1984, İst.

BERKES. N., Atatürk ve Devrimleri, Adam Yayınları, Adam Yayınları, 1982, İst.

BERKİ. Ali Himmet., 250 Hadis, Diyanet Yayınları, 1983, Ankara
BERKİ. A.H.- KESKİROĞLU. O.; Hz. Muhammed ve Hayatı, Diyanet Yay., 1974, Ankara
BERNAL. J. D., Bilimler Tarihi, Sosyal Yayınları, 1983, İst.
BROCKELMAN. C., İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, T. Tarih Kurumu Basımevi, 1992, İst.
BUCAİLLE. Maurice., Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerim ve Bilim, T.Ö.V. Yay., 1974, İzmir
BUCAİLLE. Maurice, İnsanın Kökeni Nedir, İnsan Yay., 1988, İst.
BULAÇ. Ali, Çağdaş Kavramlar ve Düzenler, Beyan Yayınları, 1987, İstanbul.
ÇAMUROĞLU. R., Yeniçerilerin Bektaşiliği ve Vaka-i Şeriyye, Ant Yayınları, 1991, İst.
ÇAĞATAY. Prof. N., İslam Tarihi, Gerçek Yayınevi, İst
ÇAĞATAY. Prof. N., Makaleler ve İncelemeler, 1983, Konya
ÇİLOĞLU. Rıza, Kur'an Nazım Çeviri, Kendi Yayını, 1987, İst.
DEMİRBAŞ. Mehmet Ali, Başlangıcından Bugüne Mezhepsizler, Milli Fikir Yay., 1980, Çorum.
DÖĞEN. Şaban, Kur'an'dan Tekniğe, Yeni Asya Yayınları, 1986, İstanbul.
EBUSSUUD. Prof. M., İslami İktisadın Esasları, Hisar Yayınları, 1983, İst.
EBU ZEHRE. Muhammed, İslamda Savaş kavramı, Fikir Yay. 1985, İst.
EBU ZEHRE. Muhammed, Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar, Fikir Yay. 1978, İst.
ELMALILI, M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Zaman Yayınları, İst.
ERDOĞAN. Naim, İslamda Ekonomik Düzen, İlahiyat Kitabevi, 1972, Ankara
ERHAT. Azra, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Yayınları, 1989, İst.
EMRE. Mehmet, İslamda Kadın ve Aile, Bedir Yayınları, 1979, İstanbul.
ENGELS. F., Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları.
ESAT. Mahmut - IRMAK. Sadi., İslam Tarihi, Kitapçılık Servisi, 1965, İst.
EZHERLİ. İsmail., Zekat, Diyanet Yayınları, Ankara, 1971
FIĞLALI. Ethem Ruhi; Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Selçuk Yay.
GARAUDY. Roger, Yaşayanlara Çağrı, Pınar Yay. 1986, İst.
GARAUDY. Roger, Sosyalizm ve İslamiyet, Yön Yay. 1965, İst.
GÖLPINARLI, Abdülbaki; Sosyal Açıdan İslam Tarihi, İnkılap ve Aka Yay., 1975, İstanbul.
GÖLPINARLI, Abdülbaki; Yunus Emre Divanı, Der Yay. İst.
GÜLTEKİN. M. B., Laikliğin Neresindeyiz, Öğretmen Yayınları.

GÜNGÖR. Erol, İslamın Bugünkü Meseleleri, Ötüken Yayınları, 1984, İstanbul
KALELİ. L., Tapılacak İlah, Habora Yayınları, İst.
KANDEMİR. M. Yaşar., Örneklerle İslam Ahlakı, Nesil Yayınları, 1986
KESKİOĞLU. Osman, Kur'an'ı Kerim Bilgileri, Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, Ankara
Kitab'ı MUKADDES, Kitabı Mukaddes Şirketi.
KILIÇ. Yusuf, Asr-ı Saadetten Tabiun Devrinin Sonuna Kadar İslam Hukukunun Prensip ve Kaynakları, Kendi yayını, 1986, İst.
İKİTAPÇI. Z., Peygamberin Hadiselerinde Türk Varlığı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1988, İst.
KİTAPÇI, Z., Türkistan'da İslamiyet ve Türkler, Kendi Basımı, 1988, Konya
KİTAPÇI, Z., Yeni İslam Tarihi ve Türkistan, Boğaziçi Yay. 1986, İst.
KRAMER. S. N., Tarih Sümer'le Başlar, Kabalcı Yayınları, 1992, İst.
KUR'AN-I KERİM Meali., Diyanet İşleri Başkanlığı (eski ve yeni basımlar)
KUR'AN-I KERİM Meali., Hikmet Neşriyat
KUR'AN-I HAKİM ve MEAL-İ KERİM., H.B. Çantay, 3 Cilt
KUR'AN-I KERİM Türkçe Açıklaması, Keskioğlu. O., Eren Yayıncılık
KUTUP. Muhammet, Kur'an Araştırmaları, Fikir yayınları, 1984, İst.
KUTUP. Muhammet, Peygamberden İktibaslar, Fikir yayınları, 1980, İst.
KUTUP. Seyyid, İslamda Sosyal Adalet, Cağaloğlu Yayınları, 1964, İstanbul.
İBN TEYMİYYE., Siyaset, Dergah Yay. 1985, İst.
İBN TEYMİYYE., Tefsir Üzerine, Pınar Yay. 1985, İst.
LEWIS. Bernard, Tarihte Araplar, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., 1979, İstanbul
LINGS. Martin, Hz. Muhammed'in Hayatı, İz Yayıncılık, 1991, İst.
HAMİDULLAH, M., İslamda Devlet İdaresi, Nur Yayınları, 1979, Ankara.
HANÇERLİOĞLU. O., Ekonomi Sözlüğü Remzi Yayınevi, 1986, İst.
HANÇERLİOĞLU. O., Felsefe Sözlüğü, Remzi Yayınevi, 1982, İst.
HANÇERLİOĞLU. O., İslam İnançları Sözlüğü, Remzi Yayınevi, 1984, İst.
HANÇERLİOĞLU. O., Toplumbilim Sözlüğü, Remzi Yayınları, 1986, İst.
HANÇERLİOĞLU. O., Dünya İnançları Sözlüğü, Remzi Yayınları, 1993, İst.
HATEMİ. Hüseyin, İslam Açısından Sosyalizm, İşaret Yay.1988, İst.
HUME. David, Din Üstüne, İmge Yay. 1979, Ank.
MALAY. Doç. H., Çağlar Boyu Kölelik, Gündoğan Yayınları,, 1990, Ankara

MANNAN. Prof. M. A., İslam Ekonomisi, Fikir Yayınları, 1980, İst.
MANNAN. Prof. M. A., İslam ve Çağdaş Ekonomik Konular, Fikir Yay. 1984, İst.
MATRAN. Robert, İslam'ın Yayılış Tarihi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., 1981, Ankara
MAZAHERİ. Ali, Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, Varlık Yay. 1972, İst.
MCNEILL. William H., Dünya Tarihi, Kaynak Yayınevi, 1985, İst.
MEVDUDİ, Kur'an Açısından Kadın, Fikir Yayınları, 1985, İst.
MEVDUDİ, Seçilmiş Konuşmalar ve Yazılar, Fikir Yay. 1986, İst.
MUSLİMU'BNU'L-HACCAC. Ebu'l-Hüseyin, Sahih-i Muslim ve Tercemesi, 8 Cilt, İrfan Yayınları, 1988, İst.
NAKVİ. N. Haydar, Ekonomi ve Ahlak, İnsan Yayınları, 1985, İst.
NEVFEL. Abdülrezzak, İslamda Ayrılmazlık, Fikir Yayınları, İst
NURBAKİ. Haluk, Kur'an'ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler, Diyanet Yayınları, 1988, Ankara.
OKİÇ. M. Tayyip, İslamiyette Kadın Öğretimi, Diyanet Yayınları, 1978, Ankara.
OZANKAYA. Ö., Toplumbilim Terimleri Sözlüğü, Cem Yayınları, İst.
ÖLÇEN. A. N., İslamda Karanlığın Başlangıcı, Ekin Yayıncılık, 1991, Ankara
RODINSON. Maxsime., İslam ve Kapitalizm, Hürriyet Yayınları, 1976, İstanbul.
PAZARLI. Osman; İslamda Ahlak, Remzi Kitabevi, 1980, İst.
SADR. Muhammed Bakır, İslam ve Filozofi, Hicret yayınları, 1980
ŞAYLAN. Gencay, İslamiyet ve Siyaset, Verso Yayıncılık, Ankara
ŞEKER. Mehmet, İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri, Diyanet Yayınları, 1984, Ankara.
SENA. Cemil, Hazreti Muhammed'in Felsefesi, Remzi Kitabevi, 1989, İst.
SIDDIKİ. Mazharuddin, İslam ve Marksizm, Fikir Yay., 1986, İst.
ŞİRVANİ. Harun Han, İslamda Siyasi Düşünce ve İdare, Nur Yay. 1965, Ankara
TABBARA. Prof. Afif Abdülfettah, İlmin Işığında İslamiyet, Kalem Yayınları, 1981, İstanbul.
TABERİ., Taberi Tefsiri, 6 Cilt, Şule Yayınları, İst.
TANİLLİ. S., İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?, Say Yayınları
TANİLLİ. S., Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, 4 Cilt, Say Yayınları
TANYOL. Cahit; Sosyal Ahlak, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.,1960, İstanbul
TOLEDANO, E., Osmanlı'da Köle Ticareti, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, İstanbul.

TUNA. T., Uzay ve Dünya,
ULUDAĞ. Süleyman, İslamda Faiz, Dergah Yayınları, 1988, İst.
ÜLGENER. Sabri, Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, Mayaş Yayınları, İst.
YILDIRIM. Suat, Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri, Kayıhan Yay. 1983, İst.
YILDIZ. H. D., İslamiyet ve Türkler, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
ZEYDAN. Abdülkerim, İslam Hukukuna Giriş, Kayıhan Yay., 1985, İst.
ZEYDAN. Abdülkerim, İslam'da Ferd ve Devlet Münasebetleri, Kayıhan Yay., 1978, İst.

Bilim ve Sanat Dergisi Kataloğu
Cumhuriyet Bilim ve Teknik Dergisi Kataloğu
2000'e Doğru Kataloğu

DİZİN

12 Eylül, 141, 224

Abbasi, 37
Abdi Kan, 34
Abdullah İbn Amr İbn As, 23
Acluni, 200
açlık, 12, 28, 63, 65, 100, 195, 196
adalet, 11, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 56, 65, 67, 75, 78, 79, 89, 94, 96, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 118, 121, 122, 126, 127, 128, 129, 141, 143, 152, 155, 160, 161, 165, 176, 177, 189, 192, 194, 197, 198, 199, 200, 203, 213, 214, 216, 217
adaletsiz, 28, 30, 55, 65, 75, 96, 102, 104, 105, 118, 124, 135, 137, 154, 196
adaletsizlik, 14, 72, 75, 77, 94, 96, 100, 101, 103, 104, 105, 124, 134, 137, 154, 159, 203, 205
adi esirler, 34
Afganistan, 150, 227, 228
Afrikalı, 101
ahiret, 68, 85, 98, 161, 168
ahlak, 37, 50, 61, 83, 94, 112, 114, 154, 155, 171, 187, 188, 189, 206, 214, 233, 238, 246
ahlakçılık, 114, 117
Alak (S), 132
Ali, 29, 40, 99, 109, 192, 205, 213, 215, 243, 244, 246
Al-i İmrân (S), 18, 20, 66, 98, 102, 193, 195
Allah düşmanı, 177
Amerika, 171
Amr b. As, 39
Ankebut, 63, 193, 195
Arabistan, 57, 127, 150, 168, 171, 177, 231
Arap, 13, 14, 31, 32, 35, 36, 37, 40, 47, 54, 80, 81, 83, 84, 86, 93, 112, 121, 125, 136, 143, 144, 145, 150, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 174, 178, 179, 206, 217, 218, 231
Arap toplumu, 14, 31, 32, 37, 80, 81, 84, 165, 167, 169, 171, 174, 178, 179, 217, 218
Araplar, 32, 47, 51, 204, 206, 245
Aristo felsefesi, 190
asgari ücret, 30, 150
asil, 87, 109, 167
Asr-ı Saadet, 30, 226, 245
Asya, 40, 80, 171, 244
ataerkil, 77
Avrupa, 87, 109, 171
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 109
ayan, 84, 216

ayrıcalık, 12, 19, 40, 73, 82, 87, 174, 198
Ayşe, 215
aziz, 22, 85, 98, 99, 102, 103, 178, 182
Aztek, 171

bağımlılık, 48, 62, 66, 219
bağımsızlık, 122
Bakara (S), 19, 38, 52, 53, 54, 57, 61, 68, 98, 128, 168, 175, 226
Batı, 84, 86, 183, 232, 236, 239
Bedir savaşı, 33, 42. 140, 210
Beni Kinka, 34
Beni Nadir Yahudileri, 35, 158
Beyruhâ, 147
Bilal, 139
Budist devlet, 207
Budizm, 217
Buhara, 39
Burjuva hukuku, 107
Burjuva toplum, 87
Burjuvazi, 15, 24, 80, 108, 223, 236
Bürokrasi, 80

cahilliye, 81, 82, 109, 126, 127, 131, 178, 203, 210
cariye, 34
Cehennem, 20, 22, 24, 26, 103, 110, 125, 138, 186, 225, 232, 233
Cehennem ateşi, 103
Cehennem azabı, 20
Cennet, 23, 25, 110, 138, 139, 163, 186, 220, 221, 222, 225, 232, 234
ceza, 25, 27, 38, 58, 65, 117, 146
cihat, 32, 38, 50, 60, 66, 143, 169, 170, 173, 181, 219, 226, 231, 240
cizye, 34, 170, 213
cüzzam, 185

çalışma, 45, 55, 71, 76, 93, 98, 109, 136, 154, 156, 158, 159, 220, 225, 233

değer, 18, 46, 47, 48, 49, 56, 78, 95, 117, 135, 149, 150, 152, 156, 175, 217, 218, 229
delil, 205
demokratik, 90, 109, 197, 211, 227, 228, 233, 234, 236, 238, 242
derebeylik, 212
din adamları, 89, 205, 209
Doğu, 86, 87
dua, 62, 68, 139, 153, 156, 197
dürüst kazanç, 155
Ebu Bekir, 145, 167, 173, 211, 212, 214
Ebu Cehil, 14, 166
Ebu Leheb, 14, 121, 125, 166
Ebu Süfyan, 112, 214, 215
Ebu Zehra, 21, 22
efendi, 37, 109, 240
egemenlik, 47, 54, 82, 112, 116, 122, 137, 166, 178, 179, 180, 201, 204, 224, 235, 240
eğitim, 18, 27, 75, 76, 90, 103, 106, 135, 136, 144, 150, 152, 155, 159, 176, 198, 223
El-Aclûni, 104
emek, 24, 48, 49, 50, 56, 71, 73, 74, 98, 135, 150, 152, 153, 154, 158, 159, 160, 172, 174, 176
emek sömürüsü, 24, 150, 154
emekçi, 18, 159, 162, 203, 218, 242
emeklilik, 18, 76, 90, 136, 155, 176
Emperyalist, 58, 105, 221, 228
Emperyalizm, 105
Enbiya, 68

Endülüs, 39
Enfal, 33, 34, 158, 210, 214
enflasyon, 196
Ensar, 21, 113, 158, 213, 214
Erak savaşı, 39
eşitlik, 15, 16, 75, 88, 89, 95, 99, 104, 106, 107, 108, 118, 122, 141, 152, 161, 186, 199, 208, 214, 223, 227, 232
eşitsizlik, 11, 12, 19, 20, 50, 76, 80, 94, 95, 97, 99, 104, 105, 120, 122, 134, 136, 141, 142, 157, 160, 161, 177, 195, 203, 206, 219, 241

faiz, 20, 27, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 115, 175
fakirlik, 22, 29, 30, 93, 102, 110, 119, 120, 121, 122, 123, 193, 196
farz, 38, 128, 134, 136, 141, 144, 147
feodal, 80, 84, 87, 167
feodal toplum, 80, 84, 87
fesat, 25, 113
fey, 35, 42, 113, 158
fıkıh, 187, 188
fırsat eşitliği, 71, 75
fiyat, 139, 159, 182, 183, 185, 187
Fransız Devrimi, 15
Furkan (S), 98, 161

ganimet, 33, 34, 43, 113, 114, 210, 213
genişleyen yeniden üretim, 112, 142, 218
grev, 143, 150, 240
günah, 39, 46, 83, 121, 165, 174, 178, 201

Hadid (S), 153, 217
Hadis, 20, 21, 23, 26, 48, 121, 123, 157, 160, 171, 172, 183, 184, 185, 229, 243, 244
hak, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 34, 36, 41, 42, 49, 50, 55, 74, 76, 77, 82, 87, 90, 95, 99, 104, 105, 108, 115, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 150, 151, 152, 153, 160, 163, 176, 189, 190, 193, 198, 203, 219, 220, 225, 226, 227, 229, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 241
Halid b. Velid, 212
halife, 26, 27, 35, 104, 109, 127, 145, 158, 186, 205, 208, 212, 214, 215, 238
Hammurabi, 25, 54
Hanefi, 184, 223
haraç, 34, 35, 37, 213
haram, 22, 25, 45, 48, 50, 51, 52, 53, 57, 58, 59, 118, 174, 175, 184, 188, 233
Hasan, 178, 215
Haşr (S), 15, 18, 110, 112, 113, 114, 158
hayır, 82, 85, 94, 98, 126, 137, 140, 147, 155, 156, 157, 174, 207, 208, 209
helal, 19, 36, 51, 52, 53, 57, 58, 59, 61, 115, 136, 175, 214
Helenist, 190
Hıristiyanlar, 168
Hıristiyanlık, 14, 54, 88, 93, 238, 244
hırsız, 25
hırsızlık, 24, 28, 30
Hicret, 52, 62, 148, 246
Hira, 13
hukuk, 13, 16, 22, 26, 28, 33, 34, 36, 38, 41, 43, 55, 76, 77, 81, 82, 83, 107, 109, 114, 115, 133, 150, 166, 170, 176, 188, 189,

190, 210, 229, 240, 241
Huni, 19, 26
huri, 107
hür, 12, 38, 39, 45, 97, 178, 184, 206
hürriyet, 184
Hüseyin, 178, 215, 243, 245, 246

Irak, 187, 209, 211, 212

İbn-i Haldun, 175, 231
İbn-i Mâce, 146, 153
İbn-ül Esir, 183
İbrahim, 68
ihtiyaç, 26, 34, 123, 132, 142, 162, 176, 235
ilahi adalet, 79, 101, 152, 165, 196, 199
ilahi kudret, 73
İmam Begavi, 184
İmam Ebu Hanife, 184
İmam Taberi, 25, 127
iman, 51, 52, 53, 62, 63, 64, 67, 68, 72, 73, 74, 102, 168, 181, 230
inanç, 16, 20, 82, 96, 102, 125, 171, 194, 195, 196, 211, 214, 220, 225, 227, 228, 229, 234, 241, 242
İncil, 46, 125, 237
İnka, 171
insan hakları, 13, 16, 18, 22, 38, 95, 108, 109, 122, 150, 156, 190, 234, 237
İran, 127, 150, 216, 227, 236
İslam adaleti, 145
İslam Ekonomisi, 153, 210, 246
İslam hukuku, 16, 20, 24, 25, 28, 39, 40, 42, 77, 80, 83, 85, 104, 107, 109, 110, 111, 135, 146, 209
İslami teori, 85, 185, 210
İsra, 48, 85, 98, 118, 161, 193, 195
işçi, 40, 109, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159
işgal, 22, 35, 39, 50, 100, 187

Kâbe, 167, 230
kader, 29, 74, 85, 94, 99, 100, 101, 118, 140, 165, 183, 219
kadı, 184
kâfir, 67, 68, 72, 75, 109, 195, 200, 230
kamu vicdanı, 123, 124, 154
kanaat, 165
kapitalist, 18, 27, 55, 57, 93, 143, 147, 150, 151, 200, 221
Kapitalizm, 58, 89, 126, 129, 140, 160, 168, 173, 189, 246
kâr, 18, 20, 26, 45, 49, 50, 56, 58, 59, 151, 152, 154, 158, 159, 172, 174, 175, 196
kâr ortaklığı, 45, 53, 56, 58, 59
kâr payı, 152
karaborsa, 19, 20, 27, 165, 175
karaborsacılık, 26
Kasas (S), 151
Kawaz, 216
kazanç, 14, 90, 126, 153, 155, 160, 172, 174, 175
kazanç hürriyeti, 90
Kehf (S), 63, 64, 72, 151
kerim ahlak, 19
Keynes, 16, 55, 172, 185
kısmet, 72
kıtlık, 28, 182, 186, 187
kıyamet günü, 27, 68, 138, 172, 173
kira, 58, 59
Kisra, 213, 216
komünal, 161
köle, 11, 16, 22, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 45, 46, 47, 50, 57, 80, 81, 82, 85, 87, 96, 103, 105, 109, 112, 123, 139, 140,

170, 171, 178, 187, 213
köle azadı, 81, 83, 140, 178
köle ticareti, 31, 37, 81
köleci, 14, 15, 24, 37, 38, 40, 46, 47, 54, 55, 61, 62, 75, 80, 82, 83, 84, 97, 99, 105, 108, 109, 117, 140, 161, 165, 166, 167, 171, 178
köleci dönem, 24, 55, 61, 75, 99, 108, 117
kölecilik, 9, 31, 32, 110, 114, 150, 171, 178
kölelik, 16, 39, 48, 83, 84, 87, 140, 219
kul, 23, 67, 103, 121, 133, 152, 197, 200, 206, 233, 240
kul borçları, 23
kulluk, 62, 63, 123, 141, 219, 220, 223, 240
kurtuluş, 73, 120, 150, 189, 192

Mâide (S), 25, 29, 200
Makyavel, 190
Makyavelizm, 188
mal, 15, 17, 18, 19, 25, 26, 48, 73, 77, 83, 99, 109, 110, 115, 116, 119, 123, 127, 128, 132, 135, 139, 147, 153, 157, 158, 159, 162, 166, 170, 174, 175, 176, 182, 187, 195, 197, 216, 217
Marksizm, 79, 87, 246
Materyalist, 87
Maya, 171
Mazdak, 216
Mecelle, 18, 188
Medine, 33, 42, 47, 52, 54, 68, 82, 112, 126, 127, 137, 139, 147, 156, 157, 177, 182, 212, 214, 228, 235, 236, 238
Mekke, 13, 14, 28, 42, 43, 46, 51, 125, 126, 127, 137, 146, 156, 157, 166, 167, 168, 170, 177, 228, 230
meta, 57, 182
metafizik, 13, 14, 67, 86, 108, 169, 170, 193, 194, 195, 218, 222
Mısır, 35, 39, 54, 213
milliyetçi, 204
miras, 36, 56, 76, 77, 78, 90, 135, 152
modern, 85, 89, 129, 189, 227
monarşi, 122, 238
monarşik, 22, 203
Muaviye, 212, 215
Mustafa Sibai, 95
müdahalecilik, 188, 190
mülk, 16, 20, 21, 24, 25, 26, 57, 59, 64, 76, 80, 81, 102, 109, 110, 116, 119, 121, 123, 181, 185, 191, 198, 200, 201, 206, 216, 217, 222, 237
mülkiyet, 13, 17, 20, 21, 22, 57, 63, 66, 81, 90, 118, 126, 127, 151, 171, 178, 181, 182, 185, 196, 201, 206, 208, 219
mümin, 41, 123
mürteci, 89
Müslim, 23, 24, 28, 35, 37, 38, 58, 67, 115
Müslüman devlet, 207
Müslüman mezarlığı, 146
müşrik, 29, 96, 112, 161, 177

Nahl (S), 38, 48, 61, 63, 65, 85, 96, 106, 132
Necm, 98, 161
Nihaye, 183
nimet, 25, 35, 119, 120, 123
Nirvana, 217
Nisa (S), 22, 41, 48, 51, 52, 62, 78, 97, 120, 181, 237
Nuh Tufanı, 65
Nur (S), 83, 193, 195, 245, 246
nüfuz, 19, 22, 27

Osman, 35, 86, 127, 146, 157, 167, 205, 208, 214, 215, 238, 245, 246
Osmanlı, 84, 85, 86, 182, 231, 243, 246
Osmanlı toplumu, 84, 86

öbür dünya, 25, 26, 27, 28, 58, 68, 75, 120, 123, 124, 140, 153, 161, 162, 173, 181, 193, 197, 218, 220, 227, 236
Ömer, 26, 28, 29, 30, 39, 128, 145, 167, 173, 177, 187, 206, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 232, 237
özel mülkiyet, 19, 57, 90, 111, 171, 181, 182, 185, 190, 206
özgür, 19, 38, 82, 90, 100, 101, 199, 221, 227, 229
özgür erkek, 82
özgür irade, 100, 229
özgür kadın, 82
özgürlük, 15, 16, 90, 108, 115, 117, 122, 186, 223, 234, 241

padişah, 84, 238
patron, 74, 151, 152, 154, 155, 156
pazar, 156, 168, 172, 174, 179, 182, 185, 187, 190
Pazar Ekonomisi, 9, 181
piyasa, 154, 183
proleter, 87
put, 88, 230

Rad (S), 161
rahmet, 189, 190
reaya, 80, 84
refah, 63
revizyon, 29, 129
rıza, 114
Rızk, 98, 183
riba, 115
Rum (S), 38, 46, 85, 96
rüşvet, 19, 20, 27, 145

sabır, 165
sadaka, 18, 93, 123, 124, 126, 128, 131, 136, 141, 147, 153, 161, 173, 174, 209
sağlık, 18, 76, 90, 103, 136, 150, 155, 176, 198
Sahih-i Müslim, 23, 28, 35, 37, 38, 58, 115
sanayileşme, 87
savaş, 23, 33, 34, 35, 36, 41, 43, 54, 125, 140, 145, 170, 214, 215, 240
savaş esirleri, 34
Sebe (S), 98, 125
sefalet, 23, 29, 66, 67, 93, 134, 193, 194, 195, 200, 207, 209, 216, 219
Selçuklu toplumu, 84
sendika, 143, 240
sendikalaşma, 150
Sened-i İttifak, 84, 216
senyör, 80, 84, 167
serf, 80, 167
sermaye, 16, 18, 47, 48, 49, 50, 58, 59, 75, 88, 90, 98, 115, 116, 133, 153, 155, 159, 160, 161, 219
servet, 37, 76, 127, 132, 162, 178, 214, 216
sevap, 46, 82, 156, 174
Sevir, 13
sınıf, 14, 15, 18, 20, 22, 25, 28, 30, 48, 53, 56, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 103, 109, 110, 111, 117, 118, 133, 149, 162, 167, 170, 171, 172, 173, 174, 179, 213, 214, 223
sınıfsal çıkar, 74

sınırsız rızk, 121, 193
sipahiler, 84
Somali, 147, 150
sosyal adalet, 9, 24, 118, 119, 121, 127, 128, 129, 143, 203
sosyal demokrat, 142
sosyal devlet, 18, 30, 121, 131, 160, 198
sosyal haklar, 90
Sosyalizm, 221, 243, 244, 245
sosyo-ekonomik, 32, 37, 45, 55, 83, 127, 171
sömürgeci, 36
sömürü ilişkileri, 15, 17, 56, 58, 74, 154, 229, 236
spekülasyon, 175, 185
suç, 30, 41, 65, 103
sünnet, 240
Sünni, 214, 223, 227

Şam, 128, 215
şeriat, 9, 22, 24, 25, 27, 30, 31, 37, 45, 58, 59, 73, 79, 87, 93, 101, 118, 122, 136, 137, 139, 140, 152, 161, 177, 190, 195, 218, 219, 225, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 238
Şeytan, 52, 53, 204
Şii, 215
Şûra, 132, 193, 195
şükür, 9, 61, 63, 64, 69, 71, 74, 97, 101, 119, 120, 123, 165, 197, 219

Taha (S), 160
talan, 11, 30, 32, 33, 36, 58, 60, 66, 114, 117, 145, 187, 213, 218, 226
talancı, 33, 38
talancılık, 31, 48
Talha, 147, 214, 215
Tanrı sözü, 53, 189
tasarruf, 19, 66, 121, 196, 200, 210
tatil hakkı, 90
tefecilik, 47, 58, 126, 175
teşebbüs, 90
Tevbe (S), 34, 98, 119, 127, 128, 229
Tevrat, 46, 51, 55, 125, 244
Tırmizi, 172
ticaret, 14, 32, 47, 56, 60, 80, 116, 156, 170, 173, 174, 175, 176, 178, 182, 185
toplumcu, 57, 62, 79, 105, 111, 114, 176, 216, 217, 227, 229
toplumsal adalet, 11, 141
toplumsal hizmet, 176
toprak ağası, 200
tüccar, 15, 31, 47, 54, 57, 82, 85, 117, 139, 165, 166, 171, 172, 174, 175, 176, 179, 185, 186
Türkler, 36, 39, 40, 227, 245, 247

Ubey bin Halef, 166
Uhud savaşı, 51

ücret, 30, 150, 159
üretici emek, 176
üretici güç, 59, 216
üretim, 12, 13, 14, 16, 31, 32, 48, 49, 50, 54, 59, 80, 81, 83, 84, 87, 88, 110, 112, 135, 158, 168, 172, 174, 186, 196, 198, 207, 218, 219, 237
üretim dengesi, 16, 186, 219
üretim ilişkileri, 50, 80, 81, 83, 84, 88, 135
üretim süreci, 49, 59

Veda Hutbesi, 22
vergi, 35, 37, 111, 112, 126, 131, 137, 147, 166, 176, 219
vergi bağışıklığı, 37

Yahudiler, 51, 52, 170
Yahudilik, 54
yaratılış, 56, 105, 133, 192, 217

Zaradost, 216
zarar, 16, 21, 47, 49, 53, 112, 145, 159, 232
Zâriyât, 134
Zebur, 68
zekat, 18, 27, 29, 32, 37, 46, 83, 111, 112, 116, 124, 126, 127, 128, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 160, 161, 174, 214, 219
zelil, 22, 85, 99, 103, 105, 116, 161, 182
zelillik, 102, 110, 114, 116, 119, 216
Zuhruf, 48, 94, 102, 161, 182
zulüm, 14, 28, 35, 54, 99, 100, 184, 185, 188, 194, 197, 198
Zübeyr, 214, 215
Zümer, 193, 195

(*) Allah, Muhammed, Kur'an, İslamiyet ve türevi sözcükleri çok sık kullanıldığından Dizin'e alınmamıştır.

ÖTEKİ CİLTLERİN İÇİNDEKİLERİ

1. Cilt
KUR'AN VE DİN

Giriş
1. Dinsel Düşüncenin Ortaya Çıkışı ve Evrimi
2. Kur'an'a Göre Tektanrıcılığın Oluşumu
3. Kur'an'ın Tanrı'yı İspatlama Mantığı
4. Allah'ın Kur'an'da Belirlenen Özellikleri
5. Kur'an Tahrifattan Korunmuş mudur?
6. İçerik ve Biçim Olarak Kur'an'ın Özellikleri
7. Muhammet'in Peygamberliğinin Oluşumu ve Gelişimi
8. Kur'an'da Peygamber Söylenceleri
9. İslamiyet, Kavimler Üstü Bir Din midir?
10. Ahiret İnancının Bilimsel Bir Değeri Var mı?
11. Kur'an'a Göre Kıyamet, Cennet ve Cehennem

2. Cilt
İSLAMİYET VE BİLİM

1. İslamiyet Bilimden Yana mıdır?
2. Bilim ve Din Arasındaki İlişki
3. İslamiyetin Egemenliğinde Bilim ve Felsefenin Yükselişi ve Çöküşü
4. Felsefi Düzeyde Bilim İle Dinin İlişkisi
5. Kur'an'a Göre Evrenin "Yaratılışı"
6. Kur'an'da Gök Algısı ve Gerçek
7. Evrenin Genişlemesi ve "Yaratılış" Rivayeti
8. Yer ve Göğün Başlangıçtaki İlişkisi
9. Kur'an'ın Yer Merkezli Evren Anlayışı ve Gündüz Gece Algısı
10. Kur'an'a Göre Dağlar ve Sabit Dünya Algısı
11. Kur'an'a Göre Güneş, Ay, Gezegenler, Meteorlar ve Gölge
12. Rüzgâr ve Yağmura İlişkin Kur'an'ın Yaklaşımı
13. Denizler ve Gemilere İlişkin Kur'an'ın Yaklaşımı
14. Bitkilerin Üremesi Sorununda Kur'an'ın Yaklaşımı

15. Kur'an ve Hayvanlar Dünyası
16. Kur'an'da Kalp, Ruh ve Bilimsel Gerçekler
17. Kur'an'da İnsanın Yaratılışı ve Bilimin Mantığı
18. Kur'an'da Doğum Olayı ve Gerçek Durum
19. Hastalıklar Sorunu ve Kur'an'ın Mantığı
20. Sonuç: Kur'an Bilimle Mantıksal Bir Karşıtlık Oluşturmaktadır

3. Cilt
İSLAMİYETTE AHLAK VE KADIN

1. Genel Olarak Ahlak ve Din İlişkisi
2. İslamiyetin Ahlak Açısından Genel Niteliği
3. İslamcı Ahlak Açısından Kölecilik
4. Genel Olarak İslamiyette Kadın
5. İslamiyette Çok Eşlilik ve Kadın Hakları
6. İslamiyette Evlilik ve Tarafların Konumu
7. İslamiyette Nikâh Sözleşmesi
8. İslami Ailede Tarafların Hak ve Görevleri
   İslamiyette Nüfus Kontrolü Sorunu
9. İslamiyette Boşanma Hukukunun Niteliği
10. İslami Örtünme Yaptırımı ve Ahlaki Niteliği
11. Sonuç

ERDOĞAN AYDIN

İslamiyetin Ekonomi Politiği

İslamiyetin 'adil', 'fakiri gözeten', 'ekonomik kriz üretmeyen', 'emeği yücelten' bir sistem öngördüğü, dolayısıyla halen yaşanagelen çok ağır adaletsizlik ve süreğen krize karşı en uygun seçeneğin Şeriat olduğu fikri, son on yılların en çok yinelenen iddiası oldu.

Peki ama İslamiyetin adil ve dahası günümüz koşullarında uygulanabilir bir ekonomi politika önerdiği iddiası doğru mudur gerçekten?

Kur'an ayetleri ve Hadisler yanında yaşanan Şeriat deneylerinden hareketle İslami ekonomi politiğin kapsamlı bir analizini yapan bu kitap, söz konusu iddiaların bütünüyle mesnetsiz olduğunu göstermektedir.
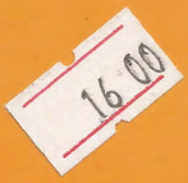
ISBN 978-975-9169-85-5